

שיקום המפלגות בישראל

עורכים:

אסף שפירא | עופר קניג | גדעון רהט

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מאמרים

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

שיקום המפלגות בישראל

עורכים:

אסף שפירא | עופר קניג | גדעון רהט

The Reconstruction of Israeli Political Parties

Editors:

Assaf Shapira | Ofer Kenig | Gideon Rahat

עורכת הטקסט: נועה שליטין

עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין

ביצוע גרפי: רונית גלעד, ירושלים

הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

התצלום על העטיפה: פלאש90

מסת"ב: ISBN 978-965-342-356-5

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרד או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) 2021

נדפס בישראל, תשפ"ב/2021

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300888; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים המובאים בספר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

7	המשתתפים באסופה
	הקדמה
9	אסף שפירא עופר קניג גדעון רהט
	שיקום המפלגות בישראל: למה ואיך?
13	גדעון רהט עופר קניג אסף שפירא
	עדכון מודל המפלגות בישראל: ניתוח והמלצות
	איך לסלול דרך חדשה בין מודל המפלגות הדמוקרטיות למודל המפלגות היחידניות (ומה לעזאזל עושים עם הפריימריז?)
61	תומר לוטן
	שיקום המפלגות בישראל בעידן של פרסונליזציה
123	אניקה גויה
	התאמת המפלגות לעידן החדש ושיקום מעמדן בדמוקרטיה הישראלית
157	ניב שובל
	רשימת המקורות
191	
iii	Introduction

המשתתפים באסופה

פרופ' אניקה גויה

(Prof. Anika Gauja)

פרופסור במחלקה לממשל וליחסים בינלאומיים באוניברסיטת סידני באוסטרליה. מומחית למפלגות ולהשתתפות אזרחית בפוליטיקה.

תומר לוען

מנכ"ל המשרד לביטחון הפנים. בעבר שימש ראש מטה "מגן ישראל", מנכ"ל "המרכז להעצמת האזרח", יו"ר (ומייסד) עמותת "מעש", מנהל המרכז לשלטון מקומי ופיתוח אזורי בג'וינט ישראל ויועץ בכיר לשרת החינוך. מומחה בתחומי הממשל והמדיניות הציבורית. בעל תואר שני מ־London School of Economics (LSE) ותואר שני נוסף במדיניות ציבורית מאוניברסיטת תל אביב.

פרופ' עופר קניג

עמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור במכללה האקדמית אשקלון. מומחה לפוליטיקה השוואתית, ובפרט: בחירות, מועמדים ומנהיגי מפלגות, שינויים בשיטות בחירה וחוקה במבט השוואתי עולמי, פוליטיקה ישראלית, מפלגות (אידאולוגיה ומבנה) ושיטות ממשל.

פרופ' גדעון רהט

עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. מומחה לפוליטיקה ישראלית ופוליטיקה השוואתית.

ניב שובל

יועץ לענייני חקיקה של השרה להגנת הסביבה. בעל תואר ראשון בפילוסופיה, כלכלה, מדע המדינה (פכ"מ) מהאוניברסיטה העברית בירושלים. בשנת 2019 שימש עוזר מחקר בתוכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר אסף שפירא

חוקר בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה וראש התוכנית לרפורמות פוליטיות. מומחה לייצוגיות פוליטית, מפלגות פוליטיות, הקשרים שבין כסף לפוליטיקה ורפורמות בשירות המדינה הישראלי.

הקדמה

אסף שפירא | עופר קניג | גדעון רהט

המפלגות בישראל נתונות במשבר קשה, בהשוואה לעבר ובהשוואה למפלגות במדינות אחרות, והמשבר במפלגות המצרפיות הדמוקרטיות חמור במיוחד. הדבר בא לידי ביטוי לא רק בהישגיהן האלקטורליים אלא גם בהיחלשות הקשר שלהן עם החברה ובפריחתה של הפוליטיקה האישית בישראל. נראה שאין הן מצליחות להסתגל לשינויים מרחיקי לכת – חברתיים, תרבותיים, טכנולוגיים ופוליטיים – שהתחוללו בישראל ובכל הדמוקרטיות המפותחות בעשורים האחרונים.

הבעיה היא שכדי לקיים דמוקרטיה ייצוגית יש צורך במפלגות חיוניות. הן היו ונתרו השחקן העיקרי שיכול לספק מסגרת מתמשכת לצירוף וקידום של תפיסות עולם ואינטרסים, לפעולה פוליטית מתואמת של פוליטיקאים ולתמיכה של הבוחרים. החלופות הקיימות למפלגות – לדוגמה דמוקרטיה ישירה באמצעות משאלי עם, דמוקרטיה ייצוגית המבוססת על נציגים כיחידים ולא על מפלגות,

שחקנים לא מפלגתיים כמו קבוצות אינטרס – אינן מספקות. בפרט, אין הן יכולות להחליף את התפקיד שמפלגות ממלאות כמרכיב חיוני במארג האיזונים והבלמים של הדמוקרטיה הליברלית. הנחת היסוד היא אפוא שמפלגות יישארו שחקן מרכזי בפוליטיקה, וטוב שכך – ועלינו למצוא את הדרכים לחזק אותן ובכך את המשטר הדמוקרטי בכללותו.

כל ארבעת המאמרים בקובץ זה עניינם שיקום המפלגות בישראל. כולם שותפים לדאגה ממצב המפלגות בישראל, להבנה שהמפלגות חיוניות לשם תפקוד הדמוקרטיה ויציבותה וכן לרצון להציע דרך לקיים מפלגות מצליחות עם מאפיינים של חיים פנימיים דמוקרטיים. כל אחד ואחד מהמאמרים מציג דגשים שונים בהגדרת הבעיה ובמיוחד בהצעות לפתרונה.

המאמר הראשון נכתב בידינו, שלושת עורכי הקובץ. שלושתנו עוסקים בנושא כבר שנים, אך זו הפעם הראשונה שבה אנו מציגים תוכנית כוללת ומקיפה לשיקום המפלגות. המאמר פותח בתשובות לכמה שאלות יסוד מקדמיות (מהי מפלגה? מהו תפקידן של המפלגות? מהו מצב המפלגות בישראל? מה מצבה של הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית והאם היא קשורה להצלחת המפלגות?) ואחריהן מציג שורה ארוכה של המלצות לתיקונים ברמת המדינה וברמת המפלגה.

המאמר השני נכתב בידי תומר לוטן. מתוך שילוב של מחקר ושל ניסיון אסטרטגי-פוליטי (הוא היה בין השאר ראש המטה של אבי גבאי כשכיהן בראשות מפלגת העבודה) הוא מציג יכולת ניתוח מושחז. לוטן מתמקד בזירה הפנים-מפלגתית ומנסה להציע דרך ביניים, או דרך שלישית, לשיקום המפלגות: בין המפלגות הדמוקרטיות הוותיקות, שפועלות לטענתו בהתאם למודל לא עדכני וארכאי, לבין המודל הריכוזי והלא-דמוקרטי של המפלגות האישיות (personal parties) החדשות. מתוך הכרת החולשות (וגם החוזקות) של המפלגות הדמוקרטיות, לוטן מציג מודל חדש שיאפשר למפלגות לקיים חיים פנימיים דמוקרטיים וברב לא להתבוסס בבוחן הקונפליקטים הפנימיים הבלתי נגמרים.

המאמר השלישי נכתב בידי אניקה גויה, פרופסור למדע המדינה מאוסטרליה בעלת שם עולמי בחקר המפלגות בכלל והרפורמות במפלגות בפרט (ראו למשל Gauja, 2016). גויה טוענת כי עידן הפוליטיקה האישית אומנם מציב בפני המפלגות אתגרים רבים, אך הוא גם טומן בחובו הזדמנויות לרפורמות חיוביות.

החלק הראשון של המאמר בוחן סדרה של רפורמות ארגוניות שהמפלגות יכולות לאמץ באמצעות שינויים בתהליכים ובמבנים הפנימיים שלהן, וחלקו השני בוחן רפורמות שיתבצעו דרך חקיקה מדינתית. הייחוד של המאמר הוא בשילוב בין מבט מבחוץ אל תוך הפוליטיקה של המפלגות בישראל ובין ידע המבוסס על מחקרים על רפורמות שאימצו מפלגות בעולם.

המאמר האחרון נכתב בידי ניב שובל, אשר בעת כתיבתו היה עוזר מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה וסטודנט באוניברסיטה העברית בירושלים. כמו מרבית השותפים האחרים בקובץ מאמרים זה, שובל מציע תרופות לבעיות של המפלגות בעת הנוכחית מתוך עיסוק ברמת המדינה וברמת המפלגות. הייחוד של מאמר זה הוא בשילוב שבין ידע מחקרי נרחב לבין גישה רעננה, חדשנית ואידיאליסטית. הוא מנסה לבחון כיצד אפשר לגרום למי שרוצים לפעול בפוליטיקה ואף פועלים בפוליטיקה לעשות זאת גם במסגרת המפלגה וכיצד להפוך את המפלגה למסגרת מזמינה. לטענתו הצלחה במשימה זו תוכל להגביר את האמון במפלגות.

המאמר שכתב לוטן מובחן משאר המאמרים. לוטן מגיע בעיקר מעולם המעשה הפוליטי, ואילו הכותבים של המאמרים האחרים מגיעים מעולם המחקר (האקדמי והיישומי): המאמרים שלנו, של גויה ושל שובל מבקשים להציע מודלים של מפלגה שמקיימת דמוקרטיה פנים-מפלגתית נרחבת, מתוך התמודדות עם אתגרים עכשוויים וגם עם כשלים באופן שעד היום התנהלו מפלגות דמוקרטיות בישראל; לעומת זאת המודל שמציע לוטן נועד מלכתחילה להציע דרך ביניים בין התנהלות פנימית דמוקרטית ובין התנהלותן של המפלגות האישיות. לכן, בצד דמיון בין המודל שהוא מציע ובין המודלים האחרים בהיבטים מסוימים (למשל הרחבת הפעילות המקוונת של המפלגות), אפשר למצוא גם הבדלים ביניהם. הבדל מובהק קיים בשיטות המוצעות לבחירה של מועמדי המפלגה לכנסת – לוטן מציע להעניק למנהיג המפלגה תפקיד נכבד הרבה יותר. עם זאת, לא מדובר בהכרח בסתירה בין המודלים המוצעים – הן משום שכל המודלים מציעים שיטה שיש בה יסודות דמוקרטיים מובהקים, והן משום שמודלים שונים יכולים להיות רלוונטיים למפלגות שונות.

שיקום המפלגות בישראל

למה ואיך?

גדעון רהט | עופר קניג | אסף שפירא

מצבן של המפלגות בישראל קשה ביותר. כמעט לפי כל אמת מידה (היקפי החברות במפלגות, הזדהות הציבור עם מפלגות ומידת האמון שלו בהן, זיקתן לקבוצות אינטרס, מעמדן בשלטון המקומי ועוד) הקשר שלהן עם החברה נחלש מאוד בעשורים האחרונים (Rahat and Kenig, 2018). חמור במיוחד הוא מצבן של המפלגות המצרפיות הדמוקרטיות – כך עולה מהשוואה של מצבן הנוכחי למצבן בעבר וכן מהשוואה של תהליך ההיחלשות שלהן לתהליכים במפלגות במדינות אחרות (קניג וקנפלמן, 2013; קניג וטוטנאור, 2017). יש להדגיש: היחלשות המפלגות במדינות דמוקרטיות היא תופעה אוניברסלית, אך היא קיצונית בישראל בהשוואה לרוב רובן של הדמוקרטיות האחרות. גם העלייה של

הפוליטיקה האישית, תופעה המכונה "הפרסונליזציה של הפוליטיקה", קיצונית במיוחד בישראל (רהט, 2019; Rahat and Kenig, 2018).

הבעיה היא שאי־אפשר לקיים דמוקרטיה ייצוגית מודרנית בלא מפלגות. על כל מגרעותיהן ופגמיהן – לא נמצא להן תחליף ראוי. אומנם חלקן בתפקודים המסורתיים שמילאו, כמו ערוץ תקשורת פוליטית ומוקד הזדהות עבור האזרחים, הצטמצם מאוד – אך הן עדיין משמשות עוגן מוסדי במשטר דמוקרטי. הן מספקות מסגרת מתמשכת לצירוף של תפיסות עולם ואינטרסים ולקידומם ולפעולה פוליטית מתואמת של פוליטיקאים, והן מושא לתמיכה של הבוחרים.

לפיכך אנו מחפשים דרך לשקם את המפלגות תוך כדי התאמתן לעידן הנוכחי, במיוחד לנוכח אתגרים טכנולוגיים (במיוחד המדיה החברתית), חברתיים (למשל האינדיווידואליזם) ופוליטיים (במיוחד תהליך הפרסונליזציה הפוליטית העמוק בישראל).

זמן רב שאנו, חברי התוכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה, עוסקים בסוגיית שיקום המפלגות. אין זו משימה פשוטה, שכן אין גורמים רבים שיכולים לסייע לנו בכך. למשל, קשה לחלץ פתרונות מן הפוליטיקאים, מכיוון שבעידן הפוליטיקה האישית רבים מהם אינם מגלים עניין רב במפלגות; אנשי המטה של המפלגות עוסקים בעיקר בכיבוי שריפות, כלומר במציאת פתרונות לטווח הקצר, ויש המשרתים בעיקר את יושב ראש המפלגה. ואולם כדי לשקם את המפלגות בכיוון הנכון צריך חזון וראייה לטווח ארוך – שכן מבטים קצרים מתוך הביצה הפוליטית ואל תוכה ותגובה מיידית לצרכים מידיים לא יעזרו. אנשי המחקר האקדמי מנתחים את ההתפתחויות ותוהים אם מדובר במשבר של המפלגות (למשל Mair, 2013; Dalton and Wattenberg, 2000) או בהסתגלות למציאות חדשה (Mair, 1997; Dalton, Farrell, and McAllister, 2011), אך עד היום רובם נמנעו מלספק פתרונות. כיוון אחד משכנע שמוצע בספרות המחקר הוא חיזוק הרכיב הדיוני (דליברטיבי) במפלגות, אולם לא ברור אם מדובר באידיאל ראוי בלבד או בפתרון של ממש. בכל מקרה ברי שזהו רק רכיב אחד של התרופה. זאת ועוד, אף שאנו תומכים באופן עקרוני בדמוקרטיה, לרבות בדמוקרטיה פנים־מפלגתית, אנו גם מוצאים כי אין קשר ברור בין רמת הדמוקרטיה הפנים־מפלגתית (שפירא ורהט, 2015) לבין הצלחה בכחירות,

יש טענות שבהיבט זה אף יש יתרון מסוים למפלגות הלא־דמוקרטיות (לוטן בקובץ זה).

גם חיפוש אחר סיפורי הצלחה ברחבי העולם אינו פותר את הבעיה. ברוב רובן של המדינות נחלש הקשר בין המפלגות לבין החברה, ובכמה מן המדינות שלא זוהתה בהן ירידה ברורה בקשר זה, הקשר היה חלש מלכתחילה (Rahat and Kenig, 2018). אשר למפלגות מסוימות – ניתן אולי לזהות במבט ראשון סיפורי הצלחה של מפלגות דמוקרטיות מתחדשות (הלייבור בבריטניה) ושל מפלגות חדשות (פודמוס בספרד ותנועת חמשת הכוכבים באיטליה), אולם עדיין לא ברור אם הצלחות אלו יעמדו במבחן הזמן. לעומת זאת ניכרות הצלחות של מפלגות אישיות שאינן דוגמה ומופת למפלגות דמוקרטיות – כלפי פנים בהתנהלותן המפלגתית, ולעיתים גם כלפי חוץ באידיאולוגיות שהן מקדמות. בעידן המפלגות האישיות אפשר אולי להתגעגע לימים שבהם "חוק הברזל של האוליגרכיה" (Michels, 1915) – שלפיו בכל מפלגה, דמוקרטית ככל שתהא, תמיד תשלוט קבוצת אליטה מצומצמת – הוא שהדאיג את שוחרי הדמוקרטיה הפנים־מפלגתית. לסיכום, מצב המפלגות בארץ ובעולם קשה, ומצבן של המפלגות הדמוקרטיות קשה עוד יותר.

יש להבהיר כי מטרתנו היא לבחון אם וכיצד אפשר לשקם מפלגות מהסוג שלהערכתנו תורם יותר לדמוקרטיה ברמת המדינה: ראשית, מפלגות שאינן מגזריות (סקטוריאליות) אלא מצרפיות, כלומר שמנסות לפנות אל ציבורים רחבים ולייצג אותם ומציגות תפיסת עולם כוללת; שנית, מפלגות אשר יש להן חיים פנימיים דמוקרטיים ונוכחות בשטח, ולא מפלגות חלולות, שאינן אלא פלטפורמה למנהיג ולפוליטיקאים אחרים. לשם כך עלינו לזהות את הרכיבים שהופכים את הדמוקרטיה הפנימית מנטל לנכס. למרות העדפתנו זו, ענייננו אינו בפגיעה במפלגות מהסוג המגזרי או הלא־דמוקרטי אלא בעידוד וחזוק של הסוג המצרפי והדמוקרטי.

מוקד העניין שלנו הוא בתיקון התפקוד השוטף של המפלגות בין בחירות לבחירות ולא במסע הבחירות עצמו. עם זאת, גם אם ענייננו הישיר אינו הצלחה של מפלגה בבחירות, אנו חושבים שמפלגה שתפעל נכון בין בחירות לבחירות תצליח יותר גם בזירה האלקטורלית. אמת, יש דוגמאות למפלגות שקמו יש מאין והצליחו בבחירות בלא שהיו להן חיי מפלגה מעבר לנציגות בכנסת ובממשלה. אלא

שרוב רובן – מד"ש (התנועה הדמוקרטית לשינוי) ב־1977, דרך הדרך השלישית ומפלגת המרכז בשנות ה־90 של המאה ה־20 ועד התנועה של ציפי לבני וכולנו של משה כחלון – חיו חיים קצרים. אכן, דוגמה למפלגה בעלת חיים פנימיים עשירים שכמעט נכחדה היא מפלגת העבודה. נראה שכמה מצרותיה נבעו מהחיים הפנימיים שלה, שהקשו על יכולת התמרון של הנהגתה, מהמאבקים הפנימיים, שדלדלו את משאביה, ומנזקי הפריימריז, שהפכו את התחרות הפנים־מפלגתית לראשית (ואת התחרות הבין־מפלגתית למשנית). עם זאת, אין להקל ראש בטענה שמפלגת העבודה שרדה במשך עשורים, בקואליציה וגם באופוזיציה, בזכות חיים אל. זאת ועוד, הטעויות של מפלגת העבודה בתחום הארגון הפנימי יכולות לשמש לקח (לא רק לדעתנו – ראו מאמרו של לוטן בקובץ זה). יש גם לזכור כי הליקויים והקשיים שליוו את החיים הפנימיים במפלגת העבודה אינם הסיבה היחידה להיחלשותה – גורמים אידיאולוגיים, דמוגרפיים ואחרים מילאו תפקיד חשוב לא פחות.

יש לציין כי כבר בשלבים מוקדמים מאוד חוקרים מן המכון הישראלי לדמוקרטיה הזהירו כי הפריימריז, שבעבר נראו נוצצים, חדשניים ודמוקרטיים, עלולים ליהפך לזירה בעייתית (אבנון, 1996; בר, 1996; רהט ושרה־הדר, 1999א, 1999ב). בשל כך חוקרי המכון הציעו שהמפלגות יערכו בבחירת המועמדים גם מוסדות מפלגתיים וגופים בוחרים מצומצמים יותר (אבנון, 1996; בר, 1996; רהט, 2006). התגובות (למשל של גורמים במפלגות) להצעות מעין אלו נעו בעת ההיא בין ביטול, בוז ותמיהה: כיצד אנו, אנשי המכון הישראלי לדמוקרטיה, מציעים לפגום בדמוקרטיה הפורחת בתוך המפלגה? ואולם היום יש הסכמה כי הפריימריז כפי שאומצו במפלגות בישראל הזיקו להן.

כפי שיובהר להלן, איננו קוראים מתוך רומנטיקה או נוסטלגיה לשוב לתור הזהב של מפלגות ההמון באמצע המאה ה־20. אנו קוראים לשיקומו של גוף שהוא הכרחי לקיום דמוקרטיה ושתפקודו הראוי והתאמתו למאה ה־21 יתרמו לאיכותה של הדמוקרטיה. מפלגות יישארו חלק בלתי נפרד מהמשטר הדמוקרטי בכל מקרה (על כך להלן במאמר זה), והשאלה היא אם הן יהיו רק או בעיקר פלטפורמות לפוליטיקאים שאפתנים או גם מוסד שמקשר בין האזרח לשלטון – מוסד שהוא חלק מהמארג הדמוקרטי ותורם לו. כפי שקובעים מחברי נייר העבודה על עתיד המפלגות, גרלנד וברט (Garland and Brett, 2014: 7):

מפלגות צריכות לספק מסגרת לדיון ולהגעה להסכמות על נושאים מגוונים; הן צריכות להיות קבוצות של אנשים שעובדים יחד לממש את חזונותיהם בדבר החברה הטובה; והן צריכות להיות אבני הבניין של הממשל ושל הבקרה על הממשל. בשיאן, מפלגות יכולות לגשר על המפריד בין הציבור לבין הפוליטיקה.

מאמר זה הוא חלק מקובץ של ארבעה מאמרים בנושא. הוא מתכתב עם שלושת המאמרים האחרים ונהנה מן האפשרות של שימוש בתובנותיהם, אולם אין הוא זהה להם. העדפנו להימנע מאינטגרציה מקיפה של החומרים ולאפשר לכל אחד מן המאמרים להציג זווית ייחודית. כל אחד בדרכו מציג חשיבה מחוץ לקופסה (יש שיאמרו, מחוץ לביצה).

המאמר נכתב לנוכח הקשיים שפורטו לעיל. מטרתו היא להציג שורת המלצות לשיקום המפלגות, אך הוא מתחיל – כמתחייב – במתן תשובות לכמה שאלות מקדמיות. ראשית, האם בכלל צריך מפלגות? במה הן מועילות לדמוקרטיה? לשאלה זו מוצעות תשובות אחדות, ואפשר לסכמן בכך שהמפלגות הן רע הכרחי. שנית, מהו מצבן של המפלגות בישראל לעומת העבר ולעומת מפלגות בדמוקרטיות אחרות בעולם? כפי שנראה, תמונת המצב עגומה במיוחד – אומנם ירידת המפלגות ועליית הפוליטיקה האישית היא תופעה אוניברסלית, אולם עומקה והיקפה בישראל קיצוניים במיוחד. אולי אפשר לטעון כי במדינות רבות ירידות קלות או מתונות בקשר של המפלגות עם החברה אינן אלא מחיר סביר של הסתגלות המפלגות לשינויים הפוליטיים, התרבותיים והטכנולוגיים שחלו בעשורים האחרונים ושמדובר בירידה טבעית לעומת התקופה שבה המפלגות היו בשיאן. אולם כפי שנראה, ההיקף והעומק של התופעה בישראל אינם מאפשרים לטעון זאת. שלישית, האם קיימות או יכולות להתקיים מפלגות מצליחות שהן גם דמוקרטיות? לשיטתנו התשובה חיובית – אבל חשוב גם להדגיש שלתפיסתנו דמוקרטיה פנים-מפלגתית באה לידי ביטוי לא רק או בעיקר באימוץ שיטות כוללניות לבחירת מנהיג ומועמדים דוגמת פריימריז. לשיטתנו, הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית המתפקדת והמותאמת למציאות החיים הנוכחית היא רבת פנים: היא מעניקה לציבור אפשרות להשתתף במגוון פעילויות במפלגה (מעבר לפריימריז), כגון דיוני

מדיניות, והיא דמוקרטית גם בממדים אחרים כמו ייצוגיות, תחרותיות, היענות ושקיפות.

לאחר דיון בשאלות המקדימות מוצגות ההמלצות. חלק זה מבוסס על איסוף כל ההמלצות שהצגנו במהלך השנים בעניין מפלגות (ראו למשל איצקוביץ'-מלכה ושפירא, 2013; קניג, איצקוביץ'-מלכה ושפירא, 2013; קניג וקנפלמן, 2013) וחשיבה מחדש לגביהן. להמלצות אלו צירפנו המלצות חדשות שגיבשנו בשנים האחרונות במהלך עבודתנו אך עדיין לא פורסמו. נוסף לכך אנו עומדים על כתפיהם של שלושת שותפינו לקובץ מאמרים זה ומאמצים כמה מהמלצותיהם. פרק ההמלצות מחולק לשניים: התת-פרק הראשון עוסק בפעולות שיסייעו לשיקום המפלגות ברמת המדינה ודורשות חקיקה בתחומים של מימון מפלגות, תיקונים בשיטת הבחירות ופיצול הסיעות בכנסת; והתת-פרק האחר עוסק בפעולות שיקום ברמת המפלגה – בארגון הפנימי, בבחירת מועמדים, בגיוון אופי הקשרים של הציבור עם המפלגות, בתפקוד המפלגות בכנסת, בקשר של המפלגות עם החברה ובפעילותן במרשתת. אנו מקווים כי מכל אלו יבררו המפלגות את ההמלצות המתאימות להן ויסגלו אותן לצורכיהן ולאופיין.

1.

מהי מפלגה

ומי בכלל צריך אותה?

פרק זה עוסק בשאלות מקדמיות שיש להשיב עליהן בטרם פונים להציג המלצות לשיקום המפלגות. ראשית ננסה להציג תשובה לשאלה: מהי מפלגה? לאחר מכן נדון בשאלת הצורך במפלגות ונציע לה שלוש תשובות המשלימות זו את זו.

1.1. מהי מפלגה?

לפי הגדרת סעיף 1 לחוק המפלגות, התשנ"ב-1992, מפלגה היא "חבר בני-אדם שהתאגדו כדי לקדם בדרך חוקית מטרות מדיניות או חברתיות ולהביא לייצוגם בכנסת על ידי נבחרים". הגדרה זו, הגם שאיננה מקיפה, חורגת מההגדרות המינימליות של מפלגה שמופיעות בספרות המחקר בכך שהיא לא רק מאפיינת את המפלגה כקבוצת מועמדים המתחרה בבחירות אלא כוללת גם את מהותה – קידום מטרות

מדיניות או חברתיות. באמצע שנות ה־90 נקבע שרק מפלגה יכולה להגיש רשימת מועמדים לבחירות לכנסת. לפיכך כמעט כל הסיעות בכנסת מייצגות מפלגות קיימות (רבות מהן יותר ממפלגה אחת). בישראל רשומות אצל רשם המפלגות כ־150 מפלגות (נכון לאוגוסט 2021). מבחינה משפטית המפלגה בישראל היא ישות חוץ־פרלמנטרית שחלים עליה הכללים המופיעים בחוק המפלגות, התשנ"ב–1992, הקשורים בתקנון, דפוסי ארגון, חברות, כללי מימון של בחירות מקדימות ועוד. אגב, לא כל הכללים האלה נאכפים – למשל החובה של מפלגה לפעול לפי תקנונה.

ספרות מחקר ענפה מבחינה בין סוגים של מפלגות, למשל מבחינת האידיאולוגיה או המבנה הארגוני שלהן (לדוגמה Katz and Mair, 1995; Gunther and Diamond, 2003), אך רק בעת האחרונה לונה ואחרים הציעו לכחון ולמדוד את מידת המפלגתיות של הארגונים הקרויים מפלגות במדינות דמוקרטיות (Luna et al., 2021). הם הציעו שורת מאפיינים המתכנסים תחת שתי קטגוריות או שני סוגי תפקידים של המפלגות: (1) תיאום התנהגות של פוליטיקאים בבחירות ובין בחירות לבחירות; (2) צירוף אינטרסים הקיימים בחברה וייצוגם במוסדות המדינה.

אם נבחן את המפלגות בישראל לפי המאפיינים הנ"ל נראה כי המפלגות בישראל אכן משמשות בדרך כלל כלי לתיאום התנהגות של פוליטיקאים בבחירות (התמודדות מלוכדת ומתואמת כנגד מפלגות אחרות) ובין בחירות לבחירות (המפלגה פועלת בפרלמנט ובממשלה כגוף אחד). עם זאת ישנן חריגות מכך – הן ברמת השלטון המקומי והן במקרים שפוליטיקאים עוברים בין מפלגות (מדובר במקרים לא מעטים אך עדיין נדירים – רוב הפוליטיקאים נשארים רוב הזמן באותה המסגרת הפוליטית). אולם המפלגות בישראל נחלשו מאוד, ביחס לעבר וביחס למפלגות במדינות אחרות, בקשרים בינן ובין החברה – כלומר כארגונים המצרפים אינטרסים יחד (קניג וטוטנאור, 2017; Rahat and Kenig, 2018). ואולם לא כל המפלגות נחלשו מבחינה זו במידה שווה. למשל, גרעין הבוחרים של מפלגות מסוימות יציב יותר מאשר של מפלגות אחרות וכך גם הקשר שלהן עם קבוצות חברתיות. דוגמה מובהקת היא ההצלחה היחסית של המפלגות החרדיות בהיבטים אלו, במיוחד לעומת מפלגות המרכז־שמאל.

אם כן, המפלגות בישראל, לפחות כמה מהן, הן לא רק פלטפורמות להרצת מועמדים בבחירות: רובן משמשות רוב הזמן ככלי מוצלח לתיאום פעולה משותפת ברמה הלאומית בזמן בחירות ובין בחירות לבחירות. לעומת זאת הקשר של המפלגות עם החברה נחלש, למעט המפלגות החרדיות. גם האמצעים החדשים לשמירה על קשר עם הציבור, במיוחד הרשתות החברתיות, משמשים בעיקר את הפוליטיקאים הבודדים ולא את המפלגות (זמיר ורהט, 2019).

1.2. חי צריך מפלגות? בטרם שואלים כיצד לשקם את המפלגות יש לברר מדוע לשקם אותן. אולי אין מניעה שמפלגות יהיו רק פלטפורמה לפוליטיקאים בעלי חזון או שאיפות אישיות, אולי זמנן של המפלגות עבר ואילו שחקני סולו הם ההווה והעתיד של הפוליטיקה, ואולי הגיע הזמן להיפרד מהמפלגות שרק מפלגות בינינו, וכפי שקבע הטרוכדור הישראלי מאיר אריאל (בשירו "קובלנה על מפלגות ישראל"): "עלו לי עד כאן". לתמיהות אלו נציע שלוש תשובות המשלימות זו את זו.

1.2.1. אין דמוקרטיה בלי מפלגות

יש הבטוחים שהתשובה לשאלה אם ניתן לקיים דמוקרטיה בלא מפלגות ברורה. לפני קרוב ל-80 שנה קבע חוקר מדע המדינה האמריקני אלמר אריק שטססניידר ש"המפלגות יצרו את הדמוקרטיה ולא ניתן לחשוב על דמוקרטיה מודרנית אלא במושגים מפלגתיים" (מצוטט אצל Bale, 2014: 4). 72 שנה אחריו קבע חוקר מדע המדינה הבריטי טים בייל: "דמוקרטיה אינה יכולה לתפקד בלא מפלגות. כל מי שחושב אחרת צריך רק להביט סביב בעולם ולמצוא דמוקרטיה אחת הפועלת בלי תחרות בין מפלגות. לא ניתן לעשות זאת" (שם). גם חוקרים אחרים מסכימים ש"אין בנמצא חלופה נראית לעין למפלגות" (Dalton, Farrell, and McAllister, 2011: 231).

חלופה אפשרית אחת לדמוקרטיה המבוססת על מפלגות היא דמוקרטיה ישירה, דרך משאלי עם או אספות אזרחים. אלא שחלופה זו בהכרח מוגבלת. גם בעידן שניתן לכאורה ליישם אותה בזכות התפתחויות טכנולוגיות, מנגנוני הדמוקרטיה

הישירה אינם יכולים להיות תחליף לדמוקרטיה ייצוגית אלא רק תוספת לה. אפילו במקרה של השימוש הנרחב ביותר בעולם במשאלים עם, בשווייץ, תפקידם הוא השלמה או תוספת לדמוקרטיה, שהיא בעיקרה ייצוגית מפלגתית. סיבה אחת לכך היא שאין שום אפשרות לערב את הציבור בכל החלטה והחלטה המתקבלת כיום בפרלמנטים ובממשלות. לרוב האזרחים אין זמן, משאבים ומוטיבציה ללמוד את אינספור הסוגיות, לגבש דעה מושכלת לגביהן ולהצביע עליהן. משאלי עם יכולים לשמש להכרעות נקודתיות, ולא כתחליף לפוליטיקה יום-יומית. כמו כן, דמוקרטיה ישירה, הרבה יותר מאשר דמוקרטיה ייצוגית, עלולה להידרדר לעריצות הרוב, היא חשופה למניפולציות של בעלי עניין, ואין בה איוונים ובלמים הקיימים בדמוקרטיה הייצוגית (בלאנדר ורהט, 2000; Topaloff, 2017). משאלי עם גם אינם יכולים לשמש לצירוף אינטרסים אלא לייצוגם הנפרד ולהפרדתם (המלאכותית) מההקשר הכולל. מנגנונים של דמוקרטיה דיונית פגיעים פחות ממשאלי עם, אך אף הם בוודאי אינם יכולים לשמש תחליף למוסדות דמוקרטיה ייצוגית אלא תוספת להם.

חלופה אפשרית אחרת היא דמוקרטיה ייצוגית המבוססת על נציגים בודדים, בלי מפלגות. חלופה זו יעילה ומועילה פחות. בשל כך כבר בדמוקרטיות הוותיקות ביותר, כגון בריטניה, פוליטיקאים בודדים התארגנו במסגרת מפלגתית באופן ספונטני, בלא כל חקיקה בעניין. גם בישראל מפלגות היו קיימות זמן רב בטרם חוקקו חוקים בעניין. עד לשנת 1992 התמקדה החקיקה ברשימות שהתמודדו לכנסת ולא בארגון החוץ-פרלמנטרי. אולי באופן אירוני, בעת שהתרבתה החקיקה בארץ ובעולם אשר מסדירה את פעילותן של המפלגות (van Biezen and Kopecký, 2014) הן נחלשו, בעיקר בקשר שלהן עם החברה. למרות ההיחלשות, ההיגיון שהוביל ליצירת המפלגות נותר כשהיה: על מנת לייצג, לצרף ולקדם אינטרסים, תפיסות עולם ומדיניות, פוליטיקאים בדמוקרטיות חייבים לפעול במשותף. רק כך יהיה להם כוח לעשות כן. כאמור, חוק המפלגות מגדיר את המפלגה "חבר בני-אדם שהתאגדו כדי לקדם בדרך חוקית מטרות מדיניות או חברתיות ולהביא לייצוגם בכנסת על ידי נבחרים" (ההדגשה שלנו). החלופה, יצירת קבוצות אד הוק לקידום כל נושא ונושא, אינה יעילה (Kölln, 2015), משום שהיא מחייבת גיוס מחודש בכל נושא ונושא, ולשם כך נדרשים זמן וגם הענקת תמורות נוספות בעבור תמיכת כל נציג, בשעה שהמפלגות מציעות מסגרות משותפות על בסיס הסכמות כלליות ומחויבות לתמיכה הדדית

לאחר יצירת הסכמות פנימיות בנושאים שנויים במחלוקת. בקצרה, צירוף אינטרסים הוא תהליך חיוני בדמוקרטיה ייצוגית, והדמוקרטיה יוצאת נשכרת כאשר חלק חשוב ממנו מתבצע במפלגה, עוד בטרם ייצוגם מגיע לפרלמנט.

חלופה אחרת היא המפלגות הפרסונליות או המפלגות האישיות. אין זו חלופה של ממש, מכיוון שמבחינה פורמלית גם המפלגות האישיות הן מפלגות. עם זאת, יש הבדלים מהותיים ביניהן לבין מפלגה כפי שאנו רואים אותה – גוף שאינו רק או בעיקר פלטפורמה חלולה להרצת מועמדים בבחירות כלליות. להלן נסביר זאת.

יש הטוענים כי התייחסות אחידה לכל קבוצת מועמדים שמתמודדים יחד בבחירות כמפלגה מוטעית, שכן, כפי שזיהו לונה ואחרים (Luna et al., 2021), ישנם הבדלים גדולים בתפקודים של קבוצות אלו. כפי שהוזכר לעיל, הם טוענים כי יש להעריך כל מפלגה לפי שתי תכונות עיקריות: "תיאום אופקי בין פוליטיקאים שאפתנים בזמן מסע הבחירות ובעת כהונה, וצירוף אנכי של אינטרסים משותפים ותיווך וניחוח של תביעות קולקטיביות". מפלגה שתתפקד היטב בשני ממדים אלו תתרום למשטר הדמוקרטי, במיוחד משום שהיא תהיה כלי יעיל ויציב ותאפשר ייצוג של ערכים, רצונות ואינטרסים של הציבור. אם כך, השאלה אינה אם ישנן מפלגות, אלא מי משפיע עליהן וכיצד הן פועלות: האם הן רק פלטפורמה של פוליטיקאי או פוליטיקאים מסוימים או שהן גם ארגון מלוכד המושפע (מעבר לבחירות) מדעות תומכיו?

בהקשר זה מפלגות אישיות אכן משמשות חלופה. בניגוד לשתי החלופות הקודמות, שאיננו סבורים שיכולות להתקיים בדמוקרטיה מודרנית (כתחליף של ממש למפלגה), מפלגות אישיות אכן קמות ואף מצליחות. ואולם אין הן תחליפים ראויים למפלגות מצרפיות דמוקרטיות – לא מבחינת יכולתן לשרוד לאורך זמן ולא מבחינת השפעתן על הדמוקרטיה ברמת המדינה.

כמובן, ההסתמכות של מפלגות על מנהיגים הגיונית עד לרמה מסוימת. מנהיגים (במיוחד מוכשרים) חשובים לשם קביעת מדיניות ויישום. מנהיגים, כמו מפלגות, יכולים גם לבטא אידיאולוגיה ולהוות קיצור דרך או סמן לבוחרים לגבי כיוון המדיניות. עם זאת, הסתמכות יתרה על מנהיגים, כפי שקיימת כיום במפלגות אישיות, בעייתית בהיבטים רבים. בפרט, הסתמכות מוגזמת על מנהיג עלולה

לפגוע פגיעה קשה בסיכויי המפלגה לשרוד לאורך זמן: השימוש במותג המפלגתי כקיצור דרך לפנייה אל הבוחרים הוא הגיוני ויעיל יותר לאורך זמן מהשימוש במנהיגים לצורך כך; מנהיגי מפלגות באים והולכים, אך המפלגה – כארגון המייצג רעיונות וערכים – נשארת. בעת הזאת, בעיצומם של תהליכי היחלשות של המפלגות ופרסונליזציה של הפוליטיקה, כלל לא ברור אם המפלגות ישרדו אחרי שהמנהיג הדומיננטי שלהן יעזוב. האם יש עתיד וישראל ביתנו יתקיימו בלי יאיר לפיד ואביגדור ליברמן? בכלל לא בטוח.

יש לשאול – האם היעלמותן של מפלגות אישיות תפגע ברעיונות ובערכים שהן מייצגות? האם יש ערך מוסף, מבחינה דמוקרטית, למפלגות הפועלות לאורך זמן? התשובה הקצרה היא שאי־יציבות מסוימת בהצבעה אינה בעייתית ואולי אף רצויה, אם היא נובעת משיקולים ענייניים, כמו שינוי מושכל בעמדות הבוחר והערכת ביצועי מועמדים בעבר והבטחותיהם לעתיד. אולם אי־יציבות רבה משמעה תחלופה גבוהה של פוליטיקאים. היא מזיקה משום שהפוליטיקאים החדשים אינם זוכים לזמן הנחוץ כדי להתמקצע בתפקידם ומשום שהיא פוגעת באחריותיות – כשהמפלגות והפוליטיקאים מתחלפים בכל מערכת בחירות הבוחרים אינם יכולים להעניש ולתגמל אותם על ביצועי העבר. כך גם נשלל התמריץ העיקרי של פוליטיקאים לפעול בצורה מיטבית ומתוך חשיבה לטווח ארוך, שהוא האפשרות להיבחר מחדש. ההבטחות, ולא הביצועים, הן חזות הכול – וכידוע, קל להבטיח אך קשה לקיים.

התופעה של המפלגות האישיות בעייתית במיוחד אם היא מובילה להחלפת סוג הסמכות המרכזי בפוליטיקה – מסמכות שהיא בעיקרה לגאלית־רציונלית, שבה המנהיג, כריזמטי ככל שיהיה, שואב את סמכותו מבחירתו בידי המפלגה, לסמכות שהיא בעיקרה אישית־כריזמטית, שבה המנהיג הוא המפלגה. סוג סמכות כזה אינו יכול להיות בסיס איתן לאורך זמן במשטר דמוקרטי, שכן הדמוקרטיה מבוססת על שלטון החוק והמוסדות – על כך שהאזרחים ישימו את מבטחם, בראש ובראשונה, בשלטון החוק ובמוסדות השלטון, הנותרים במקומם גם כאשר המנהיגים מתחלפים.

תפיסתנו לגבי הצורך בשיקום המפלגות אינה נובעת מאידיאליזציה שלהן אלא מהבנה שראשית, פוליטיקה דמוקרטית בכל מקרה היא משחק קבוצתי שעניינו

הרכבת קואליציות (הן בין פרטים ופלאגים בתוך מפלגות, הן בין מפלגות), ושנית, מפלגה היא יציר של פעולות ויחסי גומלין בין אנשים. מפלגות מורכבות מאנשים ונשים, ואינן אלא יצור אבסטרקטי שקיומו מותנה בהסכמתם ובפעולותיהם. לפיכך מה שנדרש כדי לתחזק מפלגה מצליחה שתקדם את מטרת כל חלקיה הוא איזון נכון של יחסי הגומלין בין המנהיג ליתר המשתתפים בה – מצביעים, נציגים, פעילים, חברים ותומכים. לטובת המפלגה והמשטר הדמוקרטי כולו יש צורך בשילוב נכון בין האישי למפלגתי – ממש כמו קבוצת כדורגל שיש בה כוכבים בולטים אך בלא שיתוף פעולה מוצלח עם כלל חברי הקבוצה מטרתה לא יושגו, וגם הליגה כולה תהיה טובה פחות ואטרקטיבית פחות לציבור הרחב.

1.2.2. אין תחליף (מוסדי) למפלגות

עם היחלשותן של המפלגות כמה מתפקידיהן נתפסו בידי שחקנים אחרים. בדיון לעיל עלתה האפשרות שמנהיגים יחידים יחליפו מפלגות. ראינו כי האפשרות קיימת (תוך כדי דחיקת המפלגות למעמד של פלטפורמות אלקטורליות) אך אינה רצויה מבחינה דמוקרטית ואף לא מבחינת המפלגות. בסעיף זה נבחן אם שחקנים אחרים, שמבצעים תפקידים שבעבר היו מבוצעים גם ולעיתים בעיקר בידי מפלגות, יכולים להחליפן. התפקידים של המפלגות שידונו כאן הם תיווך בין חברה לבין מדינה, ייצוג וצירוף אינטרסים, גיוס פוליטיקאים וקביעת מדיניות.

ראשית, קבוצות אינטרס. בכמה מן הדמוקרטיות גדל במחצית השנייה של המאה ה-20 התפקיד שקבוצות אינטרס כמו איגודים וארגונים מעסיקים מילאו בקבלת החלטות, אך הן עסקו בעיקר בהשפעה. תנועות חברתיות וקבוצות שמקדמות נושאים מסוימים, מה שמכונה גם קבוצות אינטרס מקדמות (איכות סביבה או טוהר מידות למשל), אף הן יכולות לייצג אינטרסים ואפילו להשפיע על מדיניות, אך גם הן ממוקדות בנושאים ספציפיים ואינן עוסקות בצירוף אינטרסים ובקביעת מדיניות כוללת. בכל הקשור לגיוס פוליטי, מדובר במאגר אקלקטי של פעילים שרק בעקבות מעבר לפוליטיקה מפלגתית יתחייבו לפעול במסגרות מצרפיות. שיתוף פעולה בין קבוצות אינטרס לבין מפלגות אפשרי ורצוי בהיבטים של פיתוח וקידום מדיניות בתחומים ממוקדים, אך רק למפלגה יש יכולת לייצג ולצרף קשת של אינטרסים, ורק למפלגה, מעצם הגדרתה, יכולה להיות נגישות ישירה ורצופה למוקדי קבלת ההחלטות.

שנית, הרשות השופטת והבירוקרטיה (המינהל הציבורי או שירות המדינה). לעיתים הן משמשות את האזרחים כאפיקים לתקשורת מול השלטון, לייצוג ואולי אף לקביעת מדיניות דרך פסיקה והחלטות מינהליות. עם זאת, בתי משפט מעצם טיבם פועלים בנושאים ממוקדים וממילא אינם עוסקים בצירוף אינטרסים. גם יכולתם לקבוע מדיניות מוגבלת מבחינת הנושאים ותחומה לגבולות החוק הנקבע על ידי בתי המחוקקים. זאת ועוד, מה שנתפס כפעילות יתיר של בתי המשפט בייצוג האינטרס הציבורי מסכן את מעמדם של בתי המשפט בחברה ואת שלטון החוק ומחייב אותם לריסון. גופי המינהל הציבורי אולי יכולים לספק תשובות לסוגיות ספציפיות ושגרתיות, אך כמו בתי משפט גם הם מוגבלים מבחינת התחום שהם יכולים לעסוק בו, וממילא תפקידם הראשי בדמוקרטיה לא אמור להיות קביעת מדיניות כללית אלא יישום מדיניות. כמו כן, גם אם רצוי שגופים אלו יהיו ייצוגיים במידה סבירה בכל הקשור בנושאים ומיעוטים, הרי נוסף לייצוגיות הם אמורים לממש גם עיקרון שונה, שממלא לכל היותר תפקיד משני במפלגות – המריטוקרטיה.

עוד מוסדות שנהוג להזכיר בהקשר זה הם ערוצי התקשורת. אכן, תקשורת ההמונים הלא מפלגתית במגוון אמצעיה וכליה השתלטה מזמן על פונקציית התקשורת (אף שהפוליטיקאים והמפלגות חזרו באופן חלקי באמצעות המדיה החדשה, במיוחד דרך הרשתות החברתיות). לפעמים ערוצי התקשורת אכן מגשימים היבטים חשובים של פונקציית הייצוג, אבל בסופו של דבר התקשורת אינה מצרפת אינטרסים ולא קובעת מדיניות.

לסיכום, קבוצות אינטרס, תנועות חברתיות, בתי המשפט, הבירוקרטיה וכלי התקשורת יכולים למלא – ואף ממלאים – כמה מהתפקידים שמפלגות מילאו ולעיתים עדיין ממלאות, אך אין הם יכולים להחליף את הפוליטיקאים הנבחרים במשטר דמוקרטי. בפרט אין הם יכולים להחליף את התפקיד החשוב של צירוף אינטרסים, שכדי למלאו הן הפוליטיקאים כפרטים הן ציבור הבוחרים נזקקים למפלגות. תפקיד זה מחייב קשב מקסימלי לציבור מגוון ורחב ויכולת לתאם בין נציגי המפלגה על מנת לקדם אינטרסים וערכים מוסכמים.

1.2.3. המפלגות הן רכיב חיוני במארג האיזונים והבלמים של הדמוקרטיה הליברלית

דמוקרטיה היא משטר המתבסס בין השאר על ביזור העוצמה הפוליטית. למפלגות יש פוטנציאל ממשי לתרום לביזור העוצמה ולחזוק האיזונים והבלמים – ובמיוחד הן יכולות למלא תפקיד של איזון ובלימה אל מול כוחה הרב של הרשות המבצעת. אם למפלגה יש עוצמה, התוצאה היא שראש ממשלה, שרים או חברי קואליציה מתחשבים בה במסגרת השיקולים והאילוצים המנחים אותם בקביעת מדיניות (בצד שיקולים נוספים – נורמטיביים, אידיאולוגיים, מקצועיים, מדיניים, כלכליים וכו'). ייתכן שהמפלגה תקשה על קידום מדיניות מסוימת – כך יקרה למשל אם נציגי המפלגה בשלטון יאמינו שקידום מדיניות הסותרת את עמדת המפלגה יפגע פגיעה קשה בסיכוייהם להיבחר מחדש במסגרתה. בישראל יש לכך חשיבות יתרה משום שהשלטון במדינה ריכוזי במיוחד ואין בה מוסדות רבים המגבילים את הרשות המבצעת, לעומת מדינות אחרות, אשר בהן יש שני בתי מחוקקים, שלטון תת-מדינתי נבחר או חוקה כתובה ומשוריינת (כהן, 2018). נוכחותן של מפלגות המתחרות זו בזו היא סימן מובהק לקיומה של דמוקרטיה בריאה.

יש מי שיטענו שגם בתנאים של תחרות אישית הדמוקרטיה יכולה לשגשג (Pakulski and Körösiényi, 2012), אולם אנו מטילים בכך ספק. במצב של תחרות אישית מבוזרת ייווצרו בכל מקרה קבוצות אד הוק לקידום מדיניות, ועמדותיהן אכן ישוקללו על ידי פוליטיקאים המעוניינים בתמיכתן, אבל בכל הנוגע להגבלת השלטון, המפלגות עדיפות על קבוצות אלו בהיותן כלי יציב וקבוע יותר לייצוג אינטרסים וערכים, לצירופם ולקידומם. לכן לאיזונים ולבלמים שהמפלגות מציעות יש עוצמה רבה יותר (מכיוון שהמנהיג יודע שיזדקק לתמיכת המפלגה גם בעתיד) והם מתבססים על אינטרסים רחבים יותר. יתר על כן, במצב של תחרות אישית ריכוזית בין מספר קטן של מנהיגים תיווצר דינמיקה בונפרטיסטית – המנהיגים יפעלו בלא ריסון בשם הלגיטימציה העממית שלהם, והם עלולים להיות מנהיגים פופוליסטיים ולרסק את הדמוקרטיה או לפגוע בה בהתקפותיהם על מוסדות המשפט, התקשורת והדרג המקצועי. לעומת זאת במפלגות שאינן מפלגות אישיות יהיו תמיד חילוקי דעות ותחרות פנימית, ובגללם המפלגה (אם היא חלק מהשלטון) תהיה גורם נוסף המרסן את הרשות המבצעת.

משבר המפלגות בישראל

בשנות ה־90 זוהתה ירידת המפלגות בישראל בקובץ מאמרים שכותרתו "קץ המפלגות" (קורן, 1998). עשרים שנים אחר כך, מחקרים זיהו את ישראל כמקרה קיצון של היחלשות המפלגות (קניג וטוטנאור, 2017; Rahat and Kenig, 2018) ושל פרסונליזציה של הפוליטיקה (שם; רהט, 2019). המחקרים השוו את המפלגות בעבר ובהווה באמצעות אמות מידה שונות. כמעט כולן העידו על ירידת המפלגות – רק בבחינה אם לנבחרי הציבור בממשלה ובכנסת יש רקע מפלגתי לא נמצא שינוי. נמצאה ירידה חדה בקשר של המפלגות עם מי שאמורים לתווך בינן לבין החברה – חברי מפלגה, שלטון מקומי וקבוצות אינטרס. בקשר הישיר של המפלגות עם הבוחרים נמצאו ירידות בשיעור המזדהים עם המפלגות ובהשתתפות בבחירות (אם כי בשנים האחרונות נרשמה התאוששות ברכיב זה), וגם עלייה בניידות הקולות (שינוי הצבעה בין בחירות לבחירות) ובהצלחתן של מפלגות חדשות (ועל פי רוב גם נפילתן). עוד נמצא שחשיבותם של הפוליטיקאים כחידים גדלה, והדבר מתבטא בין היתר בעליית המפלגות האישיות ובהתחזקות המנהיגים במפלגות אחרות על חשבון המפלגה; בכיסוי תקשורתי שמתמקד יותר ויותר בפוליטיקאים ופחות ופחות במפלגות; בכך שהפוליטיקאים הבודדים שולחים לציבור מסרים ישירים, במיוחד ברשתות החברתיות, ועוקפים את התיווך על ידי המפלגה שהם שייכים לה (זמיר ורהט, 2019); וכדפוסי התנהגות עצמאיים יותר של פוליטיקאים – הבלטה אישית והתחזקות המעמד שהבוחרים מעניקים למנהיג בשיקולי ההצבעה שלהם (רהט, 2019).

כמעט בכל מקום בעולם הדמוקרטי ירדו המפלגות מגדולתן מאז תור הזהב שלהן, שמזוהה עם שנות ה־50–60 של המאה ה־20. עם זאת, יש דמוקרטיה שהמפלגות בהן נחלשו רק במעט, וניתן לטעון כי הן הסתגלו לנסיבות הפוליטיות, החברתיות, הכלכליות, התרבותיות והטכנולוגיות המשתנות בקצב הולך וגובר. בצידן יש דמוקרטיה, בהן ישראל, שהמפלגות בהן התרסקו לטובת הפוליטיקה האישית. מניסיון של מדינות אחרות ברי כי התרסקות זו של המפלגות אינה גזרת גורל

1 תופעה זו ניכרת בין היחר בכך שרשימות רבות המתמודדות בבחירות מכילות אח שם מנהיגן בשם הרשימה ושיותר ויותר מפלגות חדשות נרשמות אצל רשם המפלגות בשם הכולל אח שם מנהיגן.

אלא ניתן לבלום את התהליך ואפילו לחזק את מעמדן (בהשוואה למצב הנוכחי).
 אומנם ישנן התפתחויות אוניברסליות שמובילות לפיחות במעמד המפלגות
 בכל העולם הדמוקרטי, אך ישנם גם חוקים ומוסדות המשפיעים על מעמדן
 של המפלגות במערכת פוליטית נתונה. גם המפלגות מצידן יכולות לשנות את
 אופן התנהלותן כדי להתאים את עצמן לשינויים. אפילו את הפרסונליזציה של
 הפוליטיקה, תהליך שבו הפוליטיקאי כפרט מתחזק (במיוחד מנהיגי המפלגות)
 ואילו המפלגות כמוסדות נחלשות, אפשר לרתום לטובת שיקום המפלגות.
 אחרי הכול, מאז ומעולם המפלגות, גם בשיא כוחן, לא היו אלא קבוצות של
 אינדיווידואלים שניתבו את האנרגיות האישיות שלהם לטובת המפלגה. אם כך,
 הרי יש סיכוי לחזק את המפלגות גם כיום.

אמון הציבור במפלגות בישראל נמוך מאוד. בסקרי מדד הדמוקרטיה הישראלית
 שיעור המביעים אמון רב או די הרבה אמון במפלגות בשנת 2019 היה 14% בלבד.
 מאז 2008 ועד היום היו שינויים במידת האמון במפלגות (בשנת 2013 נרשם
 שיא של 38%), אך תמיד הן זכו למידת האמון הנמוכה ביותר ביחס למוסדות
 אחרים, אפילו המוסדות הפחות אהודים, כמו הפנסת, הממשלה והתקשורת (הרמן
 ואחרים, 2019). התפיסה שלמפלגות לא אכפת מה הציבור חושב רווחת גם היא.²
 בסקר משנת 2010 רק 27% מהנשאלים הסכימו עם הטענה ש"למפלגות בארץ
 אכפת מה הציבור חושב", ואילו 43% לא הסכימו עימה. כאשר הוצגה לנשאלים
 בסקר משנת 2011 הטענה ש"המפלגות בארץ משקפות את מה שחושב הציבור"
 הסכימו עימה רק 33% ואילו 41% לא הסכימו איתה, ובשנת 2012 44% הסכימו
 ו-50% לא.

לעומת זאת כאשר אזרחים נשאלו שאלות אחרות לגבי המפלגות, ניכר כי רבים
 מהם מכירים בחיוניותן. למשל, בסקר משנת 2010 52% מהנשאלים הסכימו עם
 האמירה ש"המפלגות נחוצות כדי שהמשטר הדמוקרטי יתפקד כמו שצריך", ורק
 25% לא הסכימו עימה; עם האמירה "בימינו המפלגות אינן נחוצות, לכן ניתן
 לבטלן" הסכימו רק 31% מהנשאלים ו-64% התנגדו לה. באותו הסקר הביעו
 40% מהנשאלים הסכמה עם האמירה "המפלגות פוגעות בדמוקרטיה בארץ כי הן

מגבירות את חילוקי הדעות בעם" ו-51% לא הסכימו איתה. בשנת 2010 הסכימו עם האמירה ש"תחרות בין מפלגות מחזקת את הדמוקרטיה" 42% ואילו 34% לא הסכימו איתה; בשנת 2011 53% הסכימו לעומת 27% מתנגדים; בשנת 2012 59% הסכימו ו-36% התנגדו.

מעבר לזה, הגם שהאזרחים חלוקים בדעתם אם המפלגות שונות זו מזו, יש נטייה מסוימת, משתנה בין סקר לסקר, לראות אותן כממלאות את תפקידן בייצוג של מדיניות ואידיאולוגיה: בסקר משנת 2010 הוצגה הטענה "אין הבדלים אמיתיים בין המפלגות השונות בישראל" – 49% מהנשאלים לא הסכימו עימה ו-47% הסכימו; בסקר משנת 2011 הוצגה הטענה "היום אין הבדלים אמיתיים בין המפלגות בישראל" – 37% מהנשאלים לא הסכימו עם הטענה ו-33% הסכימו; בשנת 2012 הוצגה השאלה "האם לדעתך, יש או אין הבדלים ביכולתן של המפלגות השונות לטפל בבעיות המדינה?" – 65% השיבו בחיוב ורק 29% השיבו בשלילה; בסקר משנת 2013 הוצגה השאלה "באיזו מידה יחסי הכוחות בין המפלגות ככנסת מבטאים את התפלגות הדעות בציבור הרחב?" – 59% מהנשאלים השיבו כי הן מייצגות "במידה רבה מאוד" או "במידה מסוימת", ורק 30% השיבו כי הן מייצגות "במידה מעטה" או "בכלל לא".

את תפיסות הציבור בכללותן לגבי המפלגות ניתן אולי לסכם בכך שרובו חושב שהן רע הכרחי. אם כך, מתוך הכרה זו, המשותפת לציבור ולחוקרים, שאף הם אינם מתפעלים מתפקודן של המפלגות, יש מקום לנסות לתקן את הטעון תיקון – לכיוון הנסבל ואולי אף אל הטוב.

.3

מפלגות דמוקרטיות ומצליחות: האם יש דבר כזה?

בישראל של שנות ה-90 נתפסו הפריימריז – בחירות פנימיות כוללניות שבמסגרתן בחרו עשרות אלפי מתפקדים את מנהיג המפלגה ואת המועמדים לכנסת – כסימן לדמוקרטיזציה מפלגתית וכמתכון להצלחה אלקטורלית. מפלגת

העבודה בחרה את מנהיגיה ומועמדיה בפריימריז בפעם הראשונה לקראת בחירות 1992 וניצחה אז ניצחון מובהק ראשון מאז בחירות 1973. מפלגות רבות שקלו לאמץ שיטה זו, והמתחרה הבולטת של העבודה, הליכוד, עשתה כן מייד לאחר

הפסדה בבחירות 1992. מאז ועד היום המפלגה היחידה שדבקה בשיטת הפריימריז לבחירת הרשימה לכנסת הייתה מפלגת העבודה. ירידתה האלקטורלית הכמעט רצופה של מפלגת העבודה ניתקה את התפיסה שקיים קשר בין מידת הכוללנות של השיטה לבחירת מועמדים לבין הצלחה אלקטורלית. בכל זאת מפלגות, בהן הליכוד, קדימה, מרצ והבית היהודי, השתמשו בשיטה זו לבחירת מועמדים (אם כי לא באופן רצוף), לעיתים בניסיון לסמן חדשנות ודמוקרטיזציה.

אם בוחנים מגמות במספר חברי הכנסת אשר נבחרו בידי גופים שונים במהלך שני העשורים האחרונים ניכר כי לאורך זמן יש ירידה במספר חברי הכנסת שנבחרו בידי גופים כוללניים (חברי מפלגות ובמיוחד צירים במוסדות מפלגתיים, דוגמת מרכז, מועצה או ועידה) ועלייה במספרם של מי שנבחרו בידי מנהיג המפלגה (קניג ורהט, 2020). נתון זה מבטא הן את הצלחתן של מפלגות דמוקרטיות פחות מבחינת ממדי הכוללנות או ההשתתפות בבחירה הפנים-מפלגתית והן את העבודה שמפלגות אינן נוטות עוד לאמץ שיטות כוללניות. אכן, כל המפלגות החדשות שנציגיהן נבחרו לכנסת מאז 2009 הן מפלגות אישיות או לכל הפחות נשלטות בידי אליטה מפלגתית מצומצמת (יש עתיד, התנועה, כולנו, חוסן ישראל, תל"ם, הימין החדש, התנועה הירוקה, ישראל דמוקרטית, תקווה חדשה, דרך ארץ, עוצמה יהודית ונעם).

ואולם יש לזכור כי פריימריז אינם חזות הכול בדמוקרטיה פנים-מפלגתית. אומנם, מכיוון שהם מבטאים את הרחבת מעגל ההשתתפות הפוליטית (שפירא ורהט, 2015) או את מימוש עקרון ההכללה (Ignazi, 2020), הם נתפסים כרכיבים של דמוקרטיה פנים-מפלגתית, חלק מהממדים של השתתפות או כוללנות. אולם גם מי שרואים בהם סימן לדמוקרטיה (ויש קשר מובהק בין התנהלות דמוקרטית בממד ההשתתפות לבין התנהלות דמוקרטית בממדים אחרים, כמו ייצוגיות ושקיפות) מזהים את הפתולוגיות שלהם (קניג, 2018; Cross et al., 2016) ואף את האפשרות שיתנגשו עם רכיבים דמוקרטיים אחרים. למשל, לעיתים זוהה קושי בהבטחת ייצוגיות דווקא במפלגות המשתמשות בשיטות כוללניות לבחירת מועמדים, כמו הפריימריז (שפירא ורהט, 2015; Rahat, Hazan and Katz, 2008; Rahat, 2013).

בהתאם לכך השתתפות פוליטית היא רק רכיב אחד מתוך חמישה שמציעים שפירא ורהט (2015) למדידת דמוקרטיה פנים־מפלגתית (האחרים הם ייצוגיות, תחרות, היענות ושקיפות), וגם בתוך רכיב זה יש היבטים שאינם קשורים לפריימריז, לדוגמה השתתפות בעיצוב המצע. בדומה, גם כוללנות היא רק רכיב אחד מתוך ארבעה שמציע איגנזי (Ignazi, 2020) לדמוקרטיה פנים־מפלגתית – האחרים הם פלורליזם, התדיינות וביזור.

גם אם ננקוט גישה כוללנית לגבי דמוקרטיה פנים־מפלגתית, שמביאה בחשבון את מגוון רכיביה ולא רק פריימריז, לא נמצא כל קשר בין רמות הדמוקרטיה הפנים־מפלגתית לבין הצלחה בבחירות (שפירא ורהט, 2015). כמה מהמפלגות המצליחות ביותר של בחירות 2019–2021 הן מפלגות אישיות (יש עתיד וחוסן ישראל), ואילו מפלגות שהפגינו רמה גבוהה של דמוקרטיה פנימית הצליחו פחות (העבודה ומרצ). לעומת זאת הליכוד – שיש בה דמוקרטיה פנימית, גם אם זו נחלשה בשנים האחרונות – הצליחה בבחירות בשנים אלו.

בספרות המחקר מוצעים פה ושם כיוונים לשיקום המפלגות בהתבסס על דוגמאות שנתפסות כמוצלחות בעת הכתיבה ועל תפיסות נורמטיביות פרו־דמוקרטיות. ואולם בדרך כלל המקרים המזוהים כמוצלחים – מפלגות חדשות או מתחדשות שמציעות דרכים חדשות של ארגון ויצירת קשר עם הציבור – נהנים מהצלחות קצרות מועד או מהצלחות שלא ברור אם יעמדו במבחן הזמן. לדוגמה, תנועת חמשת הכוכבים באיטליה ופודמוס בספרד הציעו לכאורה סוג חדש של פוליטיקה חדשה ודמוקרטית, בכלל זה שימוש נרחב באינטרנט. הן עדיין מפלגות חשובות, אך הן נחלשו לאחרונה ולא ברור מה יעלה בגורלן (Lanzone and Rombi, 2018). מפלגת הלייבור בבריטניה הצליחה לשפר את ייצוגה בפרלמנט בעקבות בחירות 2017 עם פתיחת שורות המפלגה להשתתפות של תומכים ולא רק חברים בבחירת המנהיג, אולם בבחירות 2019 נחלה תבוסה קשה בהשיגה את התוצאה הגרועה ביותר שלה מאז 1935 (מבחינת ייצוג בפרלמנט). לעומת דוגמאות אלו, ניכרת הצלחתן של מפלגות אישיות לא־דמוקרטיות. לוטן (בקובץ זה) טוען שאם משקלים את סך היתרונות והחסרונות, המפלגות הדמוקרטיות נמצאות בעמדת נחיתות בתחרות הבין־מפלגתית, אלא אם הן בשלטון ויכולות לתעל משאבים שלטוניים כדי לרצות את מכלול הגורמים המפלגתיים (כמו שעשתה הליכוד).

עם זאת, אם בוחנים הישרדות לטווח הארוך ולא הצלחה אלקטורלית נקודתית ניכר יתרון למפלגות דמוקרטיות שיש להן בסיס מוסדי (סניפים, מרכז או ועידה) וחברים. המוסדות והחברים מסייעים למפלגות לשרוד גם אחרי שמנהיג זה או אחר מתחלף או שקרנו יורדת. התאוששותה של הליכוד אחרי המפלה של בחירות 2006 (12 מנדטים) ואפילו הישרדותה של מפלגה העבודה, שסבלה מירידה כמעט מתמדת בכוחה, הן דוגמאות מובהקות לכך. הבעיה היא כמובן שבפוליטיקה הנוכחית, בעידן של ירידת המפלגות והפוליטיקה האישית, פעמים רבות ניתנת עדיפות לטווח הקצר.

מבט לעולם הרחב מלמד שיש מפלגות דמוקרטיות שמצליחות (לפחות באופן יחסי) לשרוד ולתפקד בעידן של ירידת המפלגות והפוליטיקה האישית. אולם מדובר באותן מפלגות שלא שמות את כל הביצים בסל הפריימריז אלא משכילות לאזן בין מכלול רכיבים של דמוקרטיה פנים-מפלגתית. בהן ניתן למנות מפלגות ותיקות שהשכילו לשמור על מעמדן במציאות משתנה ונזילה תוך כדי יישום רפורמות שמקדמות דמוקרטיה פנים-מפלגתית (המפלגה הליברלית בקנדה, מפלגת הלייבור באוסטרליה, המפלגה השמרנית בבריטניה). ניתן גם למנות את המפלגות הירוקות, במיוחד (אך לא רק) את זו הגרמנית. בתחילת דרכן של מפלגות אלו הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית נתפסה בעיניהן כדרך עליון – לא רק כוללנות בבחירת מנהיגים ומועמדים וקביעת מדיניות אלא אפילו עיקרון של רוטציה של שכבת ההנהגה. בחלוף השנים הן הסתגלו וריכזו את גישתן אך שמרו באופן יחסי על רכיבים דמוקרטיים של השתתפות והכללה וגם על ייצוגיות (מגדרית ושל מיעוטים אתניים או לשוניים). מניסיון אפשר לגזור המלצות בכל הקשור ברכיבים של דמוקרטיה פנים-מפלגתית (על מפלגות בבריטניה, בקנדה ובאוסטרליה ראו גויה בקובץ זה).

רבות מההמלצות בפרק זה לשיקום המפלגות בישראל מופיעות בשלושת המאמרים שבקובץ. אנו מציגים את הגרסה הראויה בעינינו להמלצות אלו, ואין היא זהה בהכרח או אפילו דומה להצעות במאמרים האחרים. לא כל המלצותינו הן חידוש. כמה מהן כבר נוסו

.4

המלצות: שיקום המפלגות

במפלגות במדינות אחרות ואף בישראל. למשל, אי-אפשר להאשים את מפלגת יש עתיד שלא ניסתה זמן קצר לאחר הקמתה לתקוע יתד ברשויות המקומיות, ואין להתכחש לכך שלפחות מבחינה כלכלית ניסיון זה לא עלה יפה והכניס את המפלגה לגירעון כספי. אף על פי כן אנו שבים וקוראים למפלגות המצרפיות להשקיע בזירה המקומית. מדובר בריצה למרחקים ארוכים, והיא לא תניב פירות מידיים אלא בטווח הארוך.

המלצותינו מעוצבות לפי שלושה קווים מנחים. הראשון, חיזוק הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית מתוך תפיסתה כיצור רב-ממדי. דמוקרטיה פנימית אינה מתבטאת רק או בעיקר בקיום פריימריז לראשות המפלגה או לבחירת מועמדים, הגם שהם חלק ממנה בהיותם ביטוי להשתתפות כוללנית ודמוקרטית. השתתפות וכוללנות (או כל ממד אחר) אינן חזות הדמוקרטיה בכלל והדמוקרטיה הפנים-מפלגתית בפרט. תפיסה רב-ממדית זו של הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית באה לידי ביטוי במדד הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית אשר הציעו שפירא ורהט (2015). כאמור, במדד שהם הציעו השתתפות פוליטית היא רק אחד מחמישה ממדים של הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית, ונוספות לה ייצוגיות, תחרות, היענות ושקיפות.

אלברט ולה רחה (Albert and La Raja, forthcoming) מציעים תפיסות אחדות של האופן הרצוי לבחירת מועמדים. אנו מציעים להרחיבן ולהגדיר באמצעותן את אופי הארגון הפנים-מפלגתי הדמוקרטי הרצוי. תפיסה אחת היא התפיסה הפופוליסטית, המקנה סמכויות רבות לציבור הרחב ביותר במפלגה (חברים, תומכים או מצביעים)³. במפלגה עם תפיסה כזאת בחירת המועמדים והמנהיג, קביעת המדיניות והכרעות אחרות יתקבלו בהכרעת רוב על ידי ציבור רחב של אזרחים בעלי זיקה למפלגה. תפיסה זו מאפיינת את המפלגות בארצות הברית ואת מפלגות הירוקים (לפחות בתחילת דרכן) באירופה. שיטה זו בעייתית מכיוון שהיא עלולה להפוך את המפלגות לכלים ריקים, לפלטפורמות אישיות למועמדים ולמושא לחצים לקבוצות אינטרס, עסקים, שדלנים (לוביסטים) ותורמים (Rahat, 2008). לביקורת המקובלת על המצב בארצות הברית ראו Katz and Kolodny, 1994). היא גם עלולה שלא לאפשר תפקוד יעיל בעולם הפוליטי

3 לא מדובר בהכרח בהגדרה המקובלת של התפיסה הפופוליסטית המשמשת לניתוח תנועות, מפלגות ומנהיגים פופוליסטיים, הגם שיש לשתי ההגדרות מאפיינים דומים.

(לוטן בקובץ זה. לביקורת המקובלת על המקרה של הירוקים ראו Poguntke, 1987).

המלצותינו יסתמכו על תפיסה אחרת – התפיסה הפלורליסטית, שלפיה מפלגה דמוקרטית מורכבת ממארג של מוסדות וכוחות, בדומה לדמוקרטיה הליברלית (ובניגוד לדמוקרטיה הפופוליסטית, המקדשת את שלטון הרוב וריכוז העוצמה בידי הרשות המבצעת). לפי תפיסה זו העוצמה הפנים-מפלגתית מתחלקת בין המנהיג, קבוצת הנהגה מצומצמת, נבחרי הציבור, הפעילים, החברים, המצביעים וקבוצות אחרות. היתרון העיקרי שלה הוא שהיא מעניקה מהות אמיתית למוסד המפלגה מעבר לנציגיו במוסדות השלטון, וכך הוא יכול לשמש בסיס ארגוני להיערכות לבחירות ובה בעת גם לתפקוד מהותי, כולל השפעה על מדיניות. הבעיה שיש לתת עליה את הדעת היא סרבול יתר, שמתבטא בין השאר בהפיכת הוויכוח הפנימי לחזות הכול, ויש למצוא דרכים להימנע מכך. תפיסה אחרת היא התפיסה האליטיסטית, ועליה מתבססות המפלגות האישיות הלא-דמוקרטיות. אין ספק שמפלגות אלו קלות תנועה וגמישות יותר ממפלגות שמקיימות את המודל הפלורליסטי. בטווח הקצר יש להן יתרון תחרותי, אולם בטווח הארוך סביר שרובן לא ישרדו לאחר ירידת יוקרתו של המנהיג או חילופי הנהגה.

הקו המנחה השני הוא שאסור שרפורמה שמחזקת את הדמוקרטיה הפנימית תעמיד את המפלגה בעמדת נחיתות בזירה הבין-מפלגתית – ואף רצוי שתיצור יתרון. המפלגות יבחרו מתוך תפריט את מה שמשרת אותן בצורה הטובה ביותר. יש להכיר בכך שהשיקול הראשון במעלה עבורן יהיה הצלחה בבחירות, שממנה נגזרת השפעה על חלוקת משרות שלטוניות ועל מדיניות וגם על הכנסה גדולה יותר ממיומן מפלגות. כאן אנו אולי מכפיפים את האידיאל לאינטרס, אבל יש להודות שהאידיאל לא ימומש אם האינטרס לא יתקיים. זאת ועוד, אם האידיאל והאינטרס יתקיימו זה בצד זה, ומפלגות אחרות יחקו את המפלגות שיש בהן דמוקרטיה פנימית, סך הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית במערכת הפוליטית תגדל. לפיכך בישראל על המדינה ראשית כול ליישר את הרצפה העקומה שנוצרה בעקבות נורמות שהשתרשו וחקיקה שהובילה לרגולציית-יתר של מפלגות דמוקרטיות (או לרגולציית-חסר של מפלגות לא-דמוקרטיות, לפי נקודות המבט) (קניג, איצקוביץ' מלכה ושפירא, 2013). שנית, על המדינה לבלום את

המוטיבציות של מפלגות לבזבוז־יתר של כספים בבחירות הכלליות, תופעה המובילה לשעבוד ההכנסות של המפלגות לכיסוי הוצאות לבחירות ומקשה עליהן להוציא כספים לצרכים פנים־מפלגתיים אחרים. שלישית, יש להוסיף רגולציה רכה שתתגמל מפלגות דמוקרטיות. רביעית, על המפלגות להימנע מיצירת מבנה מפלגתי שיהפוך את הפוליטיקה הפנימית לזירת מאבקים מתמשכים שיעמידו אותה בנחיתות בתחרות עם מפלגות אחרות. הפוליטיקה הפנימית והאנרגיות שלה צריכים לשמש גם לטובת המאבק כלפי חוץ, עם המפלגות האחרות.

הקו המנחה השלישי הוא לפעול בהתאם לתנאים הקיימים. לא נמליץ על חזרה לאחור לכיוון של האידיאל (המדומיין בחלקו) של מפלגת ההמון, אך גם לא נשלים עם המצב ולא נקבל את העמדה שאי־אפשר לשפרו. המשימה היא לנתב את זרמי האנרגיות האישיות החזקים המושקעים בפוליטיקה אישית לטובת הפוליטיקה המפלגתית – לא ללכת נגד הפוליטיקה האישית אלא לביית אותה (או את חלקה). בסופו של דבר מפלגה אינה אלא קבוצה של פרטים, והם ייטו לפעול כקבוצה אם בדרך זו יוכלו להשיג יותר מאשר אם יפעלו כפרטים. היסוד המפלגתי יתחזק אם המפלגות יתחזקו ואם התמריצים לפעולה אישית ייחלשו. אין לקונן על שינויים תרבותיים (אינדוידואליזם) וטכנולוגיים (הרשתות החברתיות) או להתעלם מהם – אלא, כאמור, לתעל אותם לטובת התארגנות מחדש.

אם כך, המטרה היא לחבר בין שתי מטרות שלא בהכרח מתיישבות זו עם זו: חיזוק הדמוקרטיה הפנים־מפלגתית וחיזוק המפלגות בהתמודדותן עם מפלגות אחרות, דמוקרטיות פחות – במילים אחרות, הפיכת הדמוקרטיה הפנימית מנטל לנכס. לשיטתנו, מימוש מטרה זו מחייב התערבות של המדינה. בכך עוסקות ההמלצות בתת־פרק 4.1 בפרק זה. בתת־פרק 4.2 נציג את הצעדים שלהבנתנו המפלגות צריכות לנקוט בעצמן כדי לשלב בין דמוקרטיה פנים־מפלגתית לבין היכולת להתחרות במפלגות אחרות, כולל מפלגות דמוקרטיות פחות ולא־דמוקרטיות כלל.

4.1. פעולות שיקום ברמת המדינה (מותנות חקיקה)

ישנם שלושה תחומים שבהם המדינה יכולה לפעול כדי לעודד פריחה של מפלגות מצרפיות דמוקרטיות: כללי חלוקה של כספי מימון המפלגות (אין כל צורך להגדילם, אם כי אם המפלגות אומנם יפעלו בצורה משופרת, אין מניעה להעניק תגמול נוסף לטובת הפרחת הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית); תיקונים בשיטת הבחירות; הקשחת כללים לפיצול מפלגות בכנסת.

4.1.1. תיחון מפלגות

כמו ברובן המכריע של הדמוקרטיות המפותחות, גם המפלגות בישראל מקבלות מימון מהמדינה, מתוך הכרה שפעילותן חיונית למשטר הדמוקרטי ומתוך רצון למנוע תלות של המפלגות בתורמים בעלי הון (קשרי הון-שלטון). בישראל קיימת הפרדה בין מימון בחירות, שנועד למימון הוצאות בתקופת בחירות או לצורכי בחירות, ובין מימון שוטף, שנועד לכל הצרכים האחרים. שני סוגי המימון האלה נקבעים לפי מספר חברי הכנסת שנבחרו מטעם המפלגה (לכנסת הקודמת והנוכחית) או המייצגים אותה (בכנסת הנוכחית) – ככל שהייצוג גדול יותר, כך המימון גדול יותר (מפלגות שאינן מיוצגות בכנסת אינן מקבלות מימון שוטף כלל, ורק מפלגות שקיבלו יותר מ-1% מהקולות בבחירות מקבלות מימון בחירות). במבט השוואתי המימון שהמפלגות בישראל מקבלות גבוה מאוד: מחקר שבדק את המימון הציבורי למפלגות ב-26 דמוקרטיות החברות ב-OECD בשנים 2007–2011 (בממוצע לבוחר ובמונחי שווי כוח הקנייה) מצא שהמימון בישראל בשנת בחירות היה הגבוה ביותר, והמימון הממוצע לשנה (שנת בחירות ושנים אחרות) במקום השביעי (בן בסט ודהן, 2014).⁴

4 בהקשר זה יש לזכור שבשנים 2007–2011, שלגביהן נערך החישוב של המימון הממוצע לשנה, התקיימה בישראל מערכת בחירות אחת בלבד לכנסת. אילו החישוב של המימון הממוצע לשנה היה נערך לשנים שחלפו מאז, יש להניח שישראל הייתה מדורגת במקום גבוה עוד יותר, בשל ריבוי מערכות הבחירות לכנסת בשנים אלו (2013, 2015, 2019, 2019, 2020, 2021).

כמו במדינות אחרות גם בישראל יש מגבלות על תרומות למפלגות ועל הוצאות של מפלגות. המגבלה בישראל על גובה התרומה המותרת קיצונית במבט השוואתי: לאדם ובני ביתו מותר לתרום לכל היותר 2,300 ש"ח למפלגה (המיוצגת בכנסת) בשנת בחירות לכנסת ולרשויות המקומיות, ו-1,000 ש"ח בשנים אחרות. במחקר נמצא כי בשנת 2011 תקרת התרומות בישראל הייתה הנמוכה ביותר מכל מדינות OECD, הן לשנת בחירות והן לשנים אחרות (במונחי שווי כוח הקנייה) (שם).

הכללים האלה פוגעים במפלגות בכמה היבטים. ראשית, מפלגות משקיעות כמעט את כל משאביהן במימון מסע הבחירות. למרות ההפרדה הפורמלית בין מימון שוטף למימון בחירות, בפועל חלק ניכר מכספי המימון השוטף של המפלגות משועבד למימון גירעונות שנצברים בתקופת הבחירות (לכנסת ולרשויות המקומיות). הנטייה של המפלגות לבזבז יותר כסף משמוקצה להן במימון הבחירות יכולה להיות מוצדקת מצידן, מכיוון שהמימון הוא נגזרת של מספר המושבים בכנסת. כך כל מפלגה יכולה להצדיק את ההשקעה של כל שקל במסע הבחירות כדי שיניב הכנסות עתידיות. ואולם כשכל המפלגות עושות כן הרי מדובר במרוץ חימוש שבו הן מנטרלות זו את זו, וסך ההוצאות עולה כמעט תמיד על סך ההכנסות.⁵ מה שחשוב מבחינתנו הוא שמכיוון שהמפלגות משתמשות במימון השוטף לכיסוי גירעונות שנצברו בתקופת הבחירות אין הן משקיעות את כספי המימון השוטף שהן מקבלות מהמדינה ביישום מטרות פנים-מפלגתיות שאינן קשורות לבחירות, לרבות פעילות אידיאולוגית, הכשרת פעילים, שמירה על קשר עם הציבור גם שלא בתקופת הבחירות וכו'.

שנית, כללי המימון והרגולציה פוגעים יותר במפלגות המקיימות הליכים דמוקרטיים לבחירת מועמדים ומנהיג לעומת מפלגות שאינן מקיימות הליכים כאלה, משום שלהליכים האלה יש עלויות: עלות כספית בגין ניהול ההליכים הדמוקרטיים; רגולציה כבדה מצד מבקר המדינה, בעיקר בהקשר של הוצאות

5 תיקון מס' 33 לחוק מימון מפלגות מ-2014 אף הסדיר מבחינה חוקית את השימוש בכספי המימון השוטף לצורכי בחירות. תיקון זה קבע שלאחר הבחירות מפלגה רשאית ללוות כספים מאוצר המדינה, והלוואה זו – שבאופן טבעי תשמש במקרים רבים לכיסוי הוצאות הבחירות – תוחזר מניכוי מכספי מימון ההוצאות השוטפות שהמפלגה תקבל במהלך כהונת הכנסת החדשה.

והכנסות של המועמדים, לרבות סנקציות; ביקורת ציבורית, בשל הרגולציה הכבדה ודוחות מבקר המדינה בעניין. לעומת זאת מפלגות שאין בהן בחירות פנימיות יכולות לחסוך את הכספים לשם ההתמודדות הבין-מפלגתית ולהימנע מכל ההשלכות המפורטות כאן.

שלישית, הכללים אינם מעודדים מפלגות לשמור על קשר עם הציבור מחוץ לתקופת הבחירות. סיבה אחת לכך היא שהמדינה אינה מעודדת את המפלגות להשקיע כספים בשמירה על קשר עם הציבור. המפלגה חופשית לגמרי להשתמש בכספי המימון לפי בחירתה, ואין לשימוש שלה בכספים שום השפעה על גובה המימון. כאמור, מכיוון שהמימון מושפע מהישגי המפלגה בבחירות – הרי שבחשוב כלכלי-רציונלי משתלם לה לכאורה להשקיע את רוב הכסף לצורכי בחירות. סיבה אחרת היא שאין למפלגות תמריץ לגייס כספים מהציבור – פעילות שגם היא מחייבת קשר רצוף עם הציבור – הן משום שהן מקבלות מימון נדיב ביותר מהמדינה (ולכן אינן נזקקות לתרומות) והן משום שהתרומות בישראל מוגבלות מאוד. חשוב לציין שלהגבלת סכום התרומה המותר יש חשיבות רבה, שכן היא מונעת יצירת ערוץ לקשרי הון-שלטון פסולים. עם זאת, כאמור, בישראל ההגבלה קיצונית. במערכת הבחירות של 2015 מימון הבחירות שקיבלו המפלגות היה 97% מסך כל הכנסותיהן, כ-183 מתוך כ-188 מיליון ש"ח; ובשנת 2017, שבה לא התקיימה מערכת בחירות, המימון הציבורי השוטף היה כ-80% מכלל הכנסותיהן. מחקר השוואתי שבדק 18 דמוקרטיה פרלמנטריות (וחצי נשיאותיות) בשנים 2010-2014 מצא שהשיעור הממוצע של הכנסותיהן של המפלגות שהגיע ממימון ממשלתי הוא 57.5%, ואילו בישראל 81%; רק בהונגריה המפלגות היו תלויות במימון ציבורי (מעט) יותר מהמפלגות הישראליות (Poguntke et al., 2016: 664).

בהתאם לכך אנו ממליצים על תיקונים בכללי מימון המפלגות. יצוין שמדובר בהמלצות כלליות בלבד, והן יכולות להיות בסיס להצעה מפורטת יותר.

1. סכום המימון השוטף יושפע לא רק מייצוג המפלגה בכנסת אלא גם ממימון תואם (matching):

- מימון תואם לתרומות נמוכות. המדינה תעניק למפלגות סכום השווה לזה שהמפלגה גייסה מתרומות קטנות (לא יותר מכמה מאות שקלים לשנה מתורם).

תרומות קטנות הן ביטוי להשתתפות פוליטית ויש לעודד אותן כערוץ ליצירת קשר עם החברה. מנגנון דומה קיים למשל בגרמניה.

• **מימון תואם בעבור משלמי דמי חבר שנתיים למפלגה.** מנגנון דומה קיים בהולנד. מכיוון שאנו מעוניינים לעודד התפקדות איכותית ולא התפקדות המונית (שלעיתים קרובות אינה כנה, כלומר שהמתפקדים מצביעים למפלגות אחרות), חובה לקבוע מגבלות על מספר משלמי דמי החבר שלטובתם יוקצה מימון תואם – למשל, שהמימון התואם יוענק רק תמורת 5,000 חברים ולא יותר, או לקבוע סכום מימון תואם מקסימלי.

2. ייאסר שימוש בכספי המימון השוטף לצורכי בחירות, כפי שהמליצה גם ועדת לוי (2000). על חריגה מכלל זה יוטל קנס כספי כבד (ואף עונשים פליליים, אם החריגה נעשתה ביודעין). בהקשר זה יש לשאול: כיצד תכסה המפלגה את הגירעונות שנוצרים בתקופת הבחירות? התשובה היא שראשית יש לקוות שאם המפלגות ידעו מראש שאין הן יכולות לשעבד את כספי המימון השוטף לצורכי מימון הבחירות, גם ההוצאות שלהן בתקופת הבחירות יפחתו – וייפסק "מרוץ החימוש"; שנית, האיסור הנזכר צפוי לתמרץ מפלגות להגדיל את מאמציהן לגייס תרומות, ואנחנו אף מציעים לעודד זאת באמצעות מימון תואם לתרומות בסכומים קטנים, כפי שפורט לעיל.

3. מפלגות יחויבו להשקיע שיעור נכבד מההוצאות השוטפות שלהן בפעילויות שיוגדרו מראש. אנו מציעים שכמו בדמוקרטיה רבות בעולם (באופנים שונים) ייקבע שלפחות חצי מכספי המימון השוטף שהמפלגות מקבלות ינוצלו לצרכים שיוגדרו מראש. אנחנו מציעים את הצרכים הבאים: הקמת אתר אינטרנט ורשתות חברתיות ותפעולם, פעילות רעיונית ומחקרית (בתוך המפלגה או באמצעות גוף מחקר חיצוני שהמפלגה תשלם לו) והכשרת פעילים ופוליטיקאים.⁶

6 מנגנונים דומים קיימים במדינות רבות בעולם. בדרום קוריאה, למשל, לפחות 10% מכספי המימון צריכים להיות מועברים למוסדות מפלגתיים ברמה המקומית, לפחות 10% לקידום נשים בפוליטיקה ולפחות 30% למכון מחקר מפלגתי. בארגנטינה לפחות 30% מכספי המימון השוטף צריכים להיות מוקדשים לפעילויות המכוונות כלפי צעירים מתחת גיל 30, ועוד לפחות 20% לפעילויות מחקר ופיתוח מנהיגות.

4. מפלגות המקיימות הליכים דמוקרטיים לבחירה של מועמדים לכנסת ומנהיג יקבלו מימון לצורך כך במנגנון של כיסוי הוצאות. מימון כזה יסייע לאיזון המצב הלא רצוי שבו מפלגות המקיימות הליכים דמוקרטיים נפגעות לעומת מפלגות אחרות, ותהיה בו גם הצהרה עקרונית של המדינה שהיא מעודדת דמוקרטיה פנים-מפלגתית. יש לקבוע תנאים ברורים למימון (למשל עריכת פריימריז, פריימריז פתוחים או בחירה על ידי מוסד מפלגתי נבחר, או שילוב ביניהם) ולקבוע את גובהו בהתאם למספר המשתתפים בהליך (ייתכן שמתאים שהוועדה הציבורית שאחראית לקביעת יחידת המימון לפי חוק מימון מפלגות תעסוק בנושאים אלו).

בהקשר זה יש להזכיר את "חוק אמסלם". לפי תיקון מס' 24 לחוק מימון מפלגות משנת 2017, כמה מהמועמדים בבחירות פנימיות לרשימת המפלגה לכנסת מקבלים מהמדינה מימון לצורך כיסוי הוצאות הבחירות: מועמדים המכהנים כחברי כנסת מקבלים מימון מלא, ואילו מועמדים חדשים מקבלים מימון מותנה – הם יכולים לקבל הלוואה, שתיהפך למענק רק אם ייבחרו (ולמענק חלקי אם יזכו לתוצאה טובה אך לא ייבחרו). אנו מציעים לתקן את החוק כך שכל המתמודדים יהיו זכאים לתנאים שווים. אפשר להשיג זאת על ידי הקצאת סכום מסוים למטרה זו במסגרת הסכום המוקצה למפלגה המקיימת הליכים דמוקרטיים לבחירת מועמדים. סכום זה יקבע לפי מספר חברי הכנסת המכהנים בפועל, והמפלגה תחלק אותו באופן שוויוני בין כל המתמודדים (ולפיכך סביר שתגביל את מספרם בהליך סינון מוקדם).

5. יוקצה מימון נוסף למפלגות אשר יעמדו במינימום של ייצוג לשני המינים, ברוח התיקון שהוכנס ב-2014 לחוק הרשויות המקומיות (מימון בחירות), וכפי שקיים בדמוקרטיה ברחבי העולם. למשל, אפשר לקבוע שכדי שסיעה תהיה זכאית לתוספת למימון המפלגות, רשימת המועמדים שלה צריכה לכלול לפחות שלושה מועמדים מכל מין בכל עשירייה, ולפחות מועמד אחד מכל מין משלושת המועמדים הראשונים. על כל מועמד שנבחר לכנסת מהמין שמויצג פחות תקבל המפלגה תוספת של יחידת מימון אחת למימון הוצאות הבחירות. אפשר גם לקבוע למשל כי לאחר עשר שנים יועלו הדרישות – לפחות ארבעה מועמדים מכל מין בכל עשירייה. אפשר יהיה לבטל את תוספת המימון הזאת אם פעמיים רצופות ביום כינון הכנסת יכהנו לפחות 40% חברי כנסת מכל מין (להרחבה על מכסות ייצוג מגדריות ראו שפירא ואחרים, 2013).

לסיכום עניין זה יש להדגיש כי אנו ממליצים על יצירת תמריצים חיוביים למפלגות כדי שישקיעו את המימון השוטף שלהן ביצירת ארגון חי, פעיל, ייצוגי ודמוקרטי. אין הן חייבות לפעול להעמקת הדמוקרטיה והחיים הפנימיים, אך אם יבחרו לעשות כן המדינה הדמוקרטית תסייע להן. מפלגות שיבחרו שלא ליהנות מתמריצים אלו ייהנו מתקצוב צנוע יותר, וממילא הוצאותיהן נמוכות יותר בהיעדר דמוקרטיה וחיים פנימיים.

4.1.2. תיקונים בשיטת הבחירות והמשל

שיטת הבחירות בישראל היא שיטה רשימתית סגורה, המקנה למפלגה שליטה מוחלטת לכאורה על הרכב הרשימה לכנסת. בשונה מרוב הדמוקרטיות, ביום הבחירות אין לבחור כל השפעה על איוש המושבים בכנסת. בעידן שבו פועלות מפלגות המקיימות פריימריז מצד אחד ומפלגות אישיות מצד שני, השליטה של המוסדות המפלגתיים ושכבות הביניים של המפלגה על איוש הנציגים לכנסת אינה גדולה (על הפריימריז ראו Rahat, 2008). הכנסה של רכיב אישי מתוך בבחירות לכנסת צפויה ליצור איזון מחודש בין כוחן של המפלגות לבין כוחם של תומכיהן ומנהיגיהן. המלצתנו היא לאמץ שיטת בחירות רשימתית חצי פתוחה (כנהוג בכלגיה ובשוודיה למשל), שבה הבוחר יכול להצביע לרשימת המפלגה כפי שהיא או לבחור בכמה מועמדים ברשימה. אם מועמד יזכה בכנסת קולות מסוימת (למשל מספר קולות שווה ערך לחצי מנדט) הוא "יוקפץ" במעלה הרשימה בלא קשר למיקומו המקורי בה (אטמור, 2010; פרידברג, אטמור וקנפלמן, 2013).

שינוי השיטה באופן שישתף בוחרים אך יותיר את השליטה בידי המפלגה ימתן או יביית את הפרסונליזציה. הוא ימתן את השפעת המנהיג במפלגות האישיות, משום שהמנהיג ידע כי הרשימה עומדת למשפט הציבור וכי הציבור יוכל להביע את דעתו עליה. הוא גם ימתן את התמריץ של מועמדים ופוליטיקאים להבליט את עצמם על חשבון המפלגה. לכך יש שני טעמים: האחד, השיטה תשאיר בידי המפלגות השפעה ניכרת על בחירת המועמדים משום שתנאי הכרחי להתמודדות הוא בחירה קודמת בידי המפלגה, כל מפלגה לשיטתה (מומלץ בגרסה של שיטה רב-שלבית או מעורבת כפי שמוצע להלן), והניסיון מלמד שברוב המקרים ייטו הבוחרים ממילא להצביע לרשימה או למי שמופיע בצמרתה ובכך יעניקו להן לגיטימציה נוספת; הטעם השני הוא שבניגוד לפריימריז, בשיטה זו אין פיצול

בין הקול האישי למפלגתי – אם בפריימריזו להלכה וגם למעשה מועמדים יכולים להיבחר למקום ריאלי ברשימה לכנסת בקולות חברים שאינם מצביעי המפלגה (קניג ואחרים, 2014), בבחירות הכלליות בשיטה המוצעת כל קול הוא למועמד ולמפלגתו בעת ובעונה אחת. כתוצאה מכך המועמדים יעמלו קשה להשיג תמיכה אישית, שבמקרה זה היא גם תמיכה במפלגה עצמה. בפריימריז האנרגיות האישיות מנותבות כדי להבחין את המועמד ממתמודדים אחרים במפלגתו, ולעיתים הניתוב הזה פוגע בלכידות המפלגתית ובדימויה. לעומת זאת לפי הצעתנו האנרגיות האישיות יסייעו למפלגה להגדיל את ייצוגה וגם למועמדים האחרים להיבחר. בקצרה, בשיטה זו האנרגיות האישיות של עידן הפוליטיקה האישית ינותבו בצורה אופטימלית לטובת המפלגה. יתרון אחר למפלגה הוא שבמקרים שמועמדים שמוקמו נמוך יחסית יקבלו קולות רבים, גם אם לא יוקפצו במעלה הרשימה, המפלגה תקבל סימנים מן הבוחרים ותוכל להשתמש בהם בעיצוב הרשימה בבחירות הבאות (Andre et al., 2017).

מהלך נוסף של תיקון שיטת הבחירות שיכול לסייע בשיקום המפלגות הוא אימוץ של שיטת בחירות אזוריות במקום השיטה הארצית הנהוגה בישראל. כמו בשיטה הרשימתית הסגורה, גם השיטה שלפיה כל ישראל היא אזור אחד שבו נבחרים כל 120 חברי הכנסת נדירה במבט השוואתי – כמעט בכל הדמוקרטיות המפותחות הבחירות נערכות במחוזות בחירה. ישנן גרסאות שונות של שיטה יחסית אזורית, ומתוכן לנו יש העדפה ברורה לכך שכל חברי הכנסת ייבחרו באופן יחסי במסגרת מחוזות בחירה רב-נציגיים גדולים: לדוגמה, ישראל תחולק ל-12 מחוזות בחירה, שיתבססו על החלוקה לנפות של משרד הפנים או על החלוקה לאזורים של ועדת הבחירות המרכזית (ואיחוד של כמה נפות או כמה אזורים); בכל מחוז ייבחרו באופן יחסי 8-13 נציגים לכנסת (פרידברג ואטמור, 2013). מהלך כזה יאלץ את המפלגות לבזר את הארגון שלהן מבחינה טריטוריאלית, שכן על מנת להצליח בבחירות הן יצטרכו להפגין פעילות מתמדת ברמת האזור ולא להסתפק בפעילות ריכוזית לאומית מן המרכז, וגם יחזק באופן ניכר את הקשר בין הבוחר לבין הנבחר ואת ממד האחריותיות (accountability).⁷

7 לאימוץ שיטת בחירות כזאת יהיו השפעות נוספות, למשל על הפוליטיקה המקומית. להרחבה ראו פרידברג ואטמור, 2013.

4.1.3. כללים לפיצול סיעות

כדי לקדם התגבשות של מפלגות מצרפיות יש לא רק לעודד בריתות ומיזוגים (כפי שיקרה למשל אם תאומץ שיטת הבחירות האזורית היחסית) אלא גם למנוע פיצולים. החוק הישראלי כבר מטיל סנקציות על פיצולים סיעתיים בכנסת. מומלץ לשמור עליהן ולא להקל על פיצולים גם לנוכח פיתויים פוליטיים (למשל, לאחר פיצול סיעת דרך ארץ בכנסת ה-23 ביטלו את הסנקציה של שלילת מימון שוטף שהייתה אמורה להיות מוטלת עליה), ואף לחזק ולהקשיח את הסנקציות הקיימות. חשוב במיוחד לעשות כן כעת, משום שבעידן הפוליטיקה האישית מתחזקת הנטייה להקים יש מאין מפלגות יחיד או יחידים אשר מתמודדות עם מפלגות אחרות במסגרת של בריתות טכניות. כלומר, יש לשקול דרכים להעניק תמריצים למיזוגים אך לא לבריתות טכניות שיתפצלו במהרה לאחר הבחירות. אפשר להשיג זאת, למשל, אם הסנקציות הקיימות על פיצולי סיעות יחולו (לפחות בתחילת ימי כהונת כנסת חדשה) על כל הסיעות בכנסת, בלא פטורים מסנקציות, המוענקים כיום על פיצול סיעה משותפת לפי המפלגות המרכיבות אותה או על פיצול של לפחות שליש מחברי הסיעה. הפוליטיקה הדמוקרטית עניינה בצירוף אינטרסים וערכים, וראוי שחלק ניכר מכך יבוצע בין המפלגות, עוד טרם ההתמודדות לכנסת, בצורת רשימות משותפות שיחזיקו מעמד גם במהלך הכהונה.

4.2. פעולות שיקום ברמת המפלגה

תהליך פיתוח של הארגון המפלגתי הוא מהלך אסטרטגי שמומלץ לכל מפלגה לא מגזרית בישראל לנקוט (ואולי גם למפלגות מגזריות שמעוניינות לפרוץ אל מעבר לגבולות המגזר), ולא רק למפלגות שמנסות לחשב את דרכן מחדש לנוכח מה שנתפס ככישלון בבחירות – יש לזכור שהמפלגות המצליחות הגדולות של היום עלולות להיות המובסות של מחר. אפילו מפלגת הליכוד, שעד לאחרונה נהנתה משלטון של למעלה מעשור ברציפות (2009-2021), הייתה גם במצבים אחרים, למשל בבחירות 2006 כשזכתה ב-12 מושבים בלבד. גם התאוששותה מאז לא השיבה אותה אל הישגיה האלקטורליים

בימיה הגדולים בשנות ה־70 וה־80. לגבי כל יתר המפלגות נראה שאין צורך להסביר מה ההבדל בין הצלחה חד־פעמית לבין הטווח הארוך, שבו ענייננו.

ברי כי כל מפלגה מופעלת בלחצי הרגע והשעה ומכווננת במיוחד לטווח הקצר, לכל היותר עד הבחירות הבאות. אבל אסור שהתכווננות זו תמנע ממנה לנסח לעצמה מטרות ארוכות טווח וחזון. פוליטיקה אינה ריצה למרחקים קצרים – מי שרוצה להיבחר ולהשפיע חייב להיות מוכן להסתכל הרחק קדימה. מסעות בחירות הם רכיב מכריע בחיי מפלגה, ומההישגים האלקטורליים של המפלגה נגזרים גם משאביה (נושא שראוי לתיקון חלקי, כפי שכבר הובהר), אולם אסור שארגון חפץ חיים והשפעה יתמקד רק בהם. יש להזכיר: רוב רובן של הפלטפורמות החדשות שקמו לקראת בחירות, משיקולים קצרי מועד, נידונו לכישלון. מן הסתם שיקולים אידיאולוגיים יכולים להיות בסיס מוצדק לעזיבת מפלגה ולהקמת מסגרת חדשה, אולם יש לזכור כי רוב רובם של הפוליטיקאים שדילגו כאחוזי תזוית בין מפלגה למפלגה לא הצליחו להעצים כך את כוחם. אפילו בן־גוריון הגדול ירד מגדולתו כשעזב את מפלגתו. בימינו אנו ציפי לכני עברה בין לא פחות משלוש מפלגות במהלך הקריירה שלה, ולא הגיעה למחוז חפצה, וגם פוליטיקאים אחרים שעזבו מפלגות לא הרוויחו מכך (לדוגמה אהוד ברק או משה יעלון). לעומת זאת, בנימין נתניהו נשאר באותה מסגרת מפלגתית גם אחרי שהופל לקרשים בבחירה הישירה של 1999 ובבחירות לכנסת של 2006, והוא ייזכר בהיסטוריה כפוליטיקאי מנצח. ברור שאין כאן הוכחה אמפירית לקשר סיבתי כלשהו, אבל הדוגמאות לכל הפחות מלמדות שהקמת פלטפורמות חדשות, רעועות וקצרות מועד מסוכנת, ולעיתים קרובות כדאי לפוליטיקאים לדבוק ולהשקיע במפלגה.

המהלך המוצע הוא מהלך אסטרטגי רחב ארוך טווח. הצלחתו משמעותה לא רק הצלחה אלקטורלית (בוודאי לא מיידית) אלא גם השגה של מטרות ארגוניות, כגון התנהלות כלכלית נבונה, ארגון מוצלח ויעיל של החיים הפנימיים והתנהלות פנימית דמוקרטית ותחרותית שלא תפגע ביכולתה של המפלגה להתמודד מול מפלגות אחרות (ראו van den Berg et al., 2013). המפלגות אמורות לא רק להגיב לשינויים בסביבתן או להסתגל אליהם אלא גם לנקוט פעולות אשר ישנו את סביבתן. מדובר בפעולה שדורשת חזון ותכנון ומטרות ארוכות טווח. כפי שמצוטטים בריסון ואלסטון (Bryson and Alston, 2011) אצל ון דן ברג ואחרים (van den Berg et al., 2013: 19), תכנון אסטרטגי עניינו "מאמץ מסודר של

התייעצות ליצירת החלטות ופעולות מהותיות שיעצבו ויכוונו את הארגון ויקבעו מה הוא עושה ומדוע הוא עושה כן".

ניתן לבקר כמה מהמלצותינו ולטעון כי הן דורשות השקעה של כסף רב מצד המפלגות שהקופות שלהן ריקות. התשובה שלנו לביקורת זו כפולה: ראשית, הצענו לעיל שינוי במודל המימון שיאפשר להגשים את המלצותינו וחזונותינו המפורטים להלן; שנית, גם עם משאבים צנועים ניתן לממש חלק ניכר מהמפורט להלן. מפלגות במדינות אחרות, שבהן מימון המפלגות צנוע יותר, פועלות באופן דומה לזה שהומלץ לעיל. אפילו בישראל, פה ושם, מפלגות פועלות כך. שינויים טכנולוגיים מוזילים במידה רבה פעולות שבעבר היו עתירות משאבים, כמו תקשורת ישירה עם הבוחרים ומפגשים ודיונים רבי משתתפים. ואולם בישראל במיוחד הטכנולוגיה הזאת משמשת פוליטיקאים יחידים ולא את המפלגות, אף שלמפלגות יש מימון נכבד המיועד לכך ואילו פוליטיקאים זוכים למימון צנוע יותר.

4.2.1. ארגון פנימי

אנו לומדים ממאמרו של לוטן בקובץ מאמרים זה כי עקב אכילס של המפלגות הדמוקרטיות הוא המוסדות הפנימיים: מנכס של מפלגת ההמון באמצע המאה ה-20 הן היו לנטל על המפלגה במאה ה-21. על מנת לשנות מציאות זו יש לנתב מחדש את האנרגיות של פעילי המפלגה המאיישים את המוסדות הללו. המטרה צריכה להיות מעבר מתחרות פנימית, סכסוכים פנימיים שוחקים ובזבוז אנרגיות מיותרות בוויכוחים על הליכים מסורבלים ופרוצדורות להתדיינות שיוצרת הסכמות. מטרה זו תושג אם המפלגות יוותרו על המבנה הריכוזי שלהן – שיש להודות שהוא נגזרת הגיונית, אך לא הכרחית, של שיטת הבחירות הארצית בישראל – לטובת מבנה גמיש ומבוזר יותר. הביזור יכול להיות לפי מיקום גאוגרפי, שיוך מקצועי, תחום מדיניות או כל עקרון התארגנות אחר.

מבחינת הארגון הפנימי, המפלגה האידיאלית מצד אחד פתוחה מספיק לתת מקום לכל מי שיחפוץ בכך, ומצד אחר קלת רגליים ולא מסורבלת בהתנהלותה. השילוב הזה אפשרי וקיים בעולם העסקי בצורת הרשתות המספקות זיכיונות למפעיליהן: הזכייני נדרש לעמוד בדרישות מסוימות אך מקבל גם חופש מסוים ליוזמה מקומית,

כי הצלחתו היא הצלחת הרשת וכישלוננו עלול לפגוע בה. במודל כזה נדרשת חשיבה ריכוזית פחות של הצמרת, אך גם מחויבות שלה לספק משאבים צנועים לזכיינים – מכסף ועד הופעות של פוליטיקאים בכירים. מדובר אפוא על רשתות של גופים שפועלים כזכיינים של המפלגה במגוון תחומים, נהנים מאוטונומיה חלקית אך גם זוכים למידה כזו או אחרת של חסות שלה, וכך מאפשרים לה לחזק את הקשר שלה עם הציבור (Carty, 2004). אופי כזה של התארגנות הכרחי לנוכח המגמה החברתית-תרבותית של אינדיווידואליזציה, שבה האזרחים אינם מוכנים לקבל תכתיבים מהמוסד המפלגתי כיצד לפעול ולהתנהל בתוך המפלגה אלא רוצים לעצב בעצמם את אופן פעילותם ואת הנושאים שיעסקו בהם.

הפעולה הקבוצתית בסגנון שתואר לעיל יכולה להתבצע – ורצוי שתבצע – במפגשים של קבוצות קטנות, שבהן יחושו כל משתתף או משתתפת שיש להם קול ומקום. המפגשים יכולים להתקיים במקום פיזי או ברשת. בעניין פעילות מקוונת, ישנן פלטפורמות ייעודיות לדיונים אשר בנויות להוביל ליצירת הסכמות בין המשתתפים. כדי ליצור רשת של קבוצות מתדיינות ולמנוע סכסוכים תכופים ביניהן יש לאפשר חלוקה לגזרות פעילות. כל מי שיחפוץ בכך יפעל באופן רצוף בשיתוף חבר הכנסת או נציג אחר שעוסק בנושאים שהוא מעוניין לקדם.

המפלגה תקיים ועידה שנתית – כינוס פתוח של כמה ימים שיהיו נוכחים בו כל נציגי המפלגה במוסדות השלטון, וכל אחת מן הקבוצות הקשורות למפלגה תוכל להציג בו את עצמה, את מטרותיה ואת פועלה. במילים אחרות, תהיה חזרה לעיסוק במהות ולא רק בפוליטיקה האישית. המפלגות לא יפקירו את הנושאים שעל סדר היום ולא יותירו אותם לארגוני חברה אזרחית לא מפלגתיים אלא יהיו מעורבות גם הן בפעילות שתשלב חברי כנסת, קבוצות בשטח וגם אנשי מנגנון ומוסדות מפלגתיים.

נוסף על יצירת רשת הקבוצות, על המפלגה גם ליזום בעצמה התארגנויות. אכן, ניסיונות קודמים בארץ להפוך מפלגות לדמוקרטיות יותר היו מאכזבים. הסיבה לכך היא שרוב הניסיונות הממשיים להמריץ השתתפות דרך שיפור הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית נותרו קשורים בתפיסה סוכמת של דמוקרטיה. תפיסה זו רואה את סכימת ההעדפות האישיות כתוצר המהותי של הדמוקרטיה ובכך מתעלמת מהחשיבות של תהליכי הדיון ועיצוב ההעדפות, והיא באה לידי

ביטוי מובהק באימוץ פריימריז. רפורמות של שיתוף ציבור, בפרט רפורמות דינויות, הן התגובה הראויה ביותר לדרישה הגוברת של האזרחים לביטוי עצמי ולמודל לא היררכי של העיסוק בפוליטיקה. המפלגה המודרנית צריכה ליצור בעצמה פורומים פיזיים ומקוונים של דמוקרטיה דינוית (Invernizzi-Acetti and Wolkenstein, 2017). כדאי לאפשר לכל חבר, אוהד או תומך (פוטנציאלי) להשתתף בדיוני מדיניות. ישנם אנשים שנושאים פוליטיים בוערים בקרבם, שרוצים להשמיע ולהשפיע, אך רבים מהם נמנעים ונרתעים מלהתקרב למפלגות שנתפסות כגופים היררכיים המשרתים את העומדים בראשם ושאינן להם אמירות מעבר לתחומים כגון הפתרון לסכסוך היהודי-ערבי והישראלי-פלסטיני או לעיתים נושאי דת ומדינה. אנשים אלו אפשר למשוך אל הריק הקיים, ואם ייכנסו אליו דעתם תישמע ותשפיע.

נוסף על כך יש להשיב למצע המפלגה את כבודו האבוד. אומנם המצע אינו מעניין רבים מן האזרחים ואין הוא משפיע כהוא זה על דפוסי ההצבעה;⁸ אך בכל זאת יימצאו מי שישמחו להשתתף בעיצובו או בעיצוב החלק בו שמעניין אותם במיוחד. במילים אחרות – ייתכן שהמצע לא חשוב בפני עצמו, אבל תהליך דינוי של גיבוש המצע יוכל לתרום למפלגה בכך שהוא יזמין מעורבות של הציבור המעוניין בכך. לטובתו כדאי לפתוח הליך מקוון של כתיבת מצע שיתופי. גם שיתוף של עשרות ושל מאות בודדות של אנשים יש בכוחו להניב בטווח הארוך פירות ארגוניים ואלקטורליים.

בשילוב כל אלו, צמרת המפלגה תנוהל בידי הנהלה פוליטית מצומצמת ולצידה אנשי מקצוע באופן שיאפשר קלות תנועה בהתנהלות היום-יומית. מנהיג המפלגה (ראשון בין שווים) עם קבוצת צמרת מצומצמת (למשל חמשת הראשונים ברשימה לכנסת בתוספת חמישה נציגים בכירים מהפוליטיקה המקומית וממקומות אחרים, למשל איגודי עובדים וגופים חוץ-פרלמנטריים אחרים) יובילו את המפלגה. מנגנון המפלגה יורכב מאנשי מקצוע שיועסקו בשכר. כאמור, המפלגה תקיים ועידה רעיונית פתוחה מדי שנה שתהיה נקודת מפגש של צמרת המפלגה, פעיליה, חבריה ותומכיה.

8 כמה מהמפלגות המצליחות ביותר בעשור האחרון (הליכוד, ש"ס, יהדות התורה) לא פרסמו מצעים 12 שנים ואף יותר.

איננו תמימים. פוליטיקה היא לא רק על ה"מה" אלא גם על ה"מי". בפוליטיקה תמיד יש תחרות על מספר משרות מוגבל. הבעיה בישראל היא שהמפלגות הלאומיות המצרפיות מציעות מספר מקומות מצומצם ביותר בצמרתן. אובדן הכוח ברשויות המקומיות, בתאי הסטודנטים ובאיגודי העובדים צמצם את האפשרויות לייצוג מפלגתי מחוץ לזירות הכנסת והממשלה. על המפלגות הלאומיות להשקיע כל מאמץ כדי להחזיר לעצמן מעמד ומקום במחוזות אלו – רק כך ייווצר מרחב פעילות ומקום להצמחת מנהיגי עתיד, רק כך ישתקם הקשר בין המפלגות לבין החברה. כאן נמליץ למפלגות לא רק לראות את עצמן כזירת תחרות אלא למלא תפקיד פעיל בהכנת פעיליה לקראת התחרות: על המפלגות להכשיר פעילים לקראת התמודדות למשרות נבחרות בכל הרמות ולכהונה בהן; עליהן לארגן סדנאות שיכללו דיונים אידיאולוגיים, שיחות עם פוליטיקאים פעילים, תרגול של עמידה לפני קהל וכו'. פעולות אלו יעניקו יתרון למפלגות בתחום זה במישור המקומי (רשימות מקומיות אינן יכולות להציע זאת) ויחזקו את ההזדהות והזהות המפלגתית בקרב המשתלמים (כלומר יסייעו בהליך הסוציאליזציה). זהו עוד רכיב שאנו מציעים להקצות לו מימון ייעודי במסגרת החלוקה המחודשת של כספי מימון מפלגות. מעבר לכך, על המפלגות להקפיד שהתחרות האישית על מספר מקומות מוגבל לא תיצור מתחים שהמפלגה לא תוכל להכיל. בנושא רגיש זה של בחירת מועמדים (לרשימה לכנסת ואולי בעתיד למועמדות למשרות אחרות) נדון בסעיף הבא.

4.2.2. בחירת מועמדים

בחירת מועמדים תמיד תהא תחרות על משאב מוגבל. עם זאת, ישנם הליכים ושיטות שמעודדים עימותים העלולים להוביל לשבר במפלגות, ויש שמעודדים שיתופי פעולה בתוך המפלגה. הליכים שיפזרו את הבחירה בין כמה גופים בוחרים יוכלו לרכך את התחרות, משום שמועמדים שיודעים שהם ניצבים לפני כמה גופים יסגלו את התנהגותם לכך. הם לא ינסו לשפר את סיכויי הבחירה רק בדרך אחת, כמו היום, על ידי הבלטה עצמית (במקרה של קהל בוחרים גדול),

9 הכוונה היא לאירוע מפלגתי הממומן בכספי המפלגה ועוסק בעיקרו בהכשרה. בליכוד מתקיים אירוע בשם הליכודיאדה שהוא מפגש פעילים, אך ככל הידוע לנו אירוע זה מאורגן באופן פרטי ואין הוא עוסק בהכשרת פעילים.

התמקדות במוקדי כוח פנים-מפלגתיים (במקרה של ציבור בוחרים מצומצם יותר או מוסדות מפלגתיים) או צייתנות מופרזת (במקרה של בחירה בידי המנהיג הכוללי-יכול); במקום זאת הם יאזנו בין כל אלו. כך גם ישותפו בבחירה כלל חלקי המפלגה. אפילו בארצות הברית, מדינה שבה פריימריז פתוחים מאוד הם השיטה הנפוצה כבר עשרות שנים (אפילו הפריימריז הסגורים הנהוגים בכמה ממדינות ארצות הברית פתוחים בהרבה מהפריימריז הנהוגים במקומותינו), נמצא כי הציבור רואה בעין יפה שילוב של כמה גופים בוחרים בהליך הבחירה. נמצא גם כי רוב רובו של הציבור אינו רואה בעין יפה דומיננטיות של אליטה מצומצמת בהליך בחירת המועמדים (Albert and La Raja, forthcoming).

אפשר לשלב כמה גופים בוחרים בשיטות רב-שלכיות, למשל: שיטה שבה גוף בוחר מצומצם (ועדה מסננת שתורכב מחברי מפלגה שנבחרו באקראי ומוותיקי המפלגה) יעצב "רשימה קצרה" של מועמדים (short list); צירים נבחרים (או חברי הנהלת המפלגה) יוכלו לערוך בה שינויים בהליך מיוחד (למשל ברוב מוחלט); גוף רחב (חברים ותומכים) יקבע את הדירוג הסופי של המועמדים מתוך רשימה זו. שיטה אחרת יכולה להיות בחירה על ידי כמה גופים בוחרים, למשל: המנהיג ימנה כמה מועמדים, והאחרים ייבחרו בידי חברי המפלגה ותומכים במפלגה (במשולב או לחוד). בשיטה זו אפשר לתת משקל שונה להצבעת כל גוף בוחר (צירים נבחרים, חברים, תומכים וכו') ולהעניק זכות וטו למנהיג המפלגה או לקבוצת הנהגה מצומצמת (לדיון באפשרויות ראו קניג, 2018). לדיון בהצדקת שילוב של גופים בוחרים אחדים בבחירת מועמדים מנקודת מבט דמוקרטית ראו רהט, 2006; 2009). העיקר הוא לדבוק בעיקרון של ביזור ההכרעה בין כמה גופים בוחרים ולא להסתפק בגוף בוחר אחד – לא לשים את כל הביצים בסל אחד. בבחינה השוואתית של 170 מפלגות בעולם הדמוקרטי נמצא כי רק ב-15.9% מהן גוף בוחר יחיד היה מעורב בבחירת המועמדים לפרלמנט, ב-24.7% היו מעורבים שני גופים בוחרים בבחירת המועמדים, ב-35.9% שלושה, וב-23.5% היו מעורבים 4-6 גופים. אפילו אם מצמצמים את הרשימה רק לגופים שהיו מעורבים באופן משמעותי בהליך הבחירה באמצעות סינון או בחירת מועמדים (ולא כוללים בה גופים שהיו מעורבים רק באמצעות הצעת מועמדים

או הטלת וטו על מועמדים), רק ב־37.9% מהמקרים נמצא כי גוף בוחר יחיד בוחר את המועמדים.¹⁰

נוסף על כך יש לשים לב לשיטות ההצבעה הנהוגות בבחירת המועמדים. חשוב להימנע משיטות הצבעה רוביות, שבהן מספר המקומות הריאליים העומדים להכרעה שווה למספר ההצבעות (הסימונים) העומד לרשות כל מצביע בגוף הבוחר. שיטות אלו מעודדות יצירת גוש של רוב שמשלט על כל המועמדויות הריאליות מטעם המפלגה (מיוזיציה). יש לאמץ שיטות שבהן מספר ההצבעות נמוך ממספר המקומות הריאליים – כך נוצרת למיעוט אפשרות להשיג ייצוג גם לנוכח התארגנות של הרוב; כך גם מלכתחילה פוחת בהכרח התמריץ ליצירת גוש של רוב כזה. נוסף לכך, שיטות שבהן חברי הגוף הבוחר מדרגים את המועמדים ולאחר מכן דירוג המועמדים משוקלל עם עצם הבחירה בהם אף הן יכולות ליצור תמריצים לשיתופי פעולה בין מועמדים, אפילו במרוצים אישיים.¹¹

בחירה במנהיג המפלגה צריכה אף היא להתבסס על ערכוב גופים בוחרים, אם כי במקרה זה ניתן, אחרי סינון ראשוני של מועמדים, לאפשר בחירה רחבה בשיטת פרימריז פתוחים.¹² בבחירה כזו ישותפו גם מי שאינם חברי המפלגה, הגם שיש לשקול אם לתת להם משקל שווה למשקל של חברי מפלגה או לשקלל את קולותיהם של חברי המפלגה והתומכים בה כך שקולות החברים יהיו שווים מעט יותר. בבחירת מנהיג המפלגה יש לנסות להימנע מצורך בסיבוב שני על ידי שימוש בהצבעת דירוג שמספקת בכל מקרה הכרעה בסיבוב יחיד (ברוב המקרים

The Political Party Database Project Website 10

11 הכוונה היא לשיטות שבהן מועמד מקבל נקודות על עצם בחירתו ולכן מתווספות נקודות על מיקומו. למשל בבחירת חמישה מועמדים המדרג החמישי מקבל 3 נקודות, הרביעי 4, השלישי 5, השני 6 והראשון 7. השיטה יוצרת תמריץ להתמודדות הכוללת שיתופי פעולה ולא רק תחרות של הכול או לא כלום, כפי שמתרחשת בשיטה שבה ערפו של המקום הראשון שווה פי 5 מערכו של המקום האחרון ולא רק פי 2.33. על כך ראו Hazan and Rahat, 2010.

12 אפשר לסנן מועמדים להנהגת המפלגה באמצעות דרישה להצגת מינימום של תמיכה במועמד או במועמדת מצד חברי המפלגה או תומכיה. יש מקום לשקול גם הליך סינון באמצעות גוף תומכים וחברים שיכונס לפגישות, יפגוש את המועמדים, ידון ויעמיד רק מספר מוגבל מהם לבחירת הציבור.

בישראל שבהם נבחר מנהיג מפלגה בפריימריז נהוג לקיים סיבוב שני אם שום מועמד לא זכה ב-40% מן הקולות).

האופן שבו המפלגות הדמוקרטיות מנהלות את מערכת הבחירות הפנימיות מחטיא את המטרה. במקום שמערכת הבחירות הפנימיות תכלול רק מסעות של המועמדים לגיוס תמיכה אישית בהם ועימותים ביניהם היא יכולה להיות אירוע שיתרום למפלגה כולה. לשם כך ניתן לתכנן מסע בחירות של מועמדים למנהיג המפלגה או למועמדיה לכנסת שיורכב מאספות בכמה אתרים ברחבי הארץ וממפגשים מקוונים. במפגשים האלה יציגו המועמדים את עצמם, ישיבו לשאלות, יתדיינו ובסופם תקיים הצבעה (להצבעות אלו יינתן משקל מסוים בבחירת המנהיג או המועמדים). כך יתקיימו רכיבים של דמוקרטיה דיונית אפילו בתוך התחרות האישית. המפלגה תמשוך תשומת לב תקשורתית חיובית יותר אם תשכיל לקיים דיונים מונחים ומסודרים שבהם ידונו לא רק על ה"מי" אלא גם על ה"מה".

4.2.3. חברות במפלגות

המפלגות צריכות להדגיש את איכות החברים בהן ולא את הכמות. אלפים ספורים של חברים מסורים מסייעים לארגון יותר מעשרות ומאות אלפים שבאים והולכים, רוב רובם פסיביים לחלוטין ומיעוט לא קטן מהם אפילו אינו מצביע למפלגה (קניג ואחרים, 2014). במפלגה שאין בה אלא כמיהה לכמות, החבר הנאמן אובד בהמון, ואילו הפעיל המתוגמל אינו החבר המסור למפלגה אלא קבלן הקולות שפוקד אזרחים כדי שיתמכו במועמדים מסוימים. יש פוקדים וחברים שהצטרפו על מנת לתמוך במועמד וכאשר המפלגה במצב קשה הם נודדים כמו ציפורים לארצות החום, כלומר למפלגה שמצבה נראה מבטיח יותר.

זאת ועוד: בעידן של אינדיווידואליזם יש לתת לכל פרט מגוון של אפשרויות ומסלולים לפעול בהם ואף להשפיע. שימוש נכון בטכנולוגיה יכול לספק גיוון כזה. מפלגה שתשכיל לאסוף תומכים, אוהדים, חברים, עוקבי טוויטר וחברי פייסבוק ורשתות חברתיות אחרות תפרוש רשת רחבה, ובטווח הארוך תגיע לרבים וטובים ולרבות וטובות. כדי להתאים את המפלגות לדרישות האינדיווידואליות העכשוויות של הציבור עליהן להבחין בין סוגי קשר שונים של אנשים למפלגה

(Scarrow, 2015; van Haute and Gauja, 2015): נוסף לחברים משלמי דמי חבר (באלפים) על המפלגה לאפשר רישום של תומכים שאינם חברים (בעשרות אלפים)¹³. כמו כן יש לנהל את אתרי המדיה החברתית של המפלגה כראוי ולנצל גם את האתרים של המנהיג והפוליטיקאים לטובת המפלגה (ראו להלן בנושא המפלגה והמרשתת, סעיף 4.2.6). על המפלגה לתחזק כל אחד מסוגי היחסים הללו (פעילים, חברים, תומכים, עוקבים וכו') באופן רצוף והדוק. חשוב מאוד שיהיה גמול לכל אחת מקבוצות אלו, אך גם חשוב שהוא יהיה דיפרנציאלי ומותאם למידת הקשר עם המפלגה. למשל, ניתן לשתף גם חברים וגם תומכים בבחירות פנימיות במפלגה אך לתת להצבעת החברים יותר משקל בשקלול הקולות הסופי.

4.2.4. המפלגות בכנסת

זירת הפעילות הבולטת ביותר של המפלגות הישראליות היא הכנסת. בכנסת המפלגה יכולה לנתב לטובתה לפחות חלק מהאנרגיות האישיות שחברי הכנסת משקיעים ומניסיונם להתבלט. לפיכך ראשית על המפלגה לחלק גזרות באופן פומבי בין חבריה, בהתאם לחברותם בוועדות הכנסת ולרקע שלהם, ולהציג אותם לפני הציבור כמומחים ודוברים מטעם המפלגה בנושא מסוים או כלפי מגזר או אזור מסוים. תהליך זה מתרחש כמעט מאליו, אבל לעיתים הוא מקבל נופך אישי והפן המפלגתי מוצנע, שלא בצדק ושלא לצורך. כל חבר כנסת האחראי על זירה מסוימת יהיה אחראי גם על הקבוצות הוולונטריות הפועלות מחוץ לכנסת. כך הוא יוכל לגייס לעצמו תמיכה אישית ובעונה אחת לחזק את הקשר של המפלגה עם החברה.

שנית, כשמדובר בכלים פרלמנטריים אישיים, על המפלגה לפעול בתיאום וכקבוצה מלוכדת, באופן שכל אחד מהחברים מסייע לפעולות של חברים אחרים ואף לוקח בהן חלק. למשל, נמצא כי יש הבדלים בין המפלגות בתחום החקיקה הפרטית: ישנן מפלגות שבהן כלל חברי הכנסת מתגייסים לתמיכה בהצעות חוק

13 בבדיקה מהשנים 2017-2018 נמצא ש-15 מפלגות מחוץ ל-170 בדמוקרטיה ברחבי העולם נתנו לחומכים שאינם חברים במפלגות תפקיד בבחירת מועמדי המפלגות לפרלמנט (*The Political Party Database Project Website*).

פרטיות ובקידום, וישנן מפלגות שבהן כל חבר כנסת פועל לבדו (Friedman and Friedberg, 2021). המפלגות צריכות לשאוף להימנות עם הסוג הראשון.

4.2.5. המפלגות בחברה

במדינות אחרות יחסי המפלגות עם החברה נחלשים אך גם מתעצבים מחדש, ואילו בישראל נראה שרוב רובן של המפלגות (בעיקר המצרפיות) ויתרו על הקשר שלהן עם החברה. פה ושם נותרים סימנים בודדים לקשר – נציג או שניים ברשויות מקומיות לא רבות, פעילי מפלגה שעומדים גם בראש ועדי עובדים, נציגים בתאי סטודנטים. על המפלגות לנסות לשוב להיות נוכחות בכל מקום, ליצור רשת של פעילים שיהיו מפוזרים מבחינה גאוגרפית, מקצועית, מגזרית ומכל בחינה אחרת שתאפשר לייצר קשר. הטכנולוגיה העכשווית מאפשרת לתחזק רשת כזו במחירים לא גבוהים. ישנן מפלגות בישראל שנשכרות מכך שלא הפקירו את השטח: ישראל ביתנו נהנית בכל בחירות מקיומם של פעילים מקומיים המחברים לרשויות המקומיות, וכמוה גם המפלגות הדתיות והחרדיות, ובמידה מסוימת גם מרצ. לעומת זאת מרבית המפלגות המצרפיות מתקשות לתחזק קשר כזה.

על המפלגות המצרפיות לנסות להריץ רשימות מקומיות בכל מקום שיש להן סיכוי כלשהו לזכות לייצוג במועצת העירייה או המועצה המקומית. עליהן להקפיד כי הרשימה תהא מזוהה עימן באופן ברור, אך עם זאת אפשר לתת לה גוון מקומי, דוגמת רשימות ישראל ביתנו הנקראות בשם העיר שהן מתמודדות בה (אשדוד ביתנו וכו'). הזיהוי חשוב משום שרק כך ייווצר קשר מחודש בין המפלגה הלאומית לבין הרשימות המקומיות הקשורות אליה. ברי כי לפחות בשלב הראשון רוב רובם של ראשי הערים יימנעו מלרוץ בתווית מפלגתית. הצורך לגייס תמיכה של לפחות 40% מן המצביעים בסיבוב הראשון בבחירות לראשות העיר יוצר תמריץ לטטטוש הזיהוי המפלגתי כדי לנסות לגייס תמיכה של מצביעי מפלגות רבות. ואולם, אם המפלגה הלאומית משתתפת ברשימה של מועמד לראשות העיר, עליה לכל הפחות לדאוג ששמה יוזכר בשם הרשימה.

המפלגות הלאומיות מביאות על פי חוק נדוניה של מימון ציבורי לחתונה, ומותר להן לדרוש לפחות את זה.¹⁴

על ניסיונות החזרה למאחזים שהיו ואינם ניתן להוסיף שני רכיבים. האחד הוא קידום קמפיינים נושאים (למשל קידום הצעת חוק מסוימת בנושא איכות הסביבה) באמצעות פלטפורמות מפלגתיות (למשל דף הפייסבוק של המפלגה) בשיתוף פעולה עם הקבוצות העצמאיות למחצה הקשורות למפלגה או עם ארגוני חברה אזרחית או אפילו בלעדיו. פעילות סביבתית, נושאי איכות שלטון, נושאי חברה וכלכלה יכולים להיות פוליטיים ואף מפלגתיים. מפלגות יכולות להתחבר לחברה אם יפעלו לקידום רעיונות ואפילו אינטרסים, אם מיוזמתן ואם מתוך חיבור ליוזמה "מלמטה". כך הן יכולות לגייס לטובתן נושאים ואינטרסים רבים שאין להם גורם פוליטי בלעדי המייצג ומקדם אותם. הרכיב השני הוא ניצול מיטבי של המרשתת, ובו נעסוק בסעיף הבא.

4.2.6. המפלגות במרשתת

מצבן של המפלגות בישראל ברשתות החברתיות עגום. ניתוח של הפעילות ובמיוחד של צריכת האתרים של המפלגות ברשתות החברתיות (דפי הפייסבוק וחשבונות הטוויטר) מלמד על דומיננטיות של הפוליטיקאים, במיוחד מנהיגי המפלגות. למשל, בשנת 2015 דף פייסבוק של מנהיג מפלגה בישראל קיבל בממוצע יותר מפי 20 לייקים מדרך פייסבוק של המפלגה, ובטוויטר יחס העוקבים היה 1:40. לעומת זאת כמעט בכל המדינות האחרות לא זוהו פערים כה גדולים בין פוליטיקאים ובין מפלגות, ופעמים רבות המפלגות לא נפלו מהפוליטיקאים ואף עלו עליהם מבחינת צריכת התכנים שהם מייצרים (זמיר ורהט, 2019).

המפלגות חייבות להתאמץ וליצור להן קהל עוקבים משל עצמן. למשל, הן יכולות לבנות לעצמן תחנת שידור אינטרנטית שתכלול שידורים חיים וגם תכנים שאפשר לצרוך בכל עת, כגון סרטונים והסכתים (פורקאסטים). חלק מהיצירתיות שניכרת לעיתים לקראת בחירות יכולה להתרחש גם ביום-יום. אזרחים שיחושו

14 במאמר זה לא נעסקו ברפורמות החוקיות הדרושות בכל הכרח בקשר בין מפלגות ארציות ובין רשימות מקומיות, אך נציין כי גם בתחום זה נדרשים תיקונים בחוק.

כי המפלגה (ולא רק פוליטיקאים בודדים) דואגת להם ולמצוקותיהם ביום-יום (ולא רק לקראת בחירות) צפויים לגמול לה ביום הבחירות.

ואולם קודם כול, צעד הגיוני במצב הקיים הוא מיזוג הפעילות האישית והמפלגתית ברשתות החברתיות. בשלב ראשון על המפלגות לתבוע מנציגיהן בכנסת ובממשלה שבכל פרופיל שלהם ברשתות החברתיות, וככל האפשר בכל הופעה שלהם ברשתות החברתיות, יופיעו שם מפלגתם והלוגו שלה. הבוחרים בחרו אותם כנציגי מפלגה ולפיכך תביעה זו לגיטימית. בשלבים מתקדמים יותר יש לבחון אפשרויות לשיתוף תכנים וליצירת תנועה של גולשים מהפוליטיקאים למפלגות. את פעילות המפלגה והשליטה עליה יש להעביר לפלטפורמות מקוונות ייעודיות, דוגמת אלו שגויה מתארת במאמר שלה המופיע בקובץ זה. אלו יאפשרו למפלגה לתאם את כל פעילויות הרשת שלה.

5.

סיכום

בראשית מאמר זה השבנו לכמה שאלות מקדמיות: מהי מפלגה? האם בדמוקרטיה אנו זקוקים למפלגות? האם מפלגות מצליחות יכולות להיות גם דמוקרטיות באופן התנהלותן? הסקנו כי המפלגות יישארו איתנו בכל מקרה וכי הן חיוניות במיוחד לטובת צירוף אינטרסים (וערכים), תפקוד המשטר הדמוקרטי ויציבותו. כמו כן הבהרנו כי אומנם מפלגות דמוקרטיות מתקשות להתחרות במפלגות לא-דמוקרטיות, במיוחד לפי כללי המשחק הקבועים בישראל, אך עדיין אפשר לחפש ואף למצוא נוסחה שתאפשר להפוך את הדמוקרטיה הפנימית מנטל לנכס. משם עברנו לשורת המלצות לרפורמות ברמת המדינה וברמת המפלגות. תקציר שלהן מוצג להלן בפרק 6.

אנו מקווים כי חברי כנסת בישראל ירימו את הכפפה ויתקנו את תיקוני החקיקה המוצעים. ברור שלכמה מהם לא יהיה קל לתמוך בחוקים שיחייבו אותם לשנות את אופן התנהלותם ואת אופן ההתנהלות של מפלגתם, אולם אנו מעריכים כי רובם ככולם ייצאו נשכרים מכך. מעמד המפלגות כה חלש שכל ניסיון לשיפור צפוי לשאת פירות כבר בטווח הקצר. נוסף לכך הדמוקרטיה תצא נשכרת מתיקונים אלו, לרווחתם של כלל נבחרים וזרחי ישראל. אנו מאמינים כי אפילו אם

מפלגה אחת או מפלגות בודדות ירימו את הכפפה ויאמצו את ההמלצות המוצעות ברמת המפלגה, יתחולל שינוי גם אצל מפלגות אחרות. אלו יחקו אותן מתוך רצון שלא לפגור אחריהן בתחרות על ליבו של הבוחר.¹⁵ הדמוקרטיה הישראלית זקוקה למוסדות דמוקרטיים חיוניים, והמפלגות הן מוסד חשוב במארג זה.

.6

תקציר ההמלצות

המלצות ברמת המדינה (תיקוני חקיקה)

1. תיקונים בכללי מימון מפלגות:

- המדינה תעניק למפלגות מימון תואם על תרומות נמוכות שהיא גייסה ועל דמי חבר שנתיים שגבתה (במגבלות על הסכום או על מספר המשלמים).
- ייאסר שימוש בכספי המימון השוטף לצורכי בחירות.
- מפלגות יחויבו להשקיע שיעור ניכר מכספי המימון השוטף שהן מקבלות מהמדינה (לפחות 50%) בפעילויות שייקבעו מראש בחקיקה – לדוגמה הקמת אתר אינטרנט ותפעולו, פעילות רעיונית ומחקרית, הכשרת פעילים ופוליטיקאים.
- מפלגות המקיימות הליכים דמוקרטיים לבחירה של מועמדים לכנסת ומנהיג יקבלו מימון מיוחד לצורך כך.
- מפלגות אשר יעמדו בתנאי מינימום של ייצוג לשני המינים ברשימה יקבלו תוספת למימון הבחירות שלהן.

15 כך היה כאשר בשנות ה-90 מפלגות אימצו את שיטת הפריימריז. לעומת זאת כאשר מפלגה שאימצה כבר בשנת 1977 את הפריימריז, ד"ש, התפוררה ונעלמה – היעלמותה האטה במידה מה את הרפורמות במפלגות בתחום זה.

2. תיקונים בשיטת הבחירות:

- הכנסת רכיב אישי לשיטת הבחירות – אימוץ שיטה רשימתית פתוחה למחצה.
- הכנסת רכיב אזורי לשיטת הבחירות – מעבר לבחירות יחסיות באזורי בחירה רב־נציגיים.

3. הקשחת התנאים לפיצול סיעות בכנסת – הטלת סנקציות על כל סוגי הפיצול, לרבות פיצול סיעה משותפת לפי מפלגות קיימות ופיצול של למעלה משליש מחברי הסיעה.

המלצות ברמת המפלגות (וולונטריות)

4. מעבר לפעילות מבוזרת באמצעות רשתות של גופים וולונטריים עצמאיים למחצה (זכיינים) הפועלים בתחומים מסוימים (לפי אזור גאוגרפי או השתייכות דמוגרפית, עיסוק מקצועי, נושא מהותי כמו איכות סביבה וכו'). המפלגה תשתף פעולה עם הגופים האלה מבחינת חסות פומבית, קשרים רצופים עם נציגי המפלגה בכנסת ובמשלה, השתתפות של נציגי הגופים האלה בוועידה מפלגתית שנתית ואולי גם מימון (בהתאם לקריטריונים שהמפלגה תקבע).

5. פעילות דיונית נרחבת, פיזית ומקוונת, במגוון נושאים שבה יוכל להשתתף כל מי שירצה. גם מצע המפלגה יגובש בדרך זו.

6. המפלגה תנהל בידי הנהלה פוליטית מצומצמת שתסתמך על צוות מקצועי.

7. המפלגה תקיים סדנאות להכשרת פעילים ופוליטיקאים.

8. בחירת מועמדים לכנסת ומנהיג:

- המפלגה תאמץ הליך מבוזר לבחירת מועמדים לכנסת שיהיו מעורבים בו כמה גופים בוחרים (מנהיג, אליטה מצומצמת, מוסד ייצוגי, כל החברים או כל התומכים). ההליך יכול להיות בשלבים (כלומר כל גוף יהיה מעורב בשלב אחר של הבחירה) או במקביל ובנפרד (כלומר כל גוף יבחר מועמדים אחרים, או שיינתן לו משקל מסוים בהליך הבחירה).

- יש להימנע משיטות רוביות לבחירת מועמדים, ולאמץ שיטה שבה מספר ההצבעות של כל בוחר קטן ממספר המקומות הריאליים. יש להעדיף הצבעת דירוג.

- מנהיג המפלגה ייבחר באופן דמוקרטי על ידי ציבור רחב (חברים, תומכים, פריימריז פתוחים). יש להעדיף הצבעת דירוג, ובכך להימנע מסיכוב שני.
- המפלגה תארגן מסעות בחירות של מועמדים לרשימה לכנסת ולמנהיג, לרבות מפגשים פיזיים ומקוונים בין המועמדים לציבור, שיכללו דיון, עימות והצבעה.

9. חברי מפלגה:

- ייפתחו מגוון מסלולים ואפשרויות – בצד חברי מפלגה (משלמי דמי חבר) יהיה אפשר להצטרף למפלגה במעמד אחר, למשל תומכים שאינם חברים.
- בכל הנוגע לחברי המפלגה – המפלגה תעדיף חברות איכותית על פני חברות המונית.
- יינתן גמול דיפרנציאלי לפי עוצמת הקשר למפלגה – למשל, גם חברים וגם תומכים ישתתפו בהליך בחירת המועמדים, אך יינתן משקל גדול יותר להצבעת החברים.

10. המפלגה בכנסת:

- המפלגה תחלק גזרות בין חברי הכנסת שלה – כל אחד מהם יתמקד בנושא משלו, בתוך הכנסת ומול הציבור (לרבות אותן קבוצות של גופים וולונטריים עצמאיים למחצה או זכיינים). התמקדות זו תובלט כלפי התקשורת והציבור הרחב.
- המפלגה תפעל באופן מלוכד בכל הכרוך בשימוש בכלים פרלמנטריים אישיים (כמו הצעות חוק פרטיות).

11. המפלגה בחברה:

- המפלגה תתחזק רשת של פעילים ושל גופים (הזכיינים) שיפעלו בכל האזורים במגוון נושאים וזירות בחברה.
- המפלגה תקיים קמפינים נושאים, לבריה או בשיתוף של ארגוני חברה אזרחית או עם הזכיינים.

• המפלגה תחזור להשקיע ולהתמודד בבחירות המקומיות, בבחירות למועצה ולראשי הרשויות, מתוך זיהוי ברור של המועמדים עם המפלגה.

12. המפלגה במרשתת:

• המפלגה תעלה באופן רצוף (ולא רק בתקופת בחירות) תכנים באינטרנט, באמצעות תחנת שידור מקוונת, לרבות סרטונים והסכתיים.

• המפלגה תנצל את הפעילות האישית של פוליטיקאים באינטרנט וברשתות החברתיות לטובתה, באמצעות יצירת קשר ברור בין השניים: הפוליטיקאי ידרש לסמן את עצמו כנציג המפלגה (למשל באמצעות הסמל של המפלגה) ולשתף תכנים של המפלגה, וגם המפלגה תעודד תנועה של הגולשים מהפוליטיקאים למפלגות.

• פעילות המפלגה תועבר לפלטפורמות ייעודיות שיאפשרו לה לתאם את כל פעילויות הרשת שלה.

עדכון מודל המפלגות בישראל: ניתוח והמלצות

איך לסלול דרך חדשה בין מודל המפלגות
הדמוקרטיות למודל המפלגות היחידניות
(ומה לעזאזל עושים עם הפריימריז?)

תומר לוטן

מאמר זה הוא ביטוי לאוסף רחב של מחשבות,
תובנות ולקחים שהפקתי בשנים האחרונות,
בעיקר בעת ששימשתי בתפקיד ראש מטה יושב
ראש מפלגת העבודה. תקופה זו חידדה והמחישה
לי את המצוקה העמוקה שהמפלגות בישראל שרויות בה ואת הצורך להציע שינוי
והתחדשות שלהן. המפתח להתחדשות זו טמון, בראייתי, בסלילת דרך ביניים
עדכנית בין המודל הארכאי של המפלגות הדמוקרטיות, הממוסדות והוותריות

1.
הקדמה

לבין המודל הלא-דמוקרטי של המפלגות היחידניות המתחלפות.¹ הגדרה ואפיון של "דרך שלישית" במודל המפלגות אינם רק בגדר תפירת חליפה חדשנית לקיומה של דמוקרטיה פנים-מפלגתית, אלא גם הזדמנות לעיצוב מחדש של תפקיד המפלגה כתשתית אזרחית שמאגדת ציבור ומאפשרת לו לפעול יחד לקידום מטרות פוליטיות משותפות.

המוטיבציה להעלות את הדברים על הכתב נבעה מן ההבנה שלמרות ההסכמה הגורפת על מצוקת המפלגות בישראל, והממצאים הקבועים בדבר האמון הנמוך שהן זוכות לו, מעטות ההצעות המעשיות לשינוי המצב. ההמלצות המובאות במאמר זה, ובהן גם המלצה מרכזית למתווה חדש ועדכני לשיטת הפריימריז, נועדו לתמרץ את הדיון בעזרת תובנות חדשות ומעודכנות ולהציע כלים ושיטות קונקרטיים למפלגות הקיימות והעתידיות.

2. מבוא

אין זה סוד שמוסד המפלגות שרוי במשבר במתמשך. במקומות רבים בעולם המודל הקלסי, האידיאולוגי והמוסדי של מפלגות הולך ודועך, ויעידו על כך שורה של מחקרים ונתונים (ראו למשל קניג וטוטנאור, 2017). אלו מדגימים עד כמה נשחק הבסיס הזהותי-רעיוני שחיבר יחד קהילות פוליטיות לכדי ישויות מוסדיות דמוקרטיות, ועד כמה החליפה את מקומם פוליטיקה אישית, פופולרית, ולעיתים קרובות גם פופוליסטית, הממוקדת במנהיגים עצמם.² את ביטוייה המובהקים של מגמה זו ניתן לראות בעת כתיבת שורות אלו (2019) בשתי הדמוקרטיות המובילות בעולם המערבי, שעיצבו במידה רבה את שיטות הממשל ואת יסודות הדמוקרטיה המערבית – ארצות הברית ובריטניה. בשתי מדינות אלו המערכת הפוליטית מתאפיינת בקוטביות חסרת תקדים המובלת בידי דמויות שנויות במחלוקת שחוצות את קהל המצביעים באופן חד ובוטה. הקיטוב הפוליטי הזה מתאפיין,

1 הערת העורכים: המונח "מפלגות יחידניות", שבו משתמש לוטן במאמר זה, חופף במידה רבה למונח "מפלגות אישיות", שבו נעשה שימוש בשאר המאמרים בספר ובספרות המקצועית.

2 לסקירה מקיפה בנושא זה ראו רהט, 2019.

כאמור, גם בשחיקתה עד כדי ביטולה של משמעות המפלגות כדבוקה פוליטית אורגנית ומלוכדת המובילה רעיונות, מדיניות ורפורמות מבית מדרש אידיאולוגי, ודומה שתפקידן זה מאותגר כעת יותר מאי פעם.

התמונה הזאת אינה פוסחת כמובן על ישראל. מגמות הקיטוב הפוליטי שמאפיינות את ראשית המאה ה-21 מתבטאות היטב גם במערכת הפוליטית הישראלית. כל זאת במערכת שמתייחדת מלכתחילה במורכבות רבה יותר הנובעת משיטת הממשל הייחודית לישראל, בריבוי מפלגות וקשיי ייצוג, ובהיעדר תרבות ומסורת פוליטית המגובשות בחוקה.

רבות דובר ונכתב על שקיעת המפלגות בישראל. ממערכת של מפלגה דומיננטית שאפיינה את העשורים הראשונים של המדינה, אשר התחלפה בהמשך למערכת דו־קוטבית מובחנת ובה שתי מפלגות שלטון גדולות ומרכזיות, הלכה והתעצבה המערכת המפלגתית בישראל, בעיקר בעשרים השנים האחרונות, לכדי פסיפס מורכב והטרוגני שבמסגרתו הלך והתפרק המבנה הדו־גושי הקלסי. במקומו, המערכת הפוליטית הישראלית מתאפיינת במפלגות בגדלים שונים ומגוונים, בהתפרקויות ובאיחודים תדירים ובשיטוח אידיאולוגי ורעיוני. לצד אלו, בתהליך מתמשך איבדו המפלגות את השפעתן המסורתית במוקדי כוח מוסדיים וארגוניים, את אחיזתן בזירה המוניציפלית ואת נוכחותן הפיזית באמצעות סניפים ושלוחות ברחבי הארץ (קניג וטוטנאור, 2017).

לצד תופעות אלו, שכאמור נסקרו ונחקרו בפרסומים רבים, חל שינוי מובחן נוסף במערכת המפלגתית בישראל, אשר ניכר שהגיע לשיאו במערכות הבחירות האחרונות. שינוי זה מתאפיין בדיכוטומיה כמעט מוחלטת במבנה הפנימי של המפלגות: מצד אחד, המפלגות הממוסדות הוותיקות (הליכוד, העבודה, מרצ, חד"ש והבית היהודי), אשר למרות שינויים בגודלן, בהשפעתן ובמידת חלקן בממשלה נותרו מפלגות שמקיימות בקביעות הליכים דמוקרטיים פנימיים ותהליכים בתוך המוסדות החוקתיים שלהן (כגון ועידה, מרכז ומוסדות שיפוטניים), משמרות מבנה ארגוני אופרטיבי הכולל מחוזות, סניפים ושלוחות, מנהלות תהליך של בחירת מועמדים באמצעות פריימריז או בחירה בידי נציגים נבחרים ומקיימות מודל חברות המבוסס על זכויות וחובות.³

3 יודגש כי הכינוי "מפלגה דמוקרטית", המאומץ בסקירה זו ומקובל גם בשיח הציבורי

מן הצד האחר, כמעט כל יתר המפלגות (להוציא מפלגות מגזריות חרדיות וערביות) – שמרביתן הוקמו בעשור האחרון (יש עתיד, התנועה, חוסן ישראל, כולנו, גשר, הימין החדש, תל"ם, תקווה חדשה ואחרות) – מתאפיינות בהיותן מפלגות של מנהיג יחיד. הן אינן מקיימות תהליכים דמוקרטיים פנימיים באופן סדיר; מבנה רשימתן נקבע בדרך כלל בסמוך למועד הבחירות ישירות על ידי מוביל המפלגה; אין למרביתן מודל חברות הכולל זכויות וחובות; אין להן מוסדות פנימיים בעלי משמעות, ולרוב גם לא מבנה ארגוני אופרטיבי בעת שגרה; וגורלן הפוליטי תלוי כמעט בלעדית בהחלטותיהם של המנהיגים.⁴

הדיכוטומיה בין שני דגמי המפלגות – הוותיקות־מוסדות־דמוקרטיות והחדשות־יחידניות־לא־דמוקרטיות – היא המאפיין הבולט ביותר של שדה המפלגות בישראל, ובמידה רבה היא משקפת גם את המצוקה שאליה נקלעו המפלגות בעידן המודרני. שכן, כל אחד מדגמי מפלגות אלו מכיל כשלים עמוקים ופתולוגיים המחייבים את מציאתה של דרך מלך עדכנית ומחודשת. מטרת מאמר זה היא אפוא לצלול לתוך הקשיים של מבנה המפלגות בישראל, לנתח את הכשלים הנגזרים ממבנה דיכוטומי זה ולהציע הצעות עדכניות למודל של מפלגה ישראלית, העונה, גם אם באופן חלקי, על האתגרים הנוכחיים.⁵

בלב המאמר עומדת ההבנה שמפלגות הן תשתית אזרחית שמטרתה לאגד ולחבר קהילה פוליטית לצורך הובלת רעיונות ושינויים לטובת הכלל. מימוש יעודן של מפלגות טמון אפוא ביכולתן להיות רלוונטיות ועדכניות בדרכי פעולתן וביכולתן

התקשורת, נשען על המאפיינים המוסדיים שצוינו לעיל, ובמיוחד על קיומם של הליכי בחירות פנימיות, מודל החברות והפעלה של מוסדות. הספרות מציעה הגדרות מרחיבות יותר לביטוי זה, הכוללות גם היבטים מהותיים כגון ייצוגיות. להרחבה בעניין זה ראו למשל שפירא ורהט, 2015.

4 בספרות המחקרית ובשיח הציבורי נעשה שימוש בכינויים נוספים כגון "מפלגות עונחיות", "מפלגות מבוססות מנהיג", "מפלגות אווירה" או "מפלגות נישא". כיוון שסקירה זו עוסקת בעיקר בהשוואה מוסדית ותפקודית בין שני דגמים קוטביים, ננקט בה הכינוי "מפלגות יחידניות לא־דמוקרטיות" לתיאור מודל מפלגות זה.

5 הסקירה והניתוח וכן ההמלצות שיובאו בהמשך מוחאמות למודל של מפלגות "מצרפיות", כלומר למפלגות המציגות אידיאולוגיה רחבה שניתן למקמה בזרם המרכזי ורלוונטית לקהלים מגוונים ולא־מגזריים.

למקסם עוצמה פוליטית, ונוסף על כך להיות בסיס בר קיימא להתאגדות דמוקרטית משותפת של תפיסת עולם, רעיונות וקידום מדיניות. נקודת המוצא של המאמר היא שהן מודל המפלגות הממוסדות הוותיקות והן מודל המפלגות החדשות היחידניות נכשלו בייעודם זה. המפלגות הממוסדות לא השכילו, או לא הצליחו, לייצר תהליכי התחדשות והתאמה לעידן הנוכחי ונותרו במידה רבה כקליפה ארגונית ריקה. לעומתן, המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות, אשר השילו מעצמן מראש כמעט כל ממד מוסדי ופנימי על מנת להיות רלוונטיות למקסום פוליטי רגעי, לא השכילו למצוא דרך לבטא את תפקידן כמוסדות השתתפותיים ורעיוניים ובכך הפכו לגופי אינסטנט פוליטיים בעלי אורך חיים קצר.

הניסיון לסלול דרך ביניים בין שני דגמים אלו הוא שעומד בבסיס המוטיבציה של מאמר זה. מטרתו אינה מוגבלת רק לביצוע ניתוח אקדמי ותאורטי של פני המציאות, אלא להצעת הצעות פרקטיות למובילי המפלגות הפוליטיות הנוכחיות והעתידות לבוא. להמלצות המובאות בסוף המאמר ממד מעשי המאפשר למפלגות לאמץ דפוסים, שינויים ורפורמות באופן מידי, ללא תלות בתהליכי חקיקה לאומיים.⁶ כמובן זה, הסקירה, הניתוח האנליטי וההמלצות המובאות בסוף המאמר מצטרפים יחד לכדי "מדריך" מעודכן אשר נועד לשמש מצפן למפלגות בעידן הנוכחי. תוכנות ה"מדריך" אינן משום מקשה אחת – יש לראותן כספקטרום של המלצות שהן בגדר "תפריט" מודולרי, שרכיביו יכולים להיות מאומצים, בהתאמות המתבקשות, על ידי מפלגות חדשות לגמרי, על ידי מפלגות קיימות ועל ידי מפלגות ותיקות.

עוד בטרם נצלול אל הסקירה עצמה, אקדים ואדגיש שתי הערות מתודולוגיות: ההערה הראשונה נוגעת לשיטת הניתוח המובאת כמאמר, המבוססת בעיקרה על

6 ההמלצות המובאות בסוף מאמר זה מאפשרות למפלגות לאמץ, באופן חלקי או מלא, באופן מהיר וללא תלות בשינויי חקיקה או בהסכמות פוליטיות רחבות. לאורך השנים פורסמו המלצות שונות הנוגעות לחקצוב מפלגות, לחיקון האסדרה של שיטת הפריימריז ולשינוי שיטת הממשל. המלצות אלו בעלות פוטנציאל השפעה גדול על המפלגות בישראל, אולם הן מחייבות שינויי חקיקה ורוב פרלמנטרי, ועל כן הסיכויים למימושן נמוכים ביותר. ההמלצות בסקירה זו, כאמור, אינן כרוכות בשינויי חקיקה ומאפשרות למפלגות ליישמן באופן עצמאי.

אנליזה תפקודית ולא נורמטיבית של המפלגות. הניתוח בוחן את האופן שבו מודל המפלגות הקיים משפיע על יכולתן לפעול באופן אפקטיבי ולממש את תכליתן הפוליטית בהשגת השפעה ושלטון. ניתוח זה אינו מעמיד את המודלים תחת פריזמה נורמטיבית או אידיאולוגית, ואינו עוסק בשאלה מהו המודל הנכון יותר מבחינה ערכית, דמוקרטית או מוסרית. לעומת זאת, בחלק האחרון של המאמר, בשלב הצגת ההמלצות, תורחב מחדש זווית הניתוח כך שתכיל תובנות והמלצות תפקודיות לצד המלצות הנוגעות לשימור בסיס נורמטיבי ודמוקרטי.

ההערה השנייה נוגעת להצבה של שאלת המחקר בעניין מודל המפלגות בתוך ההקשר הרחב יותר. מאמר זה מתבסס על ההנחה שמודל המפלגות הוא גורם שיש לו השפעה רבה על יכולת ההצלחה הפוליטית שלהן, וכאמור, מבקש למצוא את דרך המלך לגיבוש מודל מפלגתי עדכני, אפקטיבי ודמוקרטי. ואולם אדגיש כי מודל המפלגה ושיטתה הפנימית הם גורם אחד בלבד מתוך סדרה של גורמים אחרים שמעצבים את המרחב הפוליטי והאלקטורלי. מערכות הבחירות האחרונות הדגימו כי רכיבים משמעותיים אחרים, כגון אישיותם של המנהיגים הפוליטיים, הפרופיל הדמוגרפי והזהותי של המצביעים, היכולת לייצר חיבורים ותשתיות משותפות בין מפלגות, וכן ניהול מדויק של מסרים וקמפיין הם רכיבים קריטיים בהצלחתה של מפלגה. על כן, אין לראות בסוגיית מודל המפלגות נושא בלעדי המנותק מהקשר זה, ויש לבחון את תרומתה בהתחשב בהקשר הפוליטי הרחב.

.3

המלכוד הדמוקרטי של המפלגות

כאשר מבקשים לאבחן את הכשלים במבנה המפלגות בישראל, נקודת המוצא צריכה להיות המלכוד המהותי הטמון במאפיינים הדמוקרטיים של פעילות המפלגות. בבסיס המלכוד עומד

הניגוד המובנה בין האימוץ החיובי של פרקטיקות של דמוקרטיה פנים-מפלגתית לבין משמעותן השלילית של פרקטיקות אלו במושגים תפקודיים, קרי ההשפעה לרעה על מימוש מטרותיה הפוליטיות של המפלגה. בפועל, למרות היתרונות הערכיים והמוסריים המגולמים בשיטת הדמוקרטיה הפנימית, ככל שהדבר נוגע למפלגות בישראל, ההליכים הדמוקרטיים המתקיימים בהן הביאו במרבית המקרים ליצירתם של "מחוללי חולשה" פנימיים ובעקבות זאת לאיבוד שיטתי

של עוצמה ותמיכה ציבורית. וכך, לא רק שדמוקרטיה פנימית איננה משמשת מנוף פוליטיבי למפלגות, אלא גרוע מזה – היא נטל על הצלחת המפלגה.

תובנה זו, שתפורט בעמודים הבאים (פרקים 4-7), היא הבסיס להבנת הדיכוטומיה המבנית הרווחת במפלגות בישראל בעשור האחרון: בעוד המפלגות הוותיקות והדמוקרטיות מתבוססות בקשיי הדמוקרטיה הפנימית ומשלמות עליהם מחיר ציבורי, המפלגות החדשות, שהוקמו בזו אחר זו על ידי מנהיגים פוליטיים במרוצת השנים האחרונות, הצליחו לחמוק מתופעות אלו באמצעות בחירה בקצה השני והמנוגד – הקמת מפלגות בזק יחידניות, ללא הליכים של דמוקרטיה פנימית. עלינו לראות בתופעת המפלגות היחידניות הלא־דמוקרטיות מודל נגדי הנגזר ישירות מחולשתן הציבורית והפוליטית של המפלגות הממוסדות והדמוקרטיות. בשדה הפוליטי התחרותי החסרונות המובנים של המפלגות הדמוקרטיות מתורגמים באופן ישיר ליתרונות מובנים למפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות. וכאשר זו המציאות, וכל כך לא משתלם להיות דמוקרטי, התמריץ המידי הוא לבחור בדיוק בקוטב המנוגד.

בפועל, כאמור, תנועת הנגד הזאת יצרה מערכת פוליטית דיכוטומית בעלת שני דגמים פתולוגיים ובעייתיים. שני דגמים אלו סותרים את המהות העקרונית של מפלגות הן כישויות שמאגדות קהילות פוליטיות ואידיאולוגיות, והן כתשתית ארגונית אפקטיבית וארוכת טווח לצורך הובלה שלטונית. על מנת לסלול דרך בין שני דגמים אלו יש צורך לסקור את הכשלים התפקודיים המרכזיים הנגזרים מהמלכוד הדמוקרטי, לנתח את משמעויותיהם ולהציע תיקונים ועדכוניים.

נתח עיקרי בסקירה זו יוקדש למפלגות הדמוקרטיות, שכאמור חולשתן היסודית היא המחולל העיקרי של עיצוב תמונת הנגד שלהן. מפלגות אלו מתמודדות עם האתגר המורכב ביותר בכל הנוגע ליכולתן להתחדש, להתעדכן ולאמץ שיטות ותהליכים שתואמים את העידן הפוליטי הנוכחי. בד בבד, גם המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות סובלות מכשלים תפקודיים ייחודיים שיפורטו בהמשך. סקירת הכשלים והחסרונות בשני הדגמים תוביל לשורת המלצות עקרוניות ומעשיות שיופיעו בסיום מאמר זה.

נעבור כעת לתיאור מפורט של המלכוד הדמוקרטי באמצעות ניתוח של ארבעה מוקדי כשל עיקריים בדמוקרטיה הפנים־מפלגתית והאופן שבו הם מתורגמים

לכשל תפקודי כולל של המפלגות בזירה הציבורית. ארבעת מוקדי הכשל הם: המוסדות הפנימיים, שיטת הפריימריז, מודל החברות וכשל המחלוקת הפנימית.

.4

כשל המוסדות הפנימיים

אחד המאפיינים הבולטים של המפלגות הדמוקרטיות הוא קיומם של מוסדות פנימיים. מוסדות אלו כוללים בין היתר גופים נבחרים פנימיים, כגון מרכז מפלגה, ועידה, מזכירות ולשכה; זרועות שיפוטיות פנימיות, כגון מוסד לבירור עתירות; ועדות ארגוניות, כגון ביקורת, חוקה וכספים; זרועות שטח, כגון סניפים או מחוזות; מערכת של מוסדות מגזריים פנימיים, כגון מערך נוער, מערך צעירים, מערך גמלאים ומערך נשים, שבהם מתקיימים לעיתים גם הליכי בחירה מוסדיים; ועדות אידיאולוגיות בנושאים שונים וכן תאים וחוגי חברים המקיימים יחסי גומלין ארגוניים עם המפלגה. המגוון הרחב של מוסדות אלו וקיומם הפעיל נתפס שנים ארוכות כנשמת אפה של המפלגה הדמוקרטית וכביטוי מוחשי לחיים מפלגתיים תוססים שמייצרים עוצמה פוליטית, התחדשות אידיאולוגית ואחיזה ארגונית.

ואולם מבט מעורכן במוסדות אלו בעת הנוכחית מגלה כי הם הלכו ונחלשו באופן שיטתי בכל המפלגות הדמוקרטיות וכבר אינם מממשים את היתרונות המיוחדים להם. במוקד ההתבוננות עומדים מטבע הדברים ועידת המפלגה או מרכז המפלגה, שכן לגופים אלו יש סמכויות רבות, ולעיתים מרחיקות לכת, שיש בהן כדי להשפיע על דרכה ועל עתידה של המפלגה. במרבית המפלגות הדמוקרטיות יש הכרח לכנס את הוועידה או את המרכז כאשר מונחות על הפרק החלטות בעלות משקל שיש להן משמעות עקרונית באשר לכיוון הפוליטי, האידיאולוגי או הציבורי של המפלגה. אך כאשר בוחנים את פעילות מוסדות אלו בשנים האחרונות ניכר שתרומתם החיובית למפלגה מועטה בלבד. מלבד החזות הדמוקרטית ושוקקת החיים שיכולה להתפרש מכינוסי גופים אלו, התפוקות האמיתיות שהם מייצרים מסתכמות באשרור של נהלים, תקנונים ופרוצדורות שמטרתם לפלס דרך בין סעיפי החוקה על מנת לממש מטרה או יוזמה פוליטית של הנהגת המפלגה. במרבית המקרים כינוס זה משמש חותמת גומי בלבד לצורך מימוש השינויים והעדכונים המבוקשים, ולעיתים קרובות יותר – זירת

התגוששות פוליטית סביב הנהלים והפרוצדורות המדוברים, המשקפת את מאבקי הכוח הפנימיים בין מובילי המפלגה. גם ערכם האידיאולוגי של כינוסים אלו מוטל בספק, ובפועל כבר שנים שהם אינם משמשים מרחב לדיון או החלטה בעלת משמעות למדיניות המפלגה בנושאים השונים שעל סדר היום הציבורי.

בהיבט הארגוני והאופרציונלי ניכר שתרומתם של המוסדות המפלגתיים הדמוקרטיים מועטה במיוחד. הדוגמה המוחשית ביותר היא חולשתם של הסניפים המקומיים של המפלגות וחוסר הרלוונטיות שלהם לאתגרים המקומיים, ובראשם הבחירות המוניציפליות. חולשה זו מודגמת היטב בתוצאות הבחירות המקומיות בישראל בשנים האחרונות. המפלגות הדמוקרטיות, שמחזיקות דרך קבע סניפים מקומיים ומקיימות בהם תהליכי בחירה של מזכירים, ועדות ומזכירות, נחלשות בקביעות, בניגוד לרשימות העצמאיות המקומיות הזוכות לתמיכה הולכת וגוברת. מגמה זו אינה משתנה גם כשמדובר בבחירות הכלליות ובתוצאות המקומיות שלהן; גם הן מעידות על היעדר הקשר בין קיומם של הליכים מוסדיים דמוקרטיים מקומיים במסגרת הסניפים לבין התחזקות ציבורית והשגת תמיכה (קניג וטוטנאור, 2017).

נראה אפוא שלמוסדות אלו תרומה מועטה לעוצמתה של המפלגה ולכוחה הציבורי, ולא זו בלבד – מקיומם אף נגזרות השפעות הפוכות, שליליות, בכל הקשור לתפקודה. אלו מבהירות מדוע ריבוי המוסדות ומאפייניהם הנוכחיים מייצרים נטל כבד למפלגות הדמוקרטיות העולה בהרבה על ערכם הדמוקרטי, ומדוע מפלגות חדשות בוחרות להתחמק מהמודל המוסדי ולאמץ דפוסיים לא-דמוקרטיים. נעמוד כעת על כמה השפעות שליליות מרכזיות הנובעות ממבנה המוסדות הפנים-מפלגתיים.

4.1. בזבוז משאבי זמן ואנרגיה מצד הנהגת המפלגה

ריבוי המוסדות מחייב את ההנהגה הפוליטית לכלות משאבים יקרים של זמן ואנרגיה בעיסוק פנימי, שאינו מתורגם לתמיכה בקרב הציבור הרחב ואינו מסייע במישרין לקידום חזקה הציבורי של המפלגה. מאפייני המוסדות השונים גוזרים את אופן המעורבות הנדרשת מצד ההנהגה ואת היקפה, אבל רובם ככולם מחייבים מידה כזאת או

אחרת של תשומת לב ומשאבים. כאשר מדובר במוסדות המקיימים הליכי הצבעה או בחירה, לרוב נדרשת עבודת תחזוקה פוליטית שיטתית מצד ההנהגה, המכוונת כל כולה פנימה. עבודה זו כוללת שימור קבוע של תומכים מקרב הפעילים על מנת להצליח להשיג הישגים פוליטיים במוסדות. תחזוק פוליטי זה מחייב פעמים רבות קיום של מפגשים וסיורים, הגעה לאירועים, הפעלת מטות שכנוע פנימיים, תדרוך עיתונאים וכלי תקשורת ואף הנעת קמפיינים וכלי פרסום ושיווק על מנת להמריץ את התומכים להגיע להישג הרצוי במסגרת המוסד הפנימי. לצד תהליכים אלו, ישנם צרכים נוספים בלתי פוסקים שעולים מהמוסדות השונים – טיפול בבקשות של פעילים המעורבים במוסדות אלו, השתתפות באירועים מוסדיים שמייצרים מחויבויות שונות עבור ההנהגה, התמודדות עם מחלוקות וסכסוכים שנפוצים במוסדות הפנימיים ומחייבים התערבות או החלטה ארגונית של ההנהגה. על כן, קיומם של מוסדות רבים, ללא קשר לרמת השיבותם או הערך האמיתי שהם מספקים למפלגה, מייצר עומס בלתי רצוי על הנהגת המפלגה וגוזל משאבי זמן ואנרגיה יקרים הנגרעים מפעולות אחרות חשובות יותר.

4.2. מעמסה ארגונית, ריבוי המוסדות הוא משום מעמסה ארגונית, כלכלית ומשפטית על משאבי המפלגה, והוא מחייב את רתימתם הקבועה להליכים מוסדיים פנימיים. עניין זה מתעצם במיוחד כשמדובר בהליכים שמערכים בחירות פנימיות – בחירות לוועידה או למרכז, בחירות למזכירות הסניפים, בחירות לגופים כגון המשמרת הצעירה, גופי נוער מפלגתיים ועוד. מלבד התשומות הפוליטיות, אשר כאמור מחייבות עיסוק מוגבר מצד ההנהגה, תהליכי בחירות פנימיים יכולים להשבית כמעט לגמרי את המנגנונים הארגוניים (מאחר שהם מחייבים התארגנות אופרציונלית, זיהוי אתרי הצבעה, הוצאת הודעות לבוחר, גיוס צוותים לאיש קלפיות וכיוצא באלה) והמשפטיים (אישור תקנון הבחירות, אישור ספר הבוחרים, מתן מענה לערעורים, עתירות ותביעות מצד מועמדים או חברים) ולהטיל מעמסה כלכלית כבדה על המפלגה. מובן שככל שהיקף הבחירות הפנים-מוסדיות גדול יותר (למשל בחירות חברים לוועידה או למרכז), כך גדל התקציב הארגוני של מערכות אלה מתעצם ויכול להגיע למאות אלפי שקלים ואף למיליוני שקלים. בשורה התחתונה, כל

מוסד מפלגתי, קטן כגודל, הוא יצרן של תשומות ארגוניות ותקציביות אשר גובות עלויות ניכרות מהמפלגות הדמוקרטיות – אך אינן נושאות עימן ערך ישיר או מובהק עבור המפלגה.

4.3. משוכה פוליטית במיתוש חיבורים וצירופים פוליטיים המרחב הפוליטי בישראל מתאפיין בצורך בתמרונים מורכבים מצידם של ראשי המפלגות בכל הקשור ליצירת חיבורים, איחודים ושיתופי פעולה עם מפלגות אחרות. תופעה זו נעשית משמעותית יותר ויותר במערכות הבחירות בשנים האחרונות. למעשה, היא יוצרת צורך קבוע מצד מובילי המפלגות להקדיש מאמצים רבים לתמרון בזירה זו, הכוללים ניהול משא ומתן, גיבוש פשרות ויכולת להעמיד הבטחות וערכויות פוליטיות. פעולה אפקטיבית במרחב זה מחייבת גמישות וחופש פעולה של הנהגת המפלגה, בד בבד עם יכולת קבלת החלטות מהירה ותגובתית. במובן זה המפלגות הדמוקרטיות נמצאות בעמדת נחיתות מובהקת לנוכח קיומם של המוסדות הפנימיים, שסמכויות האישור למהלכי חיבור ואיחוד פוליטיים אלו נתונות בידיהם. לעומתן, מנהיגי המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות נהנים ממרחב פעולה כמעט בלתי מוגבל, המאפשר להם לממש יתרון זה ולהתקדם בזריזות להשגת הישגים. יודגש כי האתגר שמציבים המוסדות הפנימיים במפלגות הדמוקרטיות בכל הנוגע לחיבורים וצירופים פוליטיים הוא כפול: ראשית, בהיבט הפרוצדורלי, הגוזר תהליך ארגוני, משפטי וניהולי שמחייב משאבי זמן ותקציב וחוסם קבלת החלטות מהירה; ושנית, ואף חשוב מזה, בהיבט הפוליטי הפנימי, המחייב עבודה מקבילה בתוך המפלגה לגיבוש רוב, להדיפת ביקורת ולעיתים גם לגיבוש "פיצוי" של ממש להשלמת התהליך בקרב חברי המפלגה ונציגיה.⁷ מאמצים שלובים אלו, הגם שהם מסתיימים על פי רוב בהצלחה מצידו של יושב ראש המפלגה, גוזלים משאבים יקרים, והם משוכה מורכבת עבור המפלגות הדמוקרטיות בשדה החיבורים הפוליטיים. משוכה זו משקפת היטב

7 דוגמה עדכנית לכך ניתן למצוא במהלך האיחוד של הליכוד וכולנו לקראת הבחירות לכנסת ה-22. המהלך, אשר נזקק לאישור מרכז הליכוד, נתקל בהתנגדות פנימית מצד פעילים וחברי כנסת והביא לגיבוש "פיצוי" בדמות "חוק נורווגי מרובע". ראו למשל קרני, 2019.

חיסרון תפקודי מובנה של המפלגות הדמוקרטיות אל מול גמישותן של המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות.

4.4. תיווך שלילי של המוסדות לציבור באמצעות אמצעי התקשורת

האופן שבו המוסדות הפנימיים של המפלגות מתווכים לציבור מגביר את הדימוי הארכאי והלא-רלוונטי שלהן ומצייר אותן כקרקס פוליטי מביך וכקרקע למאבקים פנימיים ולחיסולי חשבונות. תיווך שלילי זה, אשר יורחב עליו גם בהמשך (ראו בסעיף "כשל המחלוקת הפנימית"), משקף את הסתירה ההולכת ומחריפה בין יתרונותיה של הדמוקרטיה הפנימית המפלגתית לבין האופן הציני שבו זו מתורגמת לציבור, בעיקר על ידי כלי התקשורת. בהיבט זה, המוסדות המפלגתיים הפנימיים, בעיקר דרך הכינוסים התכופים של הוועידות או המרכזים וכן הדיונים במוסדות השיפוטיים, משמשים הזדמנויות חוזרות ונשנות לספיגת חבטות תדמיתיות הפוגעות במפלגות הדמוקרטיות. בשל המאפיינים של תקשורת ההמונים העכשווית, כמעט תמיד אירועים אלו יסוקרו דרך הפריזמה השלילית, שמעדיפה העצמה של המחלוקת הפנימיות והמחנאות על פני העיסוק המהותי בתוכן או בסדר היום של כינוסים אלו. פעמים רבות, סיקורי המוסדות האלה ימוסגרו כהתגוששות בין מחנה א למחנה ב ותלווה להם פרשנות פוליטית קבועה של מנצחים מול מפסידים. נוסף על כך הדיווחים מתוך כינוסים אלו בדרך כלל יתובלו בתמונות מביכות של הדוברים או הקהל ויתמקדו בקריאות הביניים ובצעקות הבוז, אשר מסייעות בהצגת האירוע כולו כ"בית משוגעים" פוליטי ומנותק ולא כדיון דמוקרטי בעל ערך. בתוכנה זו אין משום ביקורת כלפי התקשורת, אלא הבנה שבעידן הנוכחי הדיונים של המוסדות הדמוקרטיים הפנימיים במתכונתם הקיימת הם נטל על המפלגות ותורמים לזלזול ההולך וגובר כלפי גופים אלו. לנוכח תיאור זה, אין פלא שמפלגות חדשות בוחרות שלא לייצר כלל או לכנס מוסדות דמוקרטיים.⁸

8 ראו למשל קליין, 2018; אזולאי, 2019א; אזולאי ורובינשטיין, 2019; שלו, 2019.

לסיכום, כשל המוסדות הפנימיים יוצר מאזן שלילי מובנה למפלגות הדמוקרטיות. למרות המטען הערכי והעקרוני הטמון בדמוקרטיה פנימית, מוסדות אלו נתונים בשנים האחרונות לתהליכי היחלשות שיטתיים ואינם מייצרים תפוקה בעלת ערך ארגוני או אידיאולוגי למפלגות. בד בבד, קיומם של מוסדות אלו מייצר משקולת ארגונית, תקציבית ותדמיתית על המפלגות, יוצר משוכה פוליטית מורכבת להנהגתן ובפועל פוגע ביכולתן להרחיב תמיכה וכוח בציבור. אציין שוב: למרות הכשל הטמון במוסדות הפנימיים, הם עדיין משמשים קרקע פורייה לפעילות ולמעורבות אזרחית של פעילים וחברי מפלגה. הגם שסניפי המפלגות מתדלדלים וכינוסי הוועידות נראים לעיתים כבדיחה ארכאית, מוסדות אלו מספקים נתיב פעילות לשותפים בתוך קהילה פוליטית שמבקשים לבטא את זהותם זו. האתגר קשור אפוא בבניית מודל מוסדי פנים-מפלגתי אשר מצד אחד מתרחק מהכשלים המתוארים בלי לאיין לחלוטין את הדמוקרטיה הפנימית, ומצד שני מכשיר נתיבים אלטרנטיביים למימוש חברות, מעורבות ופעלתנות מפלגתית.

5.

כשלי שיטת הפריימריז

שיטת הפריימריז, הבחירות הפנימיות, הן לתפקיד יושב ראש המפלגה והן לרשימתה לכנסת, היא סימן ההיכר המובהק לקיומה של דמוקרטיה פנימית במפלגה. במידה רבה קיומו

או אי-קיומו של תהליך פריימריז משמש נייר הלקמוס העיקרי לשאלה אם מפלגה היא דמוקרטית או לא. לשיטת הפריימריז, המאפיינת כיום את המפלגות הממוסדות הוותיקות, כבר יש שורשים עמוקים בתרבות הפוליטית הישראלית והמפלגתית, ורבות נכתב ונחקר על אודותיה. הדיון בשיטה, על יתרונותיה וחסרונותיה, מתקיים בקביעות בשיח הפוליטי בישראל, מתוך הבנה שלצד יתרונותיה המובהקים – בדמות מתן כוח משמעותי לגוף בוחר גדול להשתתף ולהשפיע על זהות נבחרי המפלגה – טמונים בה כשלים וקשיים ייחודיים. כמרוצת השנים הלכו והתבלטו בשיטת הפריימריז כמה חסרונות מרכזיים, ואלו עמדו במוקד של ביקורת ציבורית ומחקרית (ראו למשל קניג, 2018).

חיסרון מרכזי ראשון נוגע ליתרון המובהק שיש בשיטה זו למועמדים בעלי אמצעים או מועמדים המוכרים לציבור. כיוון ששיטת הפריימריז היא שיטה

אישית שמבוססת על תמיכה של ציבור רחב מקרב חברי המפלגה, מתמודדים בעלי שם, או לחלופין מועמדים בעלי אמצעים כספיים גבוהים במיוחד, נהנים מיתרון מובנה ביכולתם להגיע לקהלים גדולים יותר, ללא קשר לכישוריהם, איכותם או מידת התאמתם לתפקיד.⁹

חיסרון שני, אשר זכה לאינספור התייחסויות, חשיפות והדהוד תקשורתי, טמון במה שמכונה "מפקדי הארגונים". הכוונה היא לתהליכי ניצול לרעה של פרצות וכשלים בתקנון הפריימריז, אשר מאפשרים הלכה למעשה התפקדות רחבה למפלגה מתוך הפעלתם של "קבלני קולות" בדרכים מגוונות. תופעה זו, בצד פעולות כגון זיוף טופסי התפקדות, התפקדויות כפולות לכמה מפלגות בעת ובעונה אחת או רישום המוני באמצעות כרטיס אשראי יחיד, מביאה לפגיעה באיכות ההשתתפות ובטוהר הבחירות באופן אשר מייצר עיוותים בתוצאות הפריימריז. לא פחות חמורה היא היכולת של מתפקדים שלמעשה אינם מצביעי המפלגה להשפיע על התוצאות. אציין כי תופעות אלו צומצמו באופן ניכר בשנים האחרונות. במרבית המפלגות הופעלו אמצעי פיקוח ובקרה חדשים אשר מגבילים את הזיוף והרמאות בהליכי ההתפקדות. הליכים אלו כוללים, בין היתר, ביטול יכולת ההתפקדות בתשלום במזומן, דרישה לחתימה אישית ומקורית על טופסי ההתפקדות, הפעלת מנגנונים לתיאום מתפקדים והצלבת ספרי הבוחרים של המפלגות, הגבלת מספר המתפקדים בתשלום בכרטיס אשראי אחד וביצוע בקורת יזומות לאיתור התפקדויות חשודות. המענה שסיפקו פעולות אלו לצמצום התופעות השליליות בתהליכי ההתפקדות אינו מוחלט, אולם ככלל, ניכר כי חיסרון זה של שיטת הפריימריז, אשר היה דומיננטי מאוד בשיח הציבורי והמפלגתי, התמתן מאוד בשנים האחרונות.

חיסרון שלישי המיוחס אף הוא לשיטת הפריימריז נוגע לצורך של חברי הכנסת המכהנים להשיג חשיפה תקשורתית. אלו נדרשים לייצר בולטות יתרה על מנת ללכוד את תשומת הלב של המתפקדים, ועל כן מאמצים דפוסי התנהגות פוליטית

9 בהקשר זה אזכיר את התיקון לחוק המפלגות (החש"ב-1992) אשר אושר בכנסת בינואר 2018 והעניק מימון מלא בפריימריז למועמדים המכהנים בחברי כנסת. אחת הביקורות העיקריות נגד תיקון זה היא שהוא מחריף את בעיית חוסר השוויון בין מועמדי הפריימריז ומקשה עוד יותר על מועמדים חדשים ולא מוכרים.

פופוליסטית ושטחית. זו מתבטאת בהגשת הצעות חוק מיותרות, ביצירת כותרות ופרובוקציות מתוכננות ובהגברת עימותים פוליטיים מתוקשרים, וכל זאת על חשבון עבודה פרלמנטרית וציבורית איכותית. אכן, התנהגות פוליטית זו אינה נחלתם הבלעדית של חברי כנסת ממפלגות שמקיימות פריימריז. אולם אין ספק שהתלות של מועמדים בציבור רחב של מתפקדים משפיעה על אימוץ דפוסי פעילות פוליטית מסוג זה, ועל כן שיטת הפריימריז תורמת לשימורה (ראו עוד – רהט, 2019).

כאמור, חסרונות אלו בשיטת הפריימריז נידונו לא אחת הן בשיח הציבורי והן בניתוח האקדמי והתאורטי. עם זאת, ניכר שיש מקום להרחיב את הניתוח ולדון בחסרונות אלו גם כחלק מן השיח הרחב על מבנה המפלגות בישראל, בעיקר על מנת לעמוד על המשמעויות הנגזרות משיטת הפריימריז **למפלגות עצמן**, לפעילותן וליכולתן להצליח לממש את מטרותיהן.

מקובל להניח שלמפלגות שמקיימות פריימריז יש יתרון בולט על פני מפלגות אחרות בכל הקשור לתשומת הלב הציבורית. התהליך הדמוקרטי המתקיים במפלגה, אשר שיאו ביום בחירת הרשימה, מייצר עניין ציבורי גובר במפלגה ותשומת לב תקשורתית. זמן המסך הייחודי שמקבלים מועמדי המפלגה ונבחריה, הפרשנות הפוליטית שמתלווה לסיקור התקשורת, הגברת המתח לקראת פרסום התוצאות, וכמובן ניתוח פני הרשימה לאחר היוודען, מייצרים לרוב אפקט חיובי למפלגה, שיש בו כדי ליצור סחף ולסייע לקמפיין הבחירות. נראה שלא ניתן להשיג אפקט כזה ללא קיום תהליך של בחירות פנימיות. נוסף על כך, לצד היתרון התקשורתי והציבורי שמייצר הליך הפריימריז יש בו גם ערך עקרוני וסמלי, כיוון שהוא מאפשר למפלגה להציג את עצמה לפני המצביעים בבחירות הכלליות כמפלגה דמוקרטית – אף שקשה להעריך עד כמה משמעותי נתון זה במערכת השיקולים של בוחרים פוטנציאליים, בוודאי למי שאינם נמנים עם חברי המפלגה.

אין ספק שלתדמית דמוקרטית יש ערך חיובי שיכול לסייע למפלגות המקיימות הליכי בחירות פנימיים. ואולם אל מול יתרונות אלו יש להעמיד תמונה ערכנית של חסרונות שיטת הפריימריז למפלגות עצמן והאפקט השלילי העמוק שזו מייצרת על יכולות התפקוד של המפלגות הדמוקרטיות.

5.1. העדפה תובנית של פעילות התופנית לתפקדים על פני פעילות התופנית לציבור התצביעים

כפי שכבר צוין לעיל, שיטת הפריימריז מייצרת הדריות קבועה ושיטתית בין מועמדי המפלגה ונבחריה לבין קהל המתפקדים. זהו הקהל שלנבחרי המפלגה יש התמריץ החזק ביותר לפעול מולו ולתחזק עימו את הקשר. טיפוח זה של הקשר נעשה, למשל, על ידי הגעה לכנסים ולאירועים פרטיים וכן על ידי עדכון תדיר של המועמדים על הפעילות, ההישגים והתוכניות שלהם. אדגיש כי מדובר בקשר חשוב ולגיטימי בין נבחרים לבין בוחרים, שאינו משקף בהכרח תלות במובנה השלילי של יחסי קח ותן; קשר כזה דווקא מממש באופן ראוי את משמעותה של הדמוקרטיה הפנימית. ההדריות שבין מועמדי המפלגה ונבחריה לבין מתפקדיה היא ציר חשוב שנבנה על ידי שיטת הפריימריז, שיש בה כאמור מידה לא מבוטלת של מימוש עקרון הייצוג והשלירות הציבורית. ואולם בד בבד, הדריות זו מביאה איתה העדפה קבועה ושגרתית של פעילות "תחזוקתית" אשר מופנית למתפקדים ואשר באה על חשבון הפעילות של נבחרי המפלגה כלפי כלל הציבור.

חיסרון זה בא לידי ביטוי בשני ממדים עיקריים. הראשון נוגע ליכולת של המפלגה להגיע לציבור מצביעים פוטנציאלי. ההעדפה הקבועה של המתפקדים מייצרת עיוות קבוע בהקצאת המשאבים הפוליטיים הפוגע במפלגה. בעוד נתח ניכר מהפעילות של נבחרי המפלגה מוקדש לקהל מצומצם של כמה עשרות אלפי מתפקדים, באופן מובנה נזנחת פעילות אחרת שאמורה להיות מופנית לקהל רחב הרבה יותר, הכולל מאות אלפי בוחרים אפשריים. ציבור זה זקוק לשכנוע, למפגש או לתשומת לב פוליטית של מועמדי המפלגה ונבחריה. באופן פרדוקסלי, חיסרון זה מגיע לשיאו בעת שבה המפלגה זקוקה יותר לפנייה לציבור המצביעים הרחב – החודשים הסמוכים למועד הבחירות הכלליות. אלא שבחודשים אלו ממש מתקיימות הבחירות המקדימות לרשימה לכנסת, ועיקר זמנם ומרצם של המועמדים וחברי הכנסת מוקדש למפגשים, סיורים, אירועים וחוגי בית המיועדים כולם לקהל המתפקדים הפנימי. ההעדפה זו, הנובעת במישרין מתמריצי שיטת הפריימריז, מייצרת חיסרון מובנה למפלגות הדמוקרטיות על פני המפלגות החדשות היחידניות. בעוד אלו יכולות בעת מערכת הבחירות ליצור התגייסות רחבה של הרשימה לטובת שכנוע של קהלי בוחרים, המפלגות הדמוקרטיות

מבזבזות שבועות יקרים וארוכים, שבהם תשומת הלב של נבחריהן ממוקדת בקהל פנימי שמרביתו מצביע ממילא למפלגה.

הממד השני נוגע לתפקודם השוטף של חברי הכנסת בעת שגרה. כיוון שקיומו של הליך פריימריז עתידי מחייב תחזוקה שיטתית של קשר עם המתפקדים, חברי הכנסת הנבחרים נדרשים להקדיש נתח נכבד מזמנם ומרצם כדי להוציא לפועל את עבודת התחזוקה הזאת. על רקע צורך זה, גם חברי הכנסת המוכשרים והחרוצים ביותר במפלגות הדמוקרטיות נאלצים לפגוע בתפקוד הפרלמנטרי שלהם. בכך הם נבדלים מחבריהם במפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות, שמקדישים את מלוא כישוריהם ומרצם לעבודתם בכנסת.

יודגש שוב כי לניהול קשר קבוע עם המתפקדים יש ערך ייצוגי ושליחותי, והוא אינו משקף בהכרח זילות בתפקודם של חברי הכנסת. יתרה מזו, חברי כנסת אשר עברו את התהליך השוחק של פריימריז ונבחרו על ידי קהל מתפקדים, זוכים ל"הכשרה" פוליטית וציבורית איכותית יותר, בדמות מפגשים וכנסים, מענה על שאלות קשות ועבודה תקשורתית. לא פחות חשוב, מועמדים שנבחרו בפריימריז מייצרים סביבם קהל בוחרים שגם אם הוא קטן יש לו ערך ייצוגי, והוא מאפשר להם לשאת את התואר "נבחר ציבור". התמרון המורכב בין עבודה פרלמנטרית איכותית לבין תחזוק הצרכים הפוליטיים מבית, שחברי הכנסת במפלגות הדמוקרטיות נדרשים לו, מחזק עוד יותר את האיכויות הפוליטיות שלהם ותורם לעיתים הפוליטי. ואולם גם כאשר שוקלים את שלל היתרונות הללו, הנוגעים לאיכות חברי הכנסת הנבחרים בפריימריז, קשה למתוח קו ישיר וברור בינם לבין הערך התפקודי המיוצר למפלגה. כאמור, המיקוד במתפקדים, הן בעת בחירות והן בעת שגרה, מייצר באופן קבוע פער בכל הקשור להשקעת הזמן, המרץ והאנרגיה בציבור הרחב. פער זה פוגע במפלגות הדמוקרטיות ומעמיד אותן בעמדת נחיתות לעומת המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות.

5.2. אטומיזציה

ותחרות בקרב

חברי הכנסת

חיסרון נוסף של שיטת הפריימריז הוא התרבות הפוליטית שזו גוזרת על הנבחרים ועל המועמדים. כבר תוארה לעיל התופעה המועצמת על ידי הפריימריז – הצורך של חברי הכנסת לבחור

בדרכי פעולה שטחיות או פופוליסטיות על מנת לבלוט ולקבל תשומת לב תקשורתית או ציבורית. זוהי כמובן אינה תופעה מבורכת, אך גם אין לה בהכרח השפעה שלילית על המפלגות עצמן, שכן קיומם של "כוכבים" תקשורתיים בקרבן בדרך כלל מסייע להן ציבורית ואלקטורלית. עם זאת, להתנהגות הפוליטית הנגזרת מתמריצי הפריימריז יש גם היבטים שליליים, ובראשם התחרות והאטומיזציה בקרב חברי הכנסת עצמם.

תחרות פוליטית כשלעצמה יכולה להיות חיובית ומתגמלת, אך כאשר מדובר במבנה תמריצים קבוע המייצר באופן שיטתי משחק סכום אפס בין החברים, נשחקת כמעט לחלוטין היכולת לעבוד בשיתוף פעולה. במקרה הטוב, השחיקה ביכולת זו מתורגמת לאטומיזציה בקרב חברי הסיעה, כלומר לקידום סדר יום עצמאי וייחודי במקום קידום קבוצתי של סדר יום משותף ושמירה על משמעת סיעתית. במקרה הגרוע יותר, שחיקה זו מייצרת מחנאות קשה ושוורשית, שבקבותיה התנהגות חברי הכנסת כלפי חבריהם לסיעה מונעת גם מחשבונאות אישית ומשיקולים לא-ענייניים. המשמעות של תהליכי התחרות, האטומיזציה והמחנאות הפנימית היא הרסנית למפלגה. הקרבות הפנימיים האלה פוגעים בה תדמית וציבורית, והיא גם מתקשה להתנהל באופן אפקטיבי בזירות הפרלמנטרית, התקשורתית והפוליטית לטובת השגת מטרותיה. דוגמה מוחשית לתחרות ואטומיזציה כזאת היא תופעת ההדלפות לתקשורת. כפי שוודאי יוכלו להעיד כתבים פוליטיים, הדלפות לתקשורת, וכן היכולת "לדובב" חברי כנסת לספק מידע פנימי, נפוצות הרבה יותר בקרב מפלגות דמוקרטיות המקיימות פריימריז. הסיבה לכך טמונה, שוב, באינדיווידואליזציה שמייצר תהליך הפריימריז, ובתמריץ של המתמודדים לקיים קשרים תועלתיים עם התקשורת גם במחיר של נזק לקולקטיב המפלגתי. תופעות אלו קיימות בעצימות נמוכה הרבה יותר במפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות, ובכך אלו נהנות מיתרון תפקודי ותדמיתי.¹⁰

5.3. קושי קבוע בגיוס "כוכבים" לרשימה

אחת התופעות שנעשו דומיננטיות מאוד במערכות הבחירות האחרונות בישראל היא גיוס "כוכבים" לרשימות המפלגות. הכוונה כמובן לגיוס מועמדים בעלי שם ומוניטין בציבור והכללתם ברשימה לכנסת במטרה לייצר אטרקטיביות, רלוונטיות ועניין ציבורי גובר בקרב המצביעים הפוטנציאליים. תופעה זו התחזקה מאוד כאמור בפוליטיקה הישראלית בעשור האחרון, עד שנהפכה לחלק בלתי נפרד מהעיסוק הציבורי והתקשורתי בעת מערכת בחירות. קשה להפריז במשמעות של גיוס הכוכבים לרשימות המפלגות. במציאות הפוליטית הנוכחית, המתאפיינת בפרסונליזציה מוגברת, בחירה של אישיות ציבורית בעלת שם להצטרף לשורותיה של מפלגה פוליטית משמעה הבעת אמון במפלגה, בהנהגתה ובדרכה, ועל כן יש לה ערך חיובי של ממש. נוסף על כך, במרבית המקרים כוכבים אלו מביאים איתם גם קהל עוקבים גדול ומשמעותי דרך הרשתות החברתיות, ועל כן בחירתם איננה רק אקט סמלי חשוב, אלא גם תוספת אפקטיבית של תשתית להעברת מסרים, לקידום הקמפיין ולהגברת העיסוק התקשורתי.

הצורך בגיוס כוכבים מוביל לכך שפעילות זו נהפכה לחלק חיוני בפעילותם של יושבי הראש של המפלגות, והם מקדישים מאמץ אדיר לחיזוק רשימותיהם בתוספות אטרקטיביות מסוג זה. אדגיש כי העיסוק בגיוס כוכבים הוא מנת חלקן של כל המפלגות, גם הוותיקות והממוסדות וגם הצעירות והלא-ממוסדות. בין שמדובר בבניית רשימה חדשה לגמרי, ובין שמדובר בחיזוק וגיוון של רשימה קיימת, מאמצי הגיוס מצידם של יושבי הראש, והתמריץ הציבורי להצליח במשימה זו, הם נחלת כולם. ואולם כאן בדיוק טמון הקושי המובנה עבור המפלגות הדמוקרטיות המקיימות תהליך פריימריז: בעוד יושבי הראש של המפלגות החדשות היחידניות כמעט שאינם מוגבלים ביכולתם לגייס כוכבים חדשים, והם נהנים מחופש פעולה נרחב בשיקול הדעת ובהחלטה על שיבוצים ברשימה, יושבי הראש של מפלגות המקיימות פריימריז נתקלים בסדרה של קשיים מבניים, מוסדיים ופוליטיים שמגבילים מאוד את יכולתם להצליח בגיוס מועמדים כאלה.

הקושי בגיוס כוכבים למפלגות הדמוקרטיות טמון בראש ובראשונה במוטיבציה, או ליתר דיוק, באי-מוטיבציה, של כוכבים אלו לקחת חלק בתהליך הפריימריז.

למרות היתרון הציבורי של מועמדים מוכרים ובעלי שם בבחירות מסוג זה, עדיין מדובר בתהליך שגובה מחיר אישי גבוה מצד המועמדים: הוא מחייב אותם לשבועות ארוכים של קמפיין בחירות מתיש בקרב מתפקדי המפלגה, הכולל עשרות מפגשים, חוגי בית, כינוסים ואירועים למיניהם. הוא גוזר עליהם עלויות כלכליות לא מבוטלות בניהול הקמפיין, מטה הבחירות ויום הבחירות, שלרוב מסתכמות בעשרות או במאות אלפי שקלים. לא פחות חשוב, הליך הפריימריז גם "משטח" לרוב את המועמדים החדשים והאטרקטיביים והופך אותם לעוד אחד מעשרות המתמודדים – במקום לקנות את מקומם במסיבת עיתונאים מתוקשרת, הם נאלצים להיבחר בדרך האפורה והמייסרת בדיוק כמו כל האחרים.

מן התיאור שהובא לעיל ברור מדוע מסלול הפריימריז מעורר ספקות ומעצורים רבים בקרב כוכבים פוטנציאליים. אבל מעבר לסיבות אלו, סיבה מרכזית ומשמעותית לאין-ערוך מכריעה את הכף בכל הנוגע להחלטתם לנטוש סופית את רעיון הפריימריז. סיבה זו בפשטות היא קיומה של אלטרנטיבה קלה יותר – המפלגות הלא-דמוקרטיות. המגוון הרחב של המפלגות בפוליטיקה הישראלית והתפיסה שאין ביניהן פערים אידיאולוגיים גדולים מובילים לתחרות של המפלגות על אותם הכוכבים. לתחרות הזאת ראשי המפלגות הדמוקרטיות, המפלגות שמקיימות פריימריז, מגיעים בעמדת נחיתות, שכן מלכתחילה, כאמור, הצעת השתתפות "רגילה" בפריימריז אינה אטרקטיבית בעיני כוכבים אלו, גם אם סיכויי הצלחה שלהם נראים טובים. על כן, באופן טבעי הכוכבים האלה יעדיפו לבחור בהצעה של המפלגות הלא-דמוקרטיות. במפלגות אלו יובטח מקומם ברשימה, בצד הבטחות אפשריות נוספות (כגון מינוי לתפקיד שר או תפקיד בכיר אחר במצב של שלטון), ובקלות רבה יחסית וכמעט ללא צורך בפשרות משמעותיות.

על רקע קשיים אלו בדיוק נולדו בחלק מהמפלגות שמקיימות פריימריז "שריוני יושב הראש", אשר נעשים דומיננטיים יותר ככל שהתחרות עם מפלגות אחרות על השגת כוכבים מבחוץ הולכת וגוברת. לכאורה, שריוני יושב הראש מאפשרים למנהיגי המפלגות הדמוקרטיות לערוך שינויים ברשימה הנבחרת בפריימריז ולשבץ כוכבים במקומות ייעודיים, ובכך להגביר את סיכויי המשא ומתן שהם מקיימים. בפועל, כלי השריונים במפלגות הדמוקרטיות מוגבל למדי. ראשית, מלכתחילה מדובר במספר קטן ביותר של שריונים ובמיקומים ברשימה שחלקם

אינם אטרקטיביים דיים להבאת כוחות מבחוץ. מיעוט השריונים והפשרות על מיקומם נובעים, כמובן, מכך שמדובר בתוספת בלבד לשיטה הבסיסית והדמוקרטית לגיבוש הרשימה. שנית, כל שינוי, תוספת או תזוזה של מיקומים ברשימה מחייבים אישורים תקנוניים, לרבות הצבעה במוסדות המפלגה. היבטים מוסדיים אלו, הגם שיש בהם ערך דמוקרטי רב, מייצרים כאב ראש של ממש ליושב ראש המפלגה, הן על רקע המשאבים הפרוצדורליים שהם דורשים, והן על רקע המרמור והביקורת הפוטנציאליים שהם מייצרים בקרב פעילי המפלגה, חבריה ובעיקר – נבחריה. כל שינוי במבנה הרשימה הנבחרת בפריימריז מביא איתו ממילא דיון ציבורי ופנים-מפלגתי הבוחן את כדאיות המהלך, את הנפגעים העיקריים ממנו ואת מאזן הכוחות המחנאי. על כן, בכל מקרה, שריונים או שיבוצים שנעשים על מנת להביא כוכבים מבחוץ הם לכל הפחות אתגר פוליטי מורכב הרבה יותר ליושב ראש של מפלגה דמוקרטית מזה של מנהיג של מפלגת יחיד (ראו למשל שלו, 2019). בשורה התחתונה, אם כן, שיטת הפריימריז במפלגות הדמוקרטיות היא מכשול משמעותי ליושבי הראש של המפלגות ביכולתם להשיג כוחות חיזוק מבחוץ. מודל הפריימריז – גם כאשר הוא משולב בכלים נוספים של שריוני יושב הראש – מרחיק ומרתיע כוכבים חיצוניים מהצטרפות לשורות המפלגה, וממילא אינו אטרקטיבי מספיק בהשוואה להצעות חלופיות, זמינות וקלות הרבה יותר מצד המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות.

5.4. קושי בעיצוב רשימה אטרקטיבית ומגוונת

הבעייתיות שבצירוף "כוכבים" לרשימה אינה הקושי היחיד שיושב ראש מפלגה שמקיימת פריימריז מתמודד עימו. קושי נוסף נוגע ליכולת המוגבלת לערוך תיקונים ושינויים אחרים בתוך הרשימה על מנת להפוך אותה לאטרקטיבית יותר לציבורים רחבים. אחד הקשיים המרכזיים שמפלגות מצרפיות מתמודדות איתם הוא היכולת להכיל ברשימתן דמויות מגוונות, כך שיינתן ביטוי לקבוצות שונות בחברה הישראלית. הדבר נכון בעיקר לגבי קבוצות זהות כגון נשים, צעירים, ערבים ודרוזים, יוצאי ברית המועצות לשעבר, יוצאי אתיופיה וחברי הקהילה הלהט"בית, וכן לקבוצות ייחוס

אחרות כגון אנשים עם מוגבלויות, נציגי פריפריה, חקלאים, תעשיינים ואנשי התיישבות.

המשמעות האלקטורלית של גיוון הרשימה ותרומתו המעשית לכל אחת מקבוצות הייצוג דורשות עיון ודיון. אך תהא המשמעות אשר תהא, אין ספק שנושא זה הוא חלק מסדר היום הפוליטי בעת הרכבת הרשימות לכנסת, והוא זוכה לתשומת לב ציבורית, תקשורתית וכמובן גם פנים-מפלגתית. מפלגה אשר נתפסת כמגוונת יותר, הנותנת מענה וייצוג לקבוצות רבות יותר, לרוב עושה שימוש בייצוג זה בפנייה לקהל הבוחרים ומשתמשת בכך ככלי חיובי ואטרקטיבי בקמפיין שלה.

עיקר המענה לסוגיית הגיוון במפלגות הדמוקרטיות המקיימות הליכי פריימריז ניתן באמצעות תקנון הפריימריז, המכיל כלים של ייצוג הולם או הבטחת ייצוג לאוכלוסיות שונות. לזכותן של המפלגות הדמוקרטיות ניתן לזקוף את העובדה שכלים אלו אכן הצליחו לייצר לאורך השנים תשתית לייצוג הולם לקבוצות נבחרות – ודוגמאות טובות לכך הן ייצוג של נשים במפלגות העבודה ומרצ ושל נציגי מחוזות במפלגת הליכוד – בין היתר, באמצעות שימוש חוזר בתקנות אלו בכל מערכות הפריימריז, עד שהן נהפכו למוסכמה תקנונית ופוליטית. אולם לצד הצלחה זו, המפלגות הממוסדות הדמוקרטיות מתקשות לערוך שינויים מהירים ותגובתיים לצורכי ייצוג הולם ולהבטחת מנעד רחב של קולות במסגרת הרשימה. למפלגות היחידניות, הלא-דמוקרטיות, שילוב ברשימה של נציגי קבוצת זהות כלשהי דורש בסך הכול משא ומתן על מיקום ברשימה מול ראש המפלגה, ואילו במפלגות הדמוקרטיות הדבר מחייב התמודדות של נציגי זה בפריימריז. משכך, כל ניסיון לסייע לקבוצת זהות מחייב עיסוק תדיר ב"משבצות" ייעודיות ברשימה, הגוזר תהליך תקנוני ומשפטי לצד מקח וממכר פוליטיים פנימיים עם הנציגים והמועמדים.

לרוב, שינויים אלו מייצרים גם לחץ מבית על יושב ראש המפלגה מצד גופים או נציגים מוסדיים של קבוצת הזהות בתוך המפלגה (למשל "המחוז הדרוזי", "החוג הגאה" או "נציגי ההתיישבות"), המוסיפים קושי ומורכבות ליכולת לתמרן ולהתאים את הרשימה לצרכים המשתנים. מגבלות אלו מצטרפות, כמובן, לקשיים הכלליים שבגיוס מועמדים מבוקשים למפלגה, כפי שצוין לעיל. לכן, גם אם יושב ראש המפלגה צולח את התהליך של הבטחת משבצת איכותית

לנציג ערבי/אתיופי/צעיר/פריפריה וכיוצא באלה, עדיין, בהנחה שמדובר בנציג מבוקש וידוע, סיכויי השתתפותו בפריימריז וגיוסו למפלגה יהיו נמוכים, בשעה שהמפלגות הלא־דמוקרטיות יכולות להציע לו מיקום אטרקטיבי ללא תהליך של פריימריז (ראו למשל אוחובסקי, 2019; ירקצי, 2019).

5.5. נטל ארגוני
ובלכלי
 בד בבד עם התשומות הפוליטיות הרבות שתהליך הפריימריז גובה מהמפלגות הדמוקרטיות, אין להתעלם מהמחיר הארגוני והכלכלי שנגזר ממנו. הבחירות המקדימות, המתקיימות בקרב כלל המתפקדים, הן תהליך יקר מאוד, ועל פי רוב הפעלתו הארגונית והטכנית מחייבת הוצאה של מאות אלפים ואף מיליוני שקלים למפלגה. בהקשר זה מתבקשת הבחנה מרכזית וחשובה: ככל שהמחויבות הדמוקרטית לניהול הליכי הפריימריז מעמיקה, כך הולכות ומתעצמות ההוצאות הארגוניות של המפלגה. הדוגמה העיקרית לכך היא פרישת הקלפיות ושעות פתיחתן: מתפקדים ביישובים רבים יותר ורחוקים דורשים מהמפלגה להפעיל קלפיות בפרישה רחבה יותר, המתחשבת בצרכים הרכים של זמן, מרחק ונגישות; כך גם בעניין הרצון להרחיב את שעות הפעילות של הקלפיות על מנת שיוכלו להתאים למצביעים מבוגרים בשעות הבוקר ולמצביעים צעירים בשעות הערב. כל בחירה מרחיבה מצד המפלגה בנושא מיקום הקלפיות וזמני פעילותן מגבירה מצד אחד את ערך ההשתתפות, אך גוזרת הוצאה כלכלית גבוהה יותר.

הדבר נכון גם לגבי הליכים משפטיים וארגוניים: למשל, ככל שהמפלגה מאפשרת הליכים דמוקרטיים יותר בכל הקשור לפתיחת ספר הבחורים, ערעורים על חברות, בדיקות זכאות למיניהן וכדומה, כך מובטחים מצד אחד הממדים הדמוקרטיים הנוגעים להסרת חסמי השתתפות, אך מצד שני נערמים עומסים ארגוניים המצריכים משאבים תקציביים וכוח אדם. לבסוף, הליכי הפריימריז מחייבים גם דיווחים ועדכונים למבקר המדינה, לא רק מצד המועמדים אלא גם מצד המפלגה, ואלו מלווים בעלויות נוספות של זמן ותקציב.

בשורה התחתונה, מפלגות ממוסדות המקיימות פריימריז סובלות מנטל כלכלי וארגוני, אשר הולך ומעמיק ככל שתהליכי הבחירות רחבים ודמוקרטיים יותר.

נטל זה אינו זוכה לגיבוי או שיפוי מצידה של המדינה, ועל כן במצב הנתון הוא מעניק יתרון נוסף למפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות.

לסיכום, אף שהפריימריזם הם תו היכר מרכזי בתדמיתה החיובית של המפלגה, ולמרות היתרונות התדמיתיים שההליך מייצר, נוכחנו שבפועל, מבחינה תפקודית, תקשורתית וארגונית הליך זה גוזר על המפלגה שורה של חסרונות בולטים. חסרונות אלו מועצמים בתרבות הפוליטית העכשווית, לנוכח התחרות עם המפלגות הלא־דמוקרטיות על הפנייה לקהל מצביעים רחב; בכל הנוגע ללכידות ולשיתוף הפעולה בין חברי הכנסת; ובעיקר בכל הנוגע לעיצוב אטרקטיבי של הרשימה – משיכת "כוכבים" ומתן ייצוג הולם למגוון קבוצות. אף שהדיון בשיטת הפריימריזם על יתרונותיה וחסרונותיה, אינו חדש, יש צורך לבחון מחדש את ההשפעות של תהליכי הפריימריזם על המפלגות ולעמוד על הצורך בשיטה מעודכנת יותר. שיטה זו חייבת להביא בחשבון את השילוב הנכון שבין ערך ההשתתפות הדמוקרטית של ציבור רחב לבין מתן כלים פוליטיים מעודכנים למובילי המפלגה בגיבוש הרשימה ובהפעלתה האפקטיבית כסיעה.

.6

כשל מודל החברות

אחד המאפיינים הבולטים של מפלגות פוליטיות, הנותנים ביטוי לתפקידן ולמטרותן, הוא המושג "חברות". כאשר מתבוננים במהות הבסיסית של השתייכות אינדיווידואלית לגוף פוליטי, ניכר

שחברות במפלגה משקפת באופן מלא למדי את מימושה: ראשית, כיוון שהחברות מבטאת הזדהות רעיונית ואידיאולוגית עם מערכת ערכים ותפיסת עולם; שנית, כיוון שהחברות משקפת שייכות זהותית לקהילה פוליטית שפועלת בכל מיני אמצעים למען השגת השלטון; ושלישית, כיוון שהחברות לרוב מקנה זכויות ייחודיות שמאפשרות השפעה על החלטות ומבנים פנימיים. החברות היא אפוא תמצית ההשתתפות בהתאגדות הפוליטית של מפלגות. לכאורה, היא הייתה אמורה להיות אחד ממקורות הכוח המשמעותיים ביותר של המפלגות, הן בנשיאה ובהרהוד של המסר האידיאולוגי וב"הכשרת הלכבות", והן בדמות תשתית ארגונית שמסייעת למפלגה בשגרה וביתר שאת בעת מערכת בחירות (ראו בהרחבה קניג ואחרים, 2014).

בפועל, החברות במפלגות פוליטיות הלכה ונשחקה באופן משמעותי בעשורים האחרונים. בישראל, כמו במדינות אחרות בעולם, ניכרת ירידה מובהקת במספר חברי המפלגה הרשומים (קניג וטוטנאור, 2017: 35-38). לא פחות חשוב, גם מהות החברות, על ההיבטים הפורמליים שלה (כלומר זכויות השתתפות, הצבעה וכדומה) ועל היבטים של שייכות ומשמעות, עברה שינוי ושינוי ניכרים שיצרו הלכה למעשה שכבה דקה מאוד של חברים פעילים שמממשים את כלל ההיבטים של ההשתייכות המפלגתית. לעומתם, ישנה שכבה גדולה הרבה יותר של חברים רשומים בלבד, אשר עבורם משמעות החברות מצומצמת ואינסטרומנטלית בלבד עד כדי לא קיימת כלל. יודגש כי תופעה זו איננה נחלתן הבלעדית של המפלגות הממוסדות הדמוקרטיות. גם במפלגות החדשות היחידניות, שלא מתקיימים בהן הליכים דמוקרטיים כלל, אין כמעט משמעות לחברות המפלגתית, וברובן הגדול זו התייתרה או התבטלה לחלוטין. עם זאת, דווקא המפלגות הדמוקרטיות, אשר החברות בהן הייתה אחד מדגליהן או מסמליהן המובהקים, משלמות מחיר יקר יותר על שחיקת מודל החברות לנוכח יחסי הגומלין שבין מודל זה לבין תופעות או היבטים אחרים של המפלגה. ננסה כעת לעמוד על יחסי גומלין אלו ועל המשמעויות הנגזרות מהם עבור המפלגות.

6.1. הקשר הגורדי שבין חברות מפלגתית לבין הפריימריז
 כאשר בוחנים מקרוב את מאפייני החברות המפלגתית בעשור האחרון קשה שלא להבחין בקשר ההדוק במיוחד שבין החברות לקיומם של תהליכי בחירות פנימיים. למעשה, כמעט כל גל הצטרפות משמעותי של חברים קשור באופן ישיר לקיומו של הליך פריימריז פנימי במפלגה, ואילו אחרי הפריימריז ניכר גל של עזיבה. ככלל, תופעה זו אינה אמורה להיות חריגה או מפתיעה, שכן הזכות הקנויה להשתתף בתהליכי הבחירה של נציגים פוליטיים, אם בבחירת יושב ראש המפלגה או חברי הרשימה, היא המימוש הפריבילגי ביותר של חברות מפלגתית כמושגים של עלות מול תועלת. ההצבעה בבחירות הפנימיות משקפת תועלת ברורה וישירה עבור החברים, והיא משום אקט פוליטי פשוט, מובן ונוח שמייצר תחושת השפעה הלכה למעשה. כך, אל מול פעולה זו עומדים היבטים אחרים של השתתפות, כגון השתתפות בדיונים אידיאולוגיים, בפעילות שטח ארגונית או בקידום מדיניות מול נבחר

המפלגה – פעולות אשר תועלתן הישירה איננה ברורה וחד־משמעית ותחושת ההשפעה הנובעת מהן פחותה. במושגים של עלות, הצטרפות כחבר למען הצבעה בפריימריז גוזרת תשלום שנתי נמוך מאוד של כמה עשרות שקלים, ללא שום מחויבות או אחריות נוספת בצידו. השורה התחתונה היא אפוא שמשתלם מאוד להצטרף בחברות אינסטרומנטלית למפלגה דמוקרטית לטובת קניית יכולת השפעה בבחירות הפנימיות, גם אם חברות זו איננה משקפת בהכרח מחויבות אמיתית למפלגה. יודגש כי חברות מעין זו איננה מכוונת דווקא לתופעות "מפקדי הארגונים" או קבלני הקולות, אשר מגייסים חברים למפלגה באופן בלתי הגון ובסיוטונאות. כפי שצוין לעיל, תופעות אלו צומצמו מאוד בשנים האחרונות באמצעים שונים שנקטו המפלגות. לרוב, חברות אינסטרומנטלית זו מתמקדת דווקא בקהל חופשי, ואף אידיאולוגי, אשר מוצא עניין אמיתי בקידום מועמד זה או אחר בבחירות, בדרך כלל מתוך אהדה אישית, ומוכן לבצע תהליך רישום במפלגה על מנת לסייע לאותו מועמד בפריימריז. קהל חברים זה אינו מקיים קשר זהותי או ארגוני עם המפלגה, אלא, כאמור, מונע מרצון לקדם מועמדים באופן פרסונלי, ובמקרים רבים גם עשוי לבטל את חברותו ולעזוב את המפלגה, אם ירגיש שתהליכים אלו מוצו.

תופעה זו של חברות אינסטרומנטלית לצורכי בחירות פנימיות בלבד הלכה והתרחבה בשנים האחרונות במפלגות הדמוקרטיות, ובייחוד ככל שאלו הלכו ואימצו מגמות של פתיחת שורות המצביעים (פריימריז כוללניים, קיצור תקופת האכשרה וכיוצא באלה). נוסף על כך, תופעה זו זוכה להעצמה משמעותית מצד המועמדים עצמם, המשקיעים חלק ניכר מזמנם ביצירת "מפקד", כלומר בגיוס והרשמה רחבה של חברים חדשים המחויבים אישית לתמיכה במועמד. מרבית המועמדים גם קוראים פומבית לציבור להתפקד למפלגה ומפנים משאבים רבים על מנת להרחיב ולהגדיל את היקף הנרשמים. פעילות זו מצד המועמדים מתקיימת באופן אינטנסיבי לקראת מערכת בחירות פנימיות, כאשר ברור שחברים חדשים יוכלו להשתתף ולהצביע בה, ואינה מתרחשת כמעט בעת שגרה, כאשר אין פריימריז באופק.¹¹

11 להרחבה ונחונים בנושא חברות אינסטרומנטלית או מזדמנת ראו – קניג ואחרים, 2014: 38-42.

בפרק הקודם (5), שעסק במשמעויות של שיטת הפריימריז עבור המפלגות, צוין כי "החגיגה הדמוקרטית", המתבטאת בין היתר בעניין ציבורי גובר במפלגה, היא נקודת החוזק הכמעט יחידה של מפלגות המקיימות פריימריז. הדבר נכון גם לגבי הצטרפות של חברים חדשים, ובמיוחד כאשר חל גידול ניכר בהיקף ההרשמה בהשפעת תהליך הפריימריז. על כן, תופעת החברות האינסטרומנטלית של אלפי חברים חדשים לצורכי השתתפות בפריימריז בלבד אינה בהכרח רעה למפלגה. לרוב, המפלגות מפרסמות בגאווה את מספרי המצטרפים החדשים ומשתמשות בנתונים אלו כדי ליצור תדמית של הצלחה וסחף ציבורי, וכמובן זכות גם בהכנסות תקציביות משמעותיות מדמי חבר כאשר מדובר ברישום חברים בהיקף רחב.

לצד זאת, כאשר מתמקדים בשאלת החברות עצמה, ניכר שהצטרפויות מקיפות שכאלה לא רק שאינן תורמות דבר למפלגה, אלא שהן מייצרות אפקט הפוך של שיטוח ורידוד של משמעות החברות לכדי פעולה אחת בלבד – הצבעה בפריימריז. חשוב לעמוד על האופן העמוק שבו אפקט הפריימריז משפיע על מהות החברות: כבר צוין לעיל כי זכות בחירה בפריימריז היא התועלת המובהקת ביותר של חברות מפלגתית. היא מקנה זכויות ברורות ומבדילה באופן חד בין חברים ללא חברים. במידה רבה זכות ההצבעה וההשפעה על הנבחרים עומדת בראש פירמידת הזכויות של חבר בגוף קולקטיבי, יותר מהזכות להשתתף בדיון בסניף המקומי, לקחת חלק בפעילות ארגונית או באירועים וכינוסים מפלגתיים. בפועל, הליך הפריימריז, המאפשר את זכות ההצבעה לכל אחד ובכל עת, גם מאפשר לכל אחד להימנע מלהשתתף ביתר פעולות החברות ולדלג ישירות אל הזכות האולטימטיבית בדמות הצבעה והשפעה בבחירות הפנימיות. לא פלא, אם כן, שככל שאפשרות זו מתרחבת, כך רבים יותר בוחרים להסתפק בה בלבד ולא לממש פרקטיקות אחרות בחיי החברות המפלגתית. אדגיש כי זו כשלעצמה אינה בהכרח תופעה שלילית למפלגות, אשר יכולות לוותר על פרקטיקות אלו ולייתר אותן או למצוא נתיבים אחרים למעורבות יחידים בהן, שאינם באמצעות חברות (כפי שיודגם בתת-פרק הבא, 6.2). אולם כפי שקורה לרוב במפלגות הדמוקרטיות, בעוד אלפי חברים חדשים מצטרפים בגלל הפריימריז, פרקטיקות החברות הקלסיות, בדמות פעילות בסניפים, כמוסדות ובשטח, נותרות כקליפות ריקות שלא מתקיימת בהן כלל התחדשות של חברים. אלו מתאפיינות בפעילות מיושנת ומנוונת של פעילים ותיקים, לרוב מבוגרים מאוד, שבעיקר מייצרת נטל

ארגוני ומוסדי על המפלגה. עניין זה מתבלט עוד יותר לנוכח היחלשותם של המוסדות המפלגתיים המרכזיים, כגון הוועידה והמרכז, אשר תוארה בפרקים הקודמים. ככל שמעמדם וחשיבותם המעשית של המוסדות הללו הולכת ונשחקת עם השנים, כך גם הזכות לבחור את חברי המוסדות על ידי חברי המפלגה נעשית כמעט חסרת משמעות. בכך מתעצם עוד יותר הרידוד של החברות המפלגתית.

בסיכומו של דבר הקשר הגורדי בין התפקדות למפלגה לבין ההצבעה בפריימריז הביא לשחיקה במשמעות של החברות המפלגתית ולצמצומה לגבולות גזרה תחומים מאוד. למרות הגידול המרשים בכמות החברים בעת פריימריז, אשר אף מסייע למפלגה באופן נקודתי, החברות האינסטרומנטלית של המתפקדים החדשים מחדדת עוד יותר את צמצום משמעות החברות ומביאה בעקיפין לבלימת ההתחדשות והעדכון של פרקטיקות החברות מצד המפלגות הדמוקרטיות. לעומת זאת, המפלגות החדשות היחידניות ויתרו כליל על החברות או מצאו דרכים אחרות ליצירת מעורבות.

כאמור, הדיון בשאלת מהותה של חברות עדכנית במפלגה חורג משאלת ההשתתפות בבחירות הפנימיות. מרחב הפעילויות שבהן יכול, או צריך, חבר מפלגה לקחת חלק הוא שאלה שזקוקה לעיון ועדכון בעידן הפוליטי הנוכחי. במידה

6.2. הצורך בעדכון ובהשתנות של מודל החברות במפלגה

רבה התשובה על שאלות אלו נגזרת ממאפיינים רחבים הרבה יותר הנוגעים ליחסי הגומלין של ציבור האזרחים עם המערכת הפוליטית בכלל, ועם דרכי ההנעה, השכנוע והמוביליזציה שמפעילות המפלגות בפרט. אין כל ספק שבעידן הטכנולוגי של ימינו, וכן לאור מקומן המרכזי של הרשתות החברתיות, שדה המשחק הפוליטי ואופן המימוש של ההשתתפות הפוליטית והאזרחית עוצבו מחדש. בלי לצלול לסקירה ארוכה של שינויים אלו ניתן להצביע על מגמה ברורה של העתקת מרכז הכובד של ההשתתפות הפוליטית אל מרחבי הרשת, המשמשים היום המוקד העיקרי לקיום דיונים ומחלוקות אידיאולוגיות, לוויכוח ולשכנוע הדדי ולהפצה והרהוד של מסרים. אמצעים אלו מחליפים בהדרגה את פרקטיקות ההשתתפות הפוליטית המסורתיות, שהתאפיינו בין היתר בפעילות שטח ברחובות

ובצמתים, בקיום דיונים בסניפים ובהשתתפות בכנסים וחוגי בית. התפתחותם של נתיבי השתתפות חדשים באמצעים טכנולוגיים ורשתיים היא בשורה טובה ומרעננת הן עבור ציבור האזרחים והן עבור המפלגות עצמן. מאפייני ההשתתפות ברשת מרחיבים הלכה למעשה את קשת האפשרויות של אזרח המבקש להיות מעורב פוליטית ומייצרים עבורו חלופות קלות יחסית לביטוי פוליטי. פעולות רשת פשוטות מאוד, כמו ביצוע "שיתוף" ברשתות החברתיות או כתיבת מענה או תגובה לפרסומים פוליטיים, הופכות לנחלת הכלל ומביאות בפועל לנתיבי השתתפות נוספים, זמינים ובלתי מחייבים עבור הציבור. למפלגות עצמן זירת הרשתות החברתיות משמשת אמצעי עיקרי להפצת מסרים, להעברת מידע וכן לגיוס תרומות ולרתימה ארגונית. לפעולות רשת מוצלחות מצד המפלגות, הזוכות להדהוד ולהפצה משמעותית, יש ערך רב עבורן, ואלו הופכות רלוונטיות ודומיננטיות יותר ממבצע של חלוקת פליירים בצמתים או תליית שלטי מרפסות בבתי הפעילים.

השינויים הללו בערוצי ההשתתפות, המתבטאים כאמור גם בצמצום ההשתתפות הפוליטית המסורתית וגם בהרחבה ובפישוט של ההשתתפות הפוליטית ברשתות החברתיות, נושאים עימם אתגר מורכב בכל הנוגע לשאלת החברות המפלגתית. מודל החברות הקלסי, שבו חבר מפלגה הוא אדם המשלם דמי חבר שנתיים, משויך לסניף מקומי, לוקח חלק במערך הארגוני של פעילות השטח, מוזמן לכנסים ומפגשים תדירים עם נציגי המפלגה ונבחרה ובעל זכות הצבעה בבחירות הפנימיות ולמוסדות המפלגה – כבר אינו מודל בר קיימא בעידן השתתפות הנוכחי. יתרה מזו, ככל שספקטרום ההשתתפות הולך ומתרחב, כך קשה יותר למתוח קו ברור בין פעולות והשתתפות פוליטיות מצידו של הפרט לבין הגדרתו כחבר מפלגה.

מודל החברות המפלגתית בעידן הנוכחי מחייב אפוא שינוי ועדכון. המפתח לשינוי זה קשור במידה רבה בהפרדה של שאלת החברות ממודל ההפעלה הארגוני של המפלגה. במילים אחרות, השינוי מחייב מצד אחד להציע מודל חברות מפלגתית בעלת ערך שמעניקה לחברים יכולת השתתפות משמעותית ומשפיעה, ומצד שני, להפריד את החברות מהיכולת של מפלגה לייצר תשתית רחבה של הפעלה וארגון של קהל גדול, בעל רמות מחויבות משתנות, בעיקר בזמן מערכת בחירות.

דוגמה מוחשית מוצלחת ליכולת ארגון של תשתיות פעילים ללא חברות מפלגתית היא רשת הפעילים של מפלגת יש עתיד. הרשת הארגונית שהקימה המפלגה היא דוגמה למודל הפעלה עדכני של קהל פוליטי המזוהה עם המפלגה, אשר מאורגן בייעילות במבנה שטח ארגוני ובפרישה ארצית וכן ברשתות החברתיות. קהל זה, אשר ללא ספק תורם תרומה חיובית לנוכחות המפלגה ולהפצת מסריה ואף מסייע לתדמיתה הציבורית והתקשורתית, אינו קהל של חברי מפלגה רשמיים. מדובר בקהל מגוון בעל רמות שונות של מחויבות וזיקה למבנה הפוליטי הפנימי, שאינו מחזיק בזכויות וביכולת השפעה המוקנות לו מתוקף הליכים דמוקרטיים. דוגמה זו ממחישה שהקשר המסורתי שבין חברות מפלגתית לבין השתתפות ארגונית אינו מחויב המציאות, ובמובנים רבים התרת הקשר הזה יכולה לפתוח הזדמנות להשתתפות רחבה ואפקטיבית יותר.

מתבקש לדון כעת בשאלת טיבה ומהותה של חברות במפלגה. כפי שצוין לעיל, צמצום החברות לכדי זכות הצבעה בבחירות הפנימיות איננו תופעה חיובית, והוא אף עלול לפגוע במפלגה. לעומת זאת, כפי שנטען זה עתה, פעילות שטח ארגונית והפעלה אפקטיבית של פעילים ברשתות החברתיות מחייבת הרחבת המעגלים לקהל משתתפים מגוון, ועל כן אינה יכולה להיות נחלתם הבלעדית של חברים רשמיים. לפיכך נראה שיש להגדיר את החברות דרך ממד השתתפות אחר, המאפשר לחברים להיות שותפים בעיצוב דרכה האידיאולוגית, הציבורית והפוליטית של המפלגה. ממד זה, אשר ניתן לאפיין אותו באמצעות המושג המוכר "שיתוף ציבור", הוא למעשה האזור המגוון ביותר היום בחיי החברות המפלגתית, ועל כן גם בעל הפוטנציאל המשמעותי ביותר ליצירת שינוי ועדכון. זמינותם של כלים חדשניים וטכנולוגיים לשיתוף הציבור היא משום הזדמנות שלא הייתה קיימת בעבר להפיח רוח חיים בקרב חברי המפלגה ולתת בידם יכולת ממשית לבטא את חברותם.

החדשנות הפוליטית שבהפעלתם של כלים אלו כשלעצמה יכולה לסייע בהגברת האטרקטיביות והעניין הציבורי במפלגה. ואולם מלבד התדמית והמסגרת המעודכנת, לראשונה זה שנים כלים אלו יכולים להעניק משמעות מעודכנת לחברות בגוף פוליטי אשר יש בצידה השפעה ישירה או עקיפה על פעילותה של המפלגה ושל נבחריה. יתרון מרכזי בממד זה הוא שבניגוד לפעילות שטח ארגונית או פעילות ברשת ש"נדלקות" בסמיכות למערכת בחירות ולרוב "נכבות"

מייד לאחריה, מדובר כאן במכשיר הפעלה שיטתי, היוצר זיקה בין החברים לבין המפלגה בעת שגרה. שגרה זו עשויה לחבר את החברים ליום-יום הפרלמנטרי והפוליטי ולשמש להם הזדמנות להביע דעה, להציע הצעות ואף להצביע על נושאים בעלי חשיבות מפלגתית.

מודל החברות הנגזר מהסעיפים שלעיל מייצר הלכה למעשה הבחנה בין שלושה ממדים של חברות: זכות ההצבעה בבחירות הפנימיות; ההשתתפות בפעילות שטח ארגונית ובפעילות ברשת; ושיתוף ציבור החברים בהחלטות השונות. האפשרות להבנות מודל חברות מעודכן המבחין בין ממדים אלו היא ללא ספק קלה ופשוטה יותר למפלגות חדשות וקשה הרבה יותר למפלגות ממוסדות ותיקות, אשר החברות בהן ממוסדת וממוסמרת למבנים מוסדיים קיימים ולשיטת הפריימריז. במילים אחרות, ניכר שדווקא למפלגות הדמוקרטיות הקיימות, שהחברות המפלגתית בהן היא דבר מובנה ומושרש, דרוש מאמץ רב יותר לכצע שינויים ועדכונים במבנה החברות אשר יוכלו לשמש מנוף לתמיכה והשפעה בקרב הציבור.

לסיכום, "כשל החברות" טמון בחוסר הרלוונטיות של החברות המסורתית למפלגות בעידן הנוכחי. החברות בגוף פוליטי היא כשלעצמה בשורה אורחית בעלת משמעות דמוקרטית והשתתפותית, אבל היכולת להפוך אותה לבעלת משמעות אמיתית, המייצרת זהות קולקטיבית והשפעה, מחייבת השתנות והרחבה החורגות מהשתתפות צרה ואינסטרומנטלית בדמות הצבעה בפריימריז בלבד. נוסף על כך, על מנת שהחברות תהיה בעלת ערך למפלגות עצמן, ותוכל לשמש מנוף להפעלה אורחית משמעותית בעת בחירות וכן בשגרה, המפלגות נדרשות למצוא שיטות הפעלה מעודכנות הנותנות מענה לקהל רחב, בעלות ספקטרום השתתפות רחב, שלא בהכרח עולות בקנה אחד עם חברות רשומה. המפתח לכך, בין היתר, הוא ביצירת מודל מדויק יותר של חברות שכולל אימוץ שיטות מעודכנות וטכנולוגיות לשיתוף ציבור החברים בהחלטות ובדיונים המתקיימים בעת שגרה.

כשל המחלוקת הפנימית

הכשל האחרון המתואר כאן מבטא אולי יותר מכול את המלכוד שהמפלגות הדמוקרטיות בישראל נקלעו אליו. בתמצית ניתן לכנותו "כשל המחלוקת הפנימית", והוא משקף את

המחיר שמפלגות דמוקרטיות משלמות בכל הקשור לדימוי הציבורי והתקשורת שלהן דווקא בשל היותן דמוקרטיות. בבסיס הגישה הדמוקרטית עומדת ההנחה שחיי ארגון פוליטי, בדומה לחיי חברה ומדינה, מתאפיינים במחלוקות ועימותים – אידיאולוגיים, ערכיים, פוליטיים ואחרים – אשר הדרך ליישב אותם היא באמצעות דיון ציבורי ושכנוע הדדי, במסגרת כללי משחק מוסכמים. גישה זו היא שעיצבה את מוסדות המפלגות הדמוקרטיות, אשר כאמור מתאפיינות בגופים המנוהלים על פי חוקה ותקנונים. היא זו שגם הולידה, בעקיפין, את שיטת הפריימריז, המאפשרת לקהל רחב לבחור בדרך או בערכים שמיצגים על ידי מועמדות ומועמדים המציבים עצמם לבחירה. וחשוב מכול, היא זו אשר קבעה את התרבות הפוליטית המאפיינת את המפלגות הדמוקרטיות, שלפיה לחברי המפלגה, נבחריה ומנהיגיה יש זכות להביע את דעתם ולהשמיע את קולם באופן עצמאי, גם אם הם חלוקים על עמיתיהם למפלגה. בכך נבדלות המפלגות הדמוקרטיות הבדל עמוק ומהותי מהמפלגות היחידניות, שדרכן ועמדותיהן מוכתבות על ידי מנהיג יחיד ומוביל, ללא מבנים מוסדרים להתמודדות עם מחלוקות, ועם תרבות פוליטית המונעת כמעט כליל את היכולת לבקר, להתנגד או להתעמת בנושאים השונים באופן פומבי.¹²

לכאורה, התרבות הפוליטית הדמוקרטית אמורה להיות נקודת חוזק של המפלגות. קיומן של מחלוקות פנימיות ויישובן בכלים דמוקרטיים יכולים להעיד על חוסנה של מפלגה פוליטית, אשר יודעת להכיל ויכוחים ומחלוקות תחת קורת גג אחת – בבחינת השלם גדול מסך חלקיו. נוסף על כך, המחלוקת הפנימית עשויה לשקף מנעד אמיתי של גישות ותפיסות עולם, ובכך לבטא הלכה למעשה את היותה של

12 אדגיש כי אין הכוונה לכך שבמפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות אין קונפליקטים ועימותים פנימיים, אלא שאלו מוכלים ומנוהלים על ידי הנאמנות ליושב הראש ולרוב אינם "יוצאים החוצה". במקרים משמעותיים יותר, ובהיעדר מנגנונים מוסדרים ליישוב מחלוקות, מסתיים העימות בעזיבה או בפרישה של חבר הכנסת המתעמת עם המנהיג, למשל "כ אורלי לוי מישראל ביתנו, עדי קול מיש עתיד ורחל עזריה מכולנו.

המפלגה בית רחב, המכיל מגוון גדול של דעות ומאפשר לקהל מגוון למצוא בה כתובת פוליטית אטרקטיבית. ניתן לטעון אפוא שקיומם של ויכוחים פנימיים בתוך המפלגה מסייע לה לא רק בעצם דימויה כמפלגה דמוקרטית המקיימת ערכים חיוביים של דיאלוג ושכנוע, אלא גם ככזאת המכילה בתוכה שונות וגיוון המייצרים הזדמנות לתמיכה בקרב ציבור גדול יותר.

המציאות, לעומת זאת, מציגה תמונה כמעט הפוכה לחלוטין. בפועל, מחלוקות פנימיות בתוך מפלגות לא רק שאינן תורמות לתדמית הציבורית שלהן אלא מתורגמות לדימוי שלילי, הדבק במפלגה ומכביד על פעילותה ובסופו של דבר פוגע ביכולתה לזכות בתמיכה מצד הציבור. סיבות אחדות אחראיות לכך שמחלוקת פנימית מתפרשת כחולשה ציבורית. אעמוד כעת על כמה מהן.

7.1. אופי התיווך של המחלוקת הפנימית לציבור
 אחד האתגרים המורכבים ביותר של מפלגות דמוקרטיות הוא אופן התיווך של מחלוקות פנימיות לציבור על ידי כלי התקשורת לאור מאפייני הסיקור בעידן הנוכחי. ככלל, כאשר הדיווחים התקשורתיים נעשים מהירים וקצרים יותר, וכאשר אלו מתחרים בשטף של מידע זמין הולך וגובר, אין לכלי התקשורת תמריץ, ולעיתים גם יכולת, לסקר את מהות הדיון. לעומת זאת, כלי התקשורת שואפים לייצר "כתרות פוליטיות" שמעוררות סקרנות, עניין ומעורבות רגשית מצד צרכני החדשות, גם אם המשמעות היא סיקור "צהוב" או נמוך.¹³ לכן, על פי רוב, עיקר הדיווח לא יתמקד בטיעונים ובתוכני המחלוקת, בין שאלו עוסקים בנושאי מהות ואידיאולוגיה ובין שבנושאים פרוצדורליים ותקנוניים, שכן הם אינם בעלי ערך חדשותי רב. ככל שהמחלוקת יכולה להיצבע כהתכתשות אישית, פרסונלית או מחנאית וניתן

13 על רקע המאפיינים העכשוויים של עולם התקשורת, העיתונות והרשתות החברתיות, והצורך ביצירת תוכן קבוע ומהיר, גם הסיקור הפוליטי בשנים האחרונות מתאפיין בפרסום הולך וגובר של פרטים וסיפורים זניחים שבשולי ההתרחשויות הפוליטיות. פרסומים אלו, שלא היו צולחים את סף הכניסה התקשורתית בעבר, מוצאים לרוב את דרכם לציבור, בעיקר באמצעות הטוויטר, ומקבלים תהודה שמצליחה פעמים רבות לחזור לסיקור המרכזי, או לכל הפחות להיות מופצת ביעילות בקרב מעגלים פוליטיים בעלי השפעה.

לסקר אותה כזירת קרב בין צדדים ניצים, ערכה התקשורת עולה, ולרוב היא תקבל מסגור קבוע של "x נגד y"¹⁴. מסגור מסוג זה, הנפוץ מאוד בהקשר למפלגות דמוקרטיות, מסיט את המטען הערכי של המחלוקת מן המחוזות החיוביים של שית, דיון ושכנוע אל המחוזות השליליים של סכסוך, מחנאות ומדון. וכך, כל מחלוקת פנימית, לגיטימית או מוצדקת ככל שתהיה, מתווכת לציבור כהתנהלות יצרית, אישית ואינטרסנטית, שמייצרת תחושת מיאוס וריחוק מהמפלגה.

בעיה נוספת הנוגעת לתיווך התקשורת היא הקושי הבסיסי של התקשורת להציג נושאים מורכבים ורבי-פנים. הדיון המפלגתי הפנימי והמחלוקות שנגזרות ממנו מתאפיינים בדרך כלל בריבוי פרטים, בהקשר ייחודי ובמורכבות יתרה, ולפיכך יש קושי מובנה להציג אותם במלואם במדיום חדשותי. קושי זה מייצר לרוב שיטוח או רידוד מהותי של עצם הוויכוח באופן שמקטין את חשיבותו ומציירו כשולי או חסר ערך. בכך המחלוקת הופכת בעיני הציבור לא רק ליצרית ואישית אלא גם למיותרת וקטנונית, דבר המגדיל עוד יותר את תחושת המיאוס והציניות כלפי המפלגה וכלפי מנהיגיה, שלכאורה מתקוטטים על עניינים חסרי חשיבות.

7.2. השפעת הלכידות הפנימית על דימוי המנהיג והמפלגה

סיבה מרכזית נוספת לחולשה הטמונה במחלוקות הפנימיות קשורה לדימוי הציבורי החיובי של מפלגות, ובעיקר של מנהיגיהן, הנגזר מלכידות פנימית. מדובר למעשה בתמונת הראי בדיון על מחלוקות פנימיות, כיוון שהיא מבטאת את התדמית החיובית שמציגה לציבור מפלגה אחידה והומוגנית המלוכדת סביב מנהיגה. תמונת ראי זו הלכה והתחדדה בשנים האחרונות, ככל שמודל המפלגה היחידנית נעשה דומיננטי בשדה הפוליטי. בעוד המפלגות הדמוקרטיות מוסיפות לקיים הליכים דמוקרטיים, מתוך מתן ביטוי ובמה למחלוקות הפנימיות בקרבן, המפלגות היחידניות

14 הקוראים מוזמנים לערוך חיפוש אקראי במתכונת "x נגד y" במנועי החיפוש מתוך בחירה אקראית בשמות פוליטיקאים מאותה המפלגה. מספר התוצאות ממחיש היטב את השימוש הקבוע במסגור זה.

מתבלטות במשמעת הפנימית הגבוהה שלהן, בלכידות ובאחידות בקרב חברי הכנסת ובמתן גיבוי נרחב למנהיגי המפלגה. מאפיינים אלו מסייעים למפלגות היחידניות ביצירת תדמית חיובית בקרב הציבור, על אף המבנה והתרבות הלא-דמוקרטיים שלהן. בניגוד לעמיתיהם במפלגות הדמוקרטיות, היעדר המחלוקות הפנימיות מסייע למנהיגי המפלגות היחידניות להיתפס כבעלי השפעה ויכולת קבלת החלטות, וכישורים אלו מחזקים את תדמיתם הציבורית כמנהיגים חזקים וכשחקנים משמעותיים בזירה הפוליטית. ראוי לשים לב כי התדמית החזקה של מנהיגי המפלגות היחידניות בולטת במיוחד ככל שהמפלגות הדמוקרטיות מתבוססות יותר במחלוקות הפנימיות. היכולת לבטא ולשקף את הדימוי החיובי של מפלגה מלוכדת ושל מנהיג חזק נעשית קלה וזמינה הרבה יותר כאשר מהצד השני עומדת מפלגה המקיימת התגוששות פנימית ויצרית הנתפסת כמיותרת. החסרונות שבדימוי המפולג והמשוסע של מפלגות דמוקרטיות מתורגמים אפוא ליתרון מידי למפלגות הלא-דמוקרטיות, והם מציבים אותן בעמדה ציבורית טובה הרבה יותר בתחרות על קהל המצביעים.

חשוב לעמוד מקרוב על קשר הגומלין שבין כשל המחלוקת הפנימית לבין הרכיבים הדמוקרטיים האחרים של המפלגות שנסקרו לעיל, ובראשם קיומם של פריימריז וקיומם של מוסדות. כפי שצוין, תהליך הפריימריז מייצר תמריץ קבוע לאטומיזציה ולתחרות בקרב מועמדים וחברי

**7.3. הקשר ההדדי
שבין מחלוקת פנימית
לבין פרקטיקות
דמוקרטיות
אחרות במפלגה**

כנסת. המוסדות הפנימיים והרכיבים הפרוצדורליים המתלווים להם מייצרים כר נרחב להתכתשויות משפטיות, תקנוניות ופרשניות, והם גם מייצרים במה קבועה לביטוי פומבי שלהן. לכן על פי רוב מחלוקת פנימית, כמעט בכל נושא ועניין, מועצמת ומתגברת על ידי הפריימריז ומהודהדת ומתוזמרת באמצעות כמת המוסדות. התמונה הכוללת המתקבלת מקשר הדדי זה היא שמכלול המאפיינים של המפלגות הדמוקרטיות והממוסדות עובדים בשירות המחלוקת הפנימית והעצמתה. גם הכלים והמנגנונים שנועדו ליישוב מחלוקות אלו, לגיבוש עמדות קולקטיבי ולשכנוע הדדי, הופכים בעצמם לכלי הזנה קבועים לעולם המחלוקת הפנימית, והם מסייעים למפלגה כולה להיצבע בה. זוהי כמוכּן נקודת חולשה

מהותית של המפלגות הדמוקרטיות והממוסדות, המתקשות לצאת מסחרור המחלוקת הפנימית ומשלמות על כך מחיר ציבורי כבד.

לסיכום, כשל המחלוקת הפנימית מאפיין את כל המפלגות הדמוקרטיות. כשל זה מבטא יותר מכול את המצוקה שהמפלגות הללו נקלעו אליה. אומנם קיומן של מחלוקות פנימיות והיכולת להכילן וליישבן הם ערך יסוד בתפיסה הפוליטית הדמוקרטית, אולם בשם ערך זה המפלגות משלמות מחיר ציבורי יקר. האתגר העומד אפוא לפני המפלגות הוא כפול: מצד אחד, לצמצם את מרחבי המחלוקת הפנימית לנושאי מהות וליבה, אשר נתפסים ציבורית כחשובים, ערכיים ואידיאולוגיים, ולבטל את ההתכתשות הפרוצדורלית המיותרת שזוכה לקיתונות של ציניות ובוז; ומצד שני, להצליח בכניית לכידות פנימית אפקטיבית, שיודעת "לכבס את הכביסה המלוכלכת" בבית ולהכיל בתוכה עימותים ופשרות שלא על גבי כמה ציבורית. במידה רבה, היכולת לעשות כן טמונה בעיצוב מחדש ובעדכון של הפרקטיקות הדמוקרטיות בתוך המפלגה כך שייצרו תמריצים מקטיני מחלוקת.

8.

כשלי המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות

הסקירה שלעיל בחנה בהרחבה סדרה של רכיבים ופרקטיקות שמאפיינים את המפלגות הדמוקרטיות ואת האופן שבו הם משפיעים על היכולת שלהן לגייס תמיכה ציבורית רחבה. הניתוח הצביע על צבר של כשלים וקשיים

מובנים במפלגות הדמוקרטיות ועל השלכותיהם בכל הקשור ליכולתן להצליח בהגשמת תכליתן הציבורית. אלו גם משקפים נקודת נחיתות משמעותית בהשוואה למפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות. יצוין שוב כי ניתוח זה לא נעשה דרך פריזמה נורמטיבית או אידיאולוגית, אלא מנקודת מבט תפקודית שבוחנת באופן ענייני כיצד השיטה הפנימית המפלגתית יכולה לסייע למפלגה מבחינה ציבורית. ואולם מסגרת אנליטית זו מחייבת לשקף גם את החסרונות הגלומים במפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות ולעמוד על השפעותיהם.

8.1.

תדמית דמוקרטית היא חיובית

נקודת מוצא מרכזית בסקירת החסרונות היא עצם התדמית הלא-דמוקרטית של המפלגות היחידניות. ניתן בהחלט לטעון כי במדינה דמוקרטית, שערכים דמוקרטיים נתפסים בה כחיוביים, עצם היותה של המפלגה לא-דמוקרטית צורמת לציבור. נקודה זו שרירה וקיימת גם בעת הנוכחית, שבה בעולם כולו ערכים דמוקרטיים הולכים ונשחקים, ומנהיגים אנטי-דמוקרטיים זוכים לתמיכה ציבורית גוברת. גם בעת הזאת מפלגות דמוקרטיות בישראל נוטות להחזין את היותן דמוקרטיות ולהציג זאת כנקודת חוזק שלהן אל מול המפלגות היחידניות, מתוך הבנה שחלקים נרחבים בציבור מייחסים חשיבות לאופייה הדמוקרטי של מפלגה, גם אם דמוקרטיות זו אינה מתורגמת בהכרח לשיקול משמעותי בהצבעה בבחירות. המפלגות הדמוקרטיות יוצאות נשכרות מיכולתן להשתמש לחיוב בהצגת המפלגה כדמוקרטית בדיונים פוליטיים, בעיקר בתקשורת, ואף לנגח את המפלגות היחידניות דרך ממד זה. "אנחנו מפלגה דמוקרטית" היא תשובה אטרקטיבית ואפקטיבית לנציגי המפלגות הדמוקרטיות גם במענה לכשלים ולקשיים שהוזכרו לעיל, כגון מחלוקות מתוקשרות, ריבוי תהליכים מוסדיים ופרוצדורליים וחוסר לכידות פנימית.¹⁵ מנגד, המפלגות היחידניות לרוב יצניעו את התנהלותן הלא-דמוקרטית ולא יצדיקו אותה בפומבי. כך למשל, בהתייחס לשאלה אפשרית על קיום הליכי פריימריז ובחירות פנימיות, לרוב תגובתם של נציגי המפלגות הללו תהיה הבטחה שהליכים כאלה יוטמעו במפלגה בעתיד, גם אם אין כוונה ממשית לעשות כן.¹⁶ הדבר מדגים כי בסופו של דבר, בהלך הרוח הציבורי הישראלי דמוקרטיה פנימית נושאת איתה ערך חיובי.

15 ראו למשל את דבריו של ח"כ גדעון סער על רקע היריבות הפוליטית בצמרת הליכוד: "אנחנו מפלגה דמוקרטית. אנחנו לא "יש עתיד" שמבטל בחירות פנימיות" (אזולאי, 2019b); וכן דבריו של יו"ר מפלגת העבודה לשעבר אבי גבאי על סוכנית מדינית עצמאית שהציג ח"כ איתן כבל: "אנחנו מפלגה דמוקרטית, מותר לאנשים לומר את דעתם" (ליס, 2019).

16 הדוגמה המובהקת היא מפלגת יש עתיד, אשר עדכנה את תקנון המפלגה על רקע ריבוי מערכות הבחירות בשנת 2019 והאריכה את כהונת יושב הראש עד הכנסת ה-25. מהלך זה זכה ברובו לסיקור שלילי ואף מוסגר כ"ביטול הפריימריז". ראו סגל, 2019.

8.2. חיי מדף קצרים

החולשה הבולטת ביותר של המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות היא חיי המדף הקצרים שלהן. יש מפלגות ספורות כאלו שצלחו את מבחן הזמן, בראשן ישראל ביתנו וייתכן שגם יש עתיד (עם זאת, מפלגות אלו לא עמדו עדיין במבחן החלפת המנהיג). אולם ניתן לומר בביטחון רב שמפלגות יחידניות מתפקדות פרקי זמן קצרים ביותר, לעיתים גם למשך מערכת בחירות אחת, ולרוב מתפוגגות או נבלעות בתוך מפלגות דמוקרטיות ותיקות. לעומת זאת, דווקא המפלגות הדמוקרטיות הממוסדות, אשר מוספדות בקביעות ומתאפיינות בעליות ובמורדות פוליטיים, מוסיפות להיות חלק בלתי נפרד מהמערכת הפוליטית בישראל לאורך זמן.

הסיבות לכך מגוונות וברורות, ובראשן העובדה שמפלגות יחידניות תואמות באופן כמעט מלא את דמותו ואת תפקודו של המנהיג הפוליטי שעומד בראשן, ואינן משמשות תשתית לתפיסת עולם מלאה וקוהרנטית ולזהות אידיאולוגית. מפלגות אלו קמות ונופלות בזכות מנהיגן, וחיי הפוליטיים ועתידו הפוליטי גוזרים כמעט באופן בלעדי את חייה ועתידה של המפלגה. הדוגמאות לכך הן רבות ומגוונות, והן מובילות למסקנה שקיומם של הליכים ופרקטיקות דמוקרטיים משמש בסיס ותשתית איננה לחייה של מפלגה. המפלגות הדמוקרטיות, הגם שהן סובלות מבעיות תפקודיות רבות ומגוונות, מוסיפות לתחזק ארגון ורעיון הגדולים ממנהיגיהן, והן מייצרות קהילת פעילים קולקטיבית ששומרת על חיות מפלגתית גם בעיתות משבר, מאפשרות הצמחה קבועה של דור המשך ומבטיחות רצף פוליטי ופרלמנטרי שיש בו ניסיון ופרספקטיבה.

עניין זה מזמין דיון תאורטי רחב יותר בשאלה עד כמה רציפות פוליטית אכן משרתת מפלגות ואת קהל בוחריהן. מצד אחד, ניתן לקבוע כי רציפות כזאת מייצרת מחויבות אידיאולוגית, תחושת שייכות וזהות וכן קודים ומסורת של התנהלות ציבורית. מצד שני, אפשר לטעון כי מפלגות הן נשאות של רעיונות ושל סט ערכים שיכולים "להתגלגל" מפלטפורמה אחת לאחרת מדי כמה שנים, כל עוד רעיונות אלו מבוטאים באופן פוליטי יעיל. במילים אחרות, לא בטוח כלל שרציפות פוליטית היא יתרון כשמדובר בשאלת היכולת לממש מטרות ערכיות ואידיאולוגיות. ואולם מה שברור הוא שמפלגות "אינסטנט", הקמות ופועלות לפרק זמן קצר במיוחד, הן מודל שלילי כמובן הנורמטיבי ולא פחות מכך, כמובן

התפקודי. המפלגות הללו הן כולן מפלגות יחידניות ולא-דמוקרטיות, ולכן בכל הקשור לחיי מדף ורציפות פוליטית הן סובלות מנחיתות ברורה לעומת המפלגות הדמוקרטיות.

8.3. "נפח" חברי הדמוקרטיה הכנסת

בפרק העוסק בכשלי הפריימריז במפלגות הדמוקרטיות (פרק 5) נותחה המחויבות הקבועה של חברי הכנסת לקהל המתפקדים ומשמעותה בכל הנוגע לתפקודם. לעומתן, כפי שצוין לעיל, למפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות יש יתרון מובנה שמאפשר לחברי הכנסת שלהן להקדיש את מלוא זמנם ומרצם לעבודתם הפרלמנטרית. במפלגות אלו חברי הכנסת אינם מחויבים לקהל מתפקדים אלא לנאמנות אישית למנהיג המפלגה אשר מינה אותם לתפקידם. נאמנות זו מייצרת יתרונות נוספים כגון משמעת סיעתית גבוהה, צמצום המחלוקות הפנימיות ותדמית מלוכדת, שיש לה ערך ציבורי רב. אלא שמבנה פוליטי זה משליך באופן ישיר על הנפח הציבורי של חברי הכנסת ברשימה ומקטין אותו באופן ניכר. חברי כנסת ברשימה ממונה, אשר לא נבחרו על ידי קהל מתפקדים אלא בעקבות "ראיונות עבודה" אישיים, נתפסים בדרך כלל כשחקנים משניים בלבד בשדה הפוליטי, כבעלי השפעה מועטה ולעיתים אף כחסרי חשיבות (ראו למשל שליטא, 2019). הדבר נכון גם בכל הקשור לפרופיל התקשורתי שלהם, כלומר לרמת הנוכחות בכלי התקשורת וברשתות החברתיות, וגם למשקל המוענק להם בניתוח, בפרשנות ובסיקור הציבורי. זוהי כמוכן הכללה רחבה, ויש דוגמאות לחברי כנסת ממונים שהנפח הציבורי-תקשורתי שלהם הוא משמעותי, בעיקר על רקע קרבתם למנהיג המפלגה או בשל היותם "כוכבים" מוכרים עוד טרם כניסתם לפוליטיקה. עם זאת, נקודת המוצא הציבורית של חבר כנסת ממונה ברשימה לא-דמוקרטית היא נמוכה יותר בכל הקשור ליכולתו להפוך לדמות ציבורית משפיעה ומעניינת וכן לתפקודו כפוליטיקאי. בראייה כלל-מפלגתית ניכר שלחברי הכנסת מהמפלגות הדמוקרטיות, בעיקר הבכירים שבהם, יש יתרון ביכולת לייצר אליטה מפלגתית פוליטית בעלת נפח, עניין ומשקל המבוטאים באמצעות כלי התקשורת והרשתות החברתיות. כזכור, נפח זה יכול להיות גם חרב פיפיות עבור המפלגות הדמוקרטיות, במקרה שהוא מתבטא במחנאות, בסכסוכים פנימיים או במחלוקות מתוקשרות אשר מהדהדות את

דימוי המפלגה כמפלגת. ואולם אם אליטה מפלגתית זו פועלת במלוכד, כוחה הציבורי המצטבר גדול לאין-ערוך מזה של מפלגת יחיד של מנהיג ולצידו חברי כנסת זוטרים.

8.4. חולשה אידיאולוגית
 אחת החוזקות המובחנות של המפלגות הדמוקרטיות היא זיהוין כבעלות אידיאולוגיה סדורה. בדומה לדימוי החיובי הכללי הנלווה לזיהוי הדמוקרטי, כך גם הזיהוי האידיאולוגי הוא נקודת חוזקה תדמיתית של המפלגות הוותיקות. אלו נתפסות כמפלגות ערכיות הניזונות מאידיאולוגיה ברורה ומשמשות נושאות של דגל רעיוני. בניגוד להן המפלגות היחידניות החדשות, אשר מגלמות כמעט לחלוטין את תפקודו ואת תפיסתו של המנהיג, נתפסות על פי רוב כחפות מאידיאולוגיה ומכאן גם כ"אווריריות" בכל הקשור לתפיסת עולם. לכך מצטרפים כמובן המאפיינים האחרים שלהן – חיי המדף הקצרים, דימוי האינסטנט וכן העובדה שהן ניצבות על רצף פוליטי שבו כבר קיימות תפיסות עולם מובחנות – כל אלו משדרים חולשה מובנית בכל הקשור להצגת תפיסת עולם מגובשת, מלאה וקוהרנטית.¹⁷

יודגש כי ההשפעה של חולשה תדמיתית זו על התמיכה במפלגה היא שולית וזעומה, שכן תמיכה במפלגה "אידיאולוגית" אינה שיקול מרכזי עבור בוחרים כבעבר. עם זאת, המחיר העיקרי שהמפלגות היחידניות משלמות על חולשתן האידיאולוגית טמון בעיקר בתמרונים ובזגזוגים שעליהן לעשות כשמדובר בסוגיות נפיצות ומורכבות שעל סדר היום. לרוב, המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות ינסו לפלס דרך ביניים בין מסורות אידיאולוגיות מובחנות ובין

17 יודגש כי אין בדברים אלו טענה שככל שמפלגה יותר דמוקרטית היא יותר אידיאולוגית, ולהפך. העובדה שמרבית המפלגות הלא-דמוקרטיות נתפסות כחפות מאידיאולוגיה קשורה בין היתר לכך שמרביתן מפלגות חדשות, ללא שיוך שורשי או ערכי מובחן, שהתקמו במרכז המפה הפוליטית. קיימות גם דוגמאות קצה של מפלגות לא-דמוקרטיות בעלות מטען אידיאולוגי מובחן, כגון עוצמה יהודית, מפלגת נעם ואחרות. עם זאת הדימוי הציבורי של המפלגות הלא-דמוקרטיות, הרלוונטי לניחוח התפקודי בסקירה זו, הוא של "אווריריות" אידיאולוגיות וחולשה ערכית לעומת המפלגות הדמוקרטיות הוותיקות והממוסדות.

העמדות והמדיניות הנגזרות מהן. הדבר נכון, למשל, בהתייחס לסוגיה המדינית, לעמדות כלכליות וחברתיות ולשאלות של דת ומדינה. הניסיון לפלס את דרך הביניים בין האידיאולוגיות המסורתיות המוצקות מציב לפני המפלגות הללו אתגר מורכב, אשר לרוב מתבטא בניסיון להשיב על שאלות מסוג זה בראיונות בתקשורת, בכנסים ובאירועים ציבוריים. בהזדמנויות אלו תשובות שנתפסות כזוגיות, גמגום, התחמקות או תמרון רשלני מצד דוברי המפלגה עלולות להתפרש כמעידה ציבורית מביכה או כחוסר עמוד שדרה ערכי, והן עשויות לשמש גם את היריבים הפוליטיים. במובן זה, האידיאולוגיה המגובשת המסורתית היא נכס למפלגות הדמוקרטיות – בסיס מוצק ומוכר שהן יכולות לעשות בו שימוש ולתחזק באמצעותו את קהל גרעין הבוחרים ("הבסיס"). מדובר בקהל חשוב ומשמעותי למפלגה, אשר משמש תשתית איתנה לתפקודה הארגוני, הציבורי והפוליטי. במידה רבה, הבסיס האידיאולוגי הוא דבק אפקטיבי לקהל הבסיס, גם לצורך הגדרתו והותית וההשתייכותית, אך לא פחות מזה – לצורכי מוביליזציה פוליטית, בעיקר בעת מערכת בחירות. היכולת לעשות שימוש בטיעונים, מסרים ועקרונות על בסיס תפיסות עולם מגובשות מסייעת למפלגות האידיאולוגיות לשמר את עקרון "המפלגה הגדולה מסך מנהיגיה" ובכך מספקת להן יתרון תפקודי לאורך זמן.

סוגיה אחרונה שנוגעת להיבט האידיאולוגי קשורה ליכולת לראות בתשתית הערכית גם בסיס לחידוש וריענון של המדיניות. "התחדשות רעיונית" כזאת מאפשרת למפלגות לרענן את מרכולתן הציבורית, לעדכן תפיסות עולם ולבצע התאמות ושיפורים בעמדות המסורתיות ובכך להגביר את האטרקטיביות שלהן בשל היכולת לספק מענה לסוגיות שעל סדר היום. ככלל, התחדשות רעיונית אינה נפוצה בקרב מפלגות בישראל, גם לא בקרב המפלגות הדמוקרטיות הוותיקות.¹⁸ על רקע חולשתם של המוסדות הפנימיים, אשר סוקרה בהרחבה לעיל, ניכר כי גם התפקיד האידיאולוגי של מוסדות אלו הלך והתפוגג בהדרגה. בד בבד, המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות אינן נשענות על אידיאולוגיה, ולכן המושג התחדשות רעיונית אינו מתקיים גם בקרבן. בפועל, אם כן, במודל

18 בהקשר זה ראוי להזכיר את מפלגת זהות כדוגמה מתקדמת להתחדשות רעיונית מקיפה ומגובשת בצד הימני של המפה. ואולם זו לא תורגמה להצלחה אלקטורלית.

המפלגות הנוכחי נוצר ואקום בכל הקשור להתחדשות ולעדכון של רעיונות, תפיסות עולם וכלי מדיניות. אל הוואקום הזה נכנסו בשנים האחרונות ארגונים חיצוניים, דוגמת מכוני מחקר וחשיבה ועמותות וארגונים למיניהם, אשר מחזיקים בכלים הנדרשים לקידום התחדשות רעיונית, לרבות כלי מחקר ופיתוח, קשרים בינלאומיים ויכולות איסוף וניתוח של מידע. ההתחדשות הרעיונית והאידיאולוגית מוזנת, אם כן, על ידי גורמים חיצוניים למפלגה, ובמקרים רבים ישירות לשרים, חברי הכנסת ונבחרי הציבור. תופעה זו אינה שלילית בהכרח. במידה רבה היא מפצה על חולשת המפלגות ומשמשת ציר חלופי לפעפוע והדהוד של מדיניות מעודכנת, חדשנית ומבוססת מחקר. בהיבט זה אין יתרון מובהק ייחודי למפלגות הדמוקרטיות והאידיאולוגיות על פני המפלגות היחידניות הלא־דמוקרטיות. מפלגה אשר תשכיל לפתח צירי הזנה אפקטיביים עם גורמי החברה האזרחית תוכל ליהנות מפירות ההתחדשות הרעיונית ולתרגמם לכדי פעילות ציבורית, פוליטית ופרלמנטרית.

8.5. ניתוק מגופי כוח מוסדיים
 גופי כוח מוסדיים דוגמת ארגוני עובדים, התאחדויות למיניהן ומוסדות ציוניים נהפכו זה מכבר לחלק מהנוף של המפלגות הממוסדות הדמוקרטיות. ברוב המפלגות האלה נהוגים הסדרים ייחודיים עם המוסדות המדוברים, המעגנים הקצאת צירים ונציגים שלהם בגופים פנימיים של המפלגה. נציגות זו מאפשרת השפעה של המוסדות על פעילות המפלגה, על בחירת נבחריה ועל החלטות שונות בתפקודה. על מעורבות זו נמתחה ביקורת בשנים האחרונות, ולעיתים קרובות היא תוארה כלא עניינית וכמושגתת על קידום אינטרסים, שליטה וכוח, ובמקרים גרועים יותר גם כמעודדת שחיתות. ביקורת זו סייעה בין היתר למפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות להציג את המפלגות הוותיקות והממוסדות כגופים ארכאיים ומסואבים הסובלים מהשחתה מוסרית ומתרבות של "קומבינות". קשה להעריך עד כמה טיעונים אלו אכן מסייעים למפלגות הלא־דמוקרטיות, או פוגעים במפלגות הדמוקרטיות, בכל הקשור לתדמית ולתמיכה ציבורית. מנגד, יש לזכור כי בבסיס הקשר עם גופי הכוח המוסדיים ניצבת התועלת שלהם למפלגות, שעיקרה העמדת משאבים שמסייעים למפלגה בעת בחירות ובשגרה, כמו תשתית ארגונית בפרישה ארצית ולא פחות חשוב – אנשי

מפתח בעלי מיומנות פוליטית הפועלים בשירותן.¹⁹ בהיבט זה ייתכן שהניתוק של המפלגות החדשות הלא־דמוקרטיות ממוקדי כוח מוסדיים אלו אכן מסייע להן תדמיתית, אך הוא משקף עמדת נחיתות תפקודית לעומת המפלגות הוותיקות והדמוקרטיות.²⁰

יודגש כי החיבור של המפלגות למוקדי כוח מוסדיים אינו דומיננטי ועמוק כפי שהיה בעבר. בדומה לשחיקת מעמדם של המוסדות המפלגתיים עצמם, כגון הסניפים המקומיים, נחלשה גם השפעתם הציבורית של ארגוני העובדים, ההתאחדויות והמוסדות הציוניים על המפלגות ועל קהל הבוחרים שלהן. עם זאת, ולמרות השחיקה במעמדם הציבורי, למוסדות אלו עדיין יש השפעה ויכולת להניע מהלכים בשדה הפוליטי ולהפעיל לחצים אפקטיביים על פוליטיקאים. מתוך כך, חיבור פוליטי בין מפלגות לבין גופי כוח מוסדיים הוא עדיין יתרון תפקודי עבור מפלגות כשמדובר ביכולתן להצליח בהשגת המטרות הפוליטיות שלהן ולזכות בהשפעה שלטונית.²¹ בהיבט זה, כאמור, למפלגות הדמוקרטיות יש יתרון על פני המפלגות היחידניות החדשות, אשר מרביתן אינן מקיימות חיבור מובהק וסדור עם גופי הכוח המוסדיים שצוינו לעיל.²²

19 לצד הניתוק וההתרחקות הפומבית של המפלגות היחידניות ממוקדי כוח מוסדיים, ניתן לראות שהמפלגות מזהות את החשיבות של הקשר עם מוסדות אלו ולפיקך מנסות לחזקו באופן מדוד. ראו למשל את ההתקרבות של מפלגת יש עתיד למוסדות הציוניים. קליין, 2019.

20 נקודה זו נכונה, אם כי במידת חשיבות פחותה, גם בכל הקשר לקשרים וחיבורים מוסדיים ברמה הבינלאומית. הקשר ההיסטורי של המפלגות הוותיקות והממוסדות עם מפלגות אחרות במדינות זרות, עם התאגדויות ובריתות מפלגתיות בינלאומיות וכן עם בעלי תפקידים מקבילים מעבר לים מייצר יתרון גם ביכולת להפעיל כלים בינלאומיים, כגון מפגשים עם מנהיגים, עבור מפלגות אלה.

21 ההשפעה הפוליטית של המוסדות גוברת באופן משמעותי ככל שהמפלגות עצמן הן מפלגות שלטון או קואליציה. היבט זה יובא בהרחבה בפרק הבא.

22 גם בהקשר של החיבור למוקדי הכוח המוסדיים ראוי להבחין שלמפלגות הדמוקרטיות יש יתרון מובהק, ולו רק בשל היותן ותיקות והיסטוריות ושפעילותן שזורה במוסדות אלו עוד מימי קום המדינה. עם זאת, העובדה שהן דמוקרטיות מאפשרת חיבור ארגוני ומוסדי עמוק, באמצעות הקצאת מיקומים וצירים במוסדות המפלגתיים.

לסיכום, החולשות התפקודיות של המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות מתמקדות בהווייתן כנגזרת של המנהיג. הן אינן נתפסות כבעלות תפיסת עולם סדורה וכן לא כבעלות מסורת מוסדית שיש בהן כדי לשקף רעיון פוליטי הגדול ממנהיגיהן. מאפיינים אלו מספקים למפלגות היחידניות יכולות תפקוד וגמישות גבוהים במיוחד, אך לרוב האשראי שניתן להן קצוב בזמן וקשור בקשר הדוק למבנה הפוליטי הנכון לאותה העת ולתפקודו האישי של המנהיג. מפלגות אלו חפות ממוקדי כוח משניים, כגון חברי כנסת מובילים ומוסדות חיצוניים, וכן ממסורות אידיאולוגיות אשר יכולות להעניק למפלגה תמיכה ועוצמה נוספת וכן לשמש עוגן בצוק העיתים. נוסף על כך, המפלגות היחידניות משלמות מחיר מסוים על תדמיתן הלא־דמוקרטית, בעיקר בכל הקשור ליכולת לשמר לגיטימציה בקרב תומכיהן לאורך זמן.

הסקירה שלעיל פירטה שורה של מאפיינים תפקודיים שנגזרים מהמבנה הפנימי של מפלגות ואת האופן שבו הם משפיעים על יכולתן להצליח במימוש תכליתן הפוליטית. נראה שצבר גדול של חולשות בתפקודן של המפלגות הדמוקרטיות, הנובע מפרקטיקות של דמוקרטיה פנים־

מפלגתית, מעמיד אותן בעמדת נחיתות תפקודית ניכרת לעומת המפלגות היחידניות והלא־דמוקרטיות. יתר על כן, הסקירה המחישה כי למרות הקשיים המובחנים המאפיינים את המפלגות הלא־דמוקרטיות עדיין יש בידן כלים, משאבים ויכולות לפעול ביעילות רבה יותר להגשמת מטרותיהן, לזכות בתמיכה ציבורית רחבה ולממש את תכלית ההשפעה שלטונית.

מסקנה זו עומדת למבחן כאשר מתבוננים במפה הפוליטית בישראל, בעיקר לנוכח ההצלחה הפוליטית המתמשכת של מפלגת הליכוד, שהיא מפלגה דמוקרטית בבסיסה. חוזקה הציבורי והאלקטורלי הנוכחי של הליכוד מעלה סימן שאלה בכל הנוגע לטיעונים על חולשתן של מפלגות דמוקרטיות – דווקא מפלגה המקיימת פרקטיקות דמוקרטיות כגון פריימריז ומוסדות למיניהם מצליחה לשמר תמיכה ציבורית רחבה ולאחוז בשלטון זמן ממושך.

9.

אפקט השלטון: מודל המפלגות בעת קואליציה לעומת אופוזיציה

מקרה המבחן של הליכוד מחייב אפוא בחינה של ההצלחה הפוליטית חרף החולשות המובנות של מפלגה דמוקרטית שנותחו לעיל. ניתן להציע כמה וכמה הסברים למקרה הייחודי של מפלגת הליכוד. הראשון שבהם מתמקד, מטבע הדברים, ביושב ראש הליכוד מאז 2005, בנימין נתניהו. אין כל ספק שנתניהו הוא מנהיג ייחודי, אשר ניחן בכישורים אישיים מרשימים המסייעים לו להתמצב כמנהיג הבלתי מעורער של מפלגתו. ייחודיותו של נתניהו, גם בקנה מידה בינלאומי והיסטורי, מעניקה לו חוזקה חסרת תקדים, שיש בה כדי להתעלות מעל החולשות והפתולוגיות הנגזרות מהדמוקרטיה הפנים-מפלגתית של הליכוד. חוזקה זו מתבטאת בין היתר בלכידות פנימית מצד חברי הכנסת, אשר לנוכח התפקוד האישי של נתניהו ועוצמתו פעילותם מתאפיינת במשמעת גבוהה, במתן גיבוי ותמיכה ציבורית להנהגה ולעיתים אף בביטויי האדרה וחנופה פוליטית.²³ ניתן, אם כן, לטעון כי מפלגת הליכוד לא שילמה מחיר על היותה דמוקרטית ולא סבלה באופן משמעותי מחולשות הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית בשל יכולותיו האישיות והפוליטיות של מנהיגה, אשר העניקו לה יתרון ניכר ובולט על פני המפלגות האחרות.

טיעון נוסף המושמע לא אחת, וקשור גם הוא באופן ישיר לנתניהו, הוא שמפלגת הליכוד הלכה ופשטה בהדרגה את הסממנים הדמוקרטיים המהותיים שבה. אומנם היא מקיימת הליכים לבחירת רשימתה במסגרת פריימריז, וכן מוסיפה להפעיל מוסדות פנימיים, אבל היבטים אחרים בפרקטיקות הדמוקרטיות שלה הלכו ונשחקו.²⁴ הדוגמה המובהקת לכך היא אי-קיום סדיר של פריימריז לראשות המפלגה, בעיקר בשנים האחרונות, אשר הביא לבחירה חוזרת ונשנית בנתניהו כמעט ללא הליך בחירה תחרותי.²⁵ לצד זה, גם המוסדות הפנימיים של הליכוד,

23 הערת העורכים: מאמר זה נכתב חודשים רבים לפני עזיבתם של גדעון סער וחברי כנסת נוספים את הליכוד בסוף 2020.

24 להרחבה בנושא זה ראו את ההבחנה שעורכים שפירא ורטה (2015) בין היכולת הפורמלית לקיים התמודדות על תפקיד המנהיג לבין קיומה של התמודדות בפועל.

25 נתניהו נבחר ליושב ראש הליכוד על ידי מתפקדי המפלגה בעת הכנסת ה-19 ולקראת הבחירות לכנסת ה-20, בדצמבר 2014. זמן קצר לאחר הבחירות לכנסת ה-20 בוטלו הפריימריז, בהיעדר מתחרים לנתניהו, ולקראת מערכת הבחירות לכנסת ה-22 לא תוכננו פריימריז כלל. רק בדצמבר 2019, על רקע הבחירות השלישיות ברצף ולנוכח לחצים

ובראשם מזכירות ומרכז הליכוד, צמצמו בהדרגה את מעורבותם בהתנהלות המפלגה, הן בנושאים פרוצדורליים ופוליטיים והן בהיבטים של החלטות אידיאולוגיות, ובעיקר שימשו חותמת גומי המייצרת מרחב תמרון גדול מאוד להחלטות ולפעולות שננקטו על ידי נתניהו בלבד.²⁶ דוגמה נוספת היא כמובן ניהול ישיר ובלעדי של הקמפיינים הפוליטיים במערכות הבחירות האחרונות על ידי נתניהו וצוותו, כמעט ללא מעורבות של בכירי מפלגה ונבחרים אחרים, כפי שהיה נהוג בעבר. צמצומה של הדמוקרטיה הפנימית בליכוד, אשר מתאפשר ומובל על ידי נתניהו עצמו, מעניק לליכוד יכולת תמרון ומיקוח משמעותית בשדה הפוליטי ובכך מפצה על חולשות מבניות אפשריות אל מול המפלגות הלא-דמוקרטיות. למרות המחיר הערכי והנורמטיבי שבהחלשת הדמוקרטיה הפנימית, אין ספק כי דרגות החופש וגמישות הפעולה שהמפלגה מאפשרת לנתניהו, לצד יצירת רצף כהונה ממושך, מעניקות לליכוד יכולת תפקודית גבוהה אשר מסייעת להצלחתה הציבורית והאלקטורלית.

יש המסבירים את מאפייני הלכידות הפנימיים של מפלגת הליכוד ואת העמידה האיתנה לצד המנהיג גם במסורות של תרבות פוליטית. טיעונים אלו מייחסים למצביעי מפלגת הליכוד (והימין בכלל) ומתפקדיה נטייה להעניק אשראי למנהיג ולהימנע מביטויים של חתרנות ומחנאות המסכנים את המפלגה. לעומת זאת, למצביעי מפלגות השמאל (ובראשן מפלגת העבודה) ומתפקדיהן מיוחסת נטייה הפוכה – אלו נוהגים בחוסר סבלנות תדיר כלפי המנהיגים הנבחרים, מרבים בהשמעת ביקורת פומבית ונוהגים "לערוף ראשים" ולהחליף בקביעות הנהגה. טיעונים אלו, שנשענים על ניתוח תרבותי, סוציולוגי ונורמטיבי של קהלים פוליטיים, אינם מעניינה של סקירה זו. ייתכן מאוד שאלו מספקים הסבר טוב לכוחה הייחודי של מפלגת הליכוד בעשורים האחרונים וליכולתה לשמר השפעה ציבורית חרף הקשיים הדמוקרטיים מבית, ורצוי שהיבט זה ייחקר כראוי; עם זאת, וברוח הסקירה שלעיל, ניתן להציע הסברים טובים אחרים, שמתמקדים בהיבטים

פנימיים, קוימו פריימריז בליכוד, שבהם גבר נתניהו על ח"כ גדעון סער וזכה בהמשך כהונה.

26 דוגמאות לכך הן הצהרת נתניהו על סיפוח בקעת הירדן וההסכם הפוליטי של הליכוד עם הבית היהודי שבמסגרתו שוריין ח"כ אלי בן דהן ברשימת הליכוד.

התפקודיים והמבניים של המפלגות עצמן ונשענים על ניתוח פרקטי של חוזקות הליכוד.

ההסבר העיקרי ששורות אלו מבקשות להציע להצלחה הייחודית של מפלגת הליכוד בשימור כוחה נוגע ל"אפקט השלטון", דהיינו להברלים המהותיים ברמות התפקוד של מפלגות פוליטיות בעת היותן מפלגות שלטון לעומת היותן מפלגות אופוזיציה. ההנחה המובילה בהיבט זה היא ששלטון מעניק למפלגות יכולות, משאבים וכלים ייחודיים שמאפשרים להן לפצות על החולשות המבניות הנגזרות מפרקטיקות של דמוקרטיה פנים-מפלגתית. האופן שבו שלטון מספק למפלגה חוזקות, ובייחוד חוזקות שמחפות על כשלי התפקוד של הדמוקרטיה הפנימית, מפורט להלן.

9.1. "מטבע" יעיל לניהול ויישוב מחלוקות פנימיות

אחיזה בשלטון קשורה באופן הדוק להתנהלות הפנימית של מפלגה פוליטית. עיקר הקשר טמון בזמינותם של משאבים שלטוניים להתמודדות עם מחלוקות וסכסוכים פנימיים. אחת הסברות המקובלות היא ששלטון הוא משאב מפלגתי המאפשר לתגמל פעילי מפלגה ומתפקדים על תמיכתם בפריימריז (ברמות "ג'ובים", תקציבים וכדומה). ואולם הנגישות לשלטון בראש ובראשונה מייצרת לראשי המפלגה כלים אפקטיביים מאוד לתמרון פוליטי פנימי אל מול יריבים, שותפים ושחקנים מרכזיים שעשויים להשפיע על מרחב הפעולה של ההנהגה. למעשה, הכלים השלטוניים מייצרים להנהגה "מטבע" סחיר שניתן להגיע באמצעותו להישגים, לפשרות ולהסכמות בנושאים שונים ולהסיר מכשולים רבים מסדר היום. הכלים הללו כוללים, בין היתר, מינוי לתפקידים, קבלת אחריות על תחומים ופרויקטים, הנעת תקציבים וקידום חקיקה. השימוש במטבע השלטוני יוצר סל כלים נרחב מאוד למנהיגי המפלגות ומסייע להם בהתמודדות עם סדר יום מפלגתי פנימי באופן שאינו קיים כלל במפלגות אופוזיציה.

במפלגות שלטון מנהיג המפלגה יכול להציע מגוון הצעות אטרקטיביות ליריב פוליטי פוטנציאלי, להעניש חבר כנסת סורר, לחסום סיכונים באמצעות הבטחות ממשיות ולהוריד מהעץ חברי מפלגה באמצעות פשרות נרחבות. לעומת זאת,

למנהיגים במפלגות אופוזיציה כמעט שאין כלים להתמודדויות פנימיות כאלה. בהיעדר כלים שלטוניים, וללא יכולת אמיתית לסחור במטבעות אלו בעת מחלוקת פנימית, מפלגות האופוזיציה הדמוקרטיות נאלצות לגלגל את המחלוקת שוב ושוב לתוך המוסדות הפנימיים, לכבס את הכביסה המלוכלכת בחוץ ובכך לסבול מכל אותן פתולוגיות וחולשות שפורטו לעיל בהרחבה. בשורה התחתונה, יש פער עצום בכלים ובמשאבים העומדים לרשות מפלגות דמוקרטיות בעת היותן בשלטון, המאפשרים להן יכולת שליטה כמעט מלאה בניהול המחלוקת הפנימית, לעומת הכלים העומדים לרשותן כאשר הן באופוזיציה. במצב כזה משאבים אלה אינם קיימים, ונגזר על המפלגות להתמודד עם כשלי המחלוקת הפנימית בכל עוצמתם.

9.2. גיוס נציגים
מוניציפליים וגופי
כוח מוסדיים

היבט מרכזי נוסף הנגזר מן האחיזה בשלטון הוא השפעתה הישירה על קשרי הגומלין שבין המפלגות לבין נציגים בזירה המוניציפלית, בעיקר ראשי הערים. ראשי הערים זקוקים לנגישות גבוהה וקבועה לשלטון על מנת לקדם את האינטרסים המקומיים, והצלחתם תלויה במידה רבה ביכולתם המעשית לממש את הנגישות הזאת למקבלי ההחלטות ברמה הלאומית. מתוך כך, חלק ניכר ממשאבי הזמן והאנרגיה של ראשי רשויות בישראל מכוונים למשרדי הממשלה ולגופי שלטון המתקצבים ומאסדרים את הזירה המוניציפלית. תלות זו מייצרת למפלגות השלטון כלים לחיזוק הקשר הפוליטי בינן לבין הזירה המקומית, והיא מאפשרת להן לזכות באהדה ותמיכה מצד ראשי רשויות, שמתורגמת בהמשך לסיוע פוליטי. עניין זה משמעותי הרבה יותר מהשיוך הפוליטי ה"רשמי" של ראשי הערים וחברי המועצות. גם ראשי ערים שמזוהים פוליטית עם מפלגת אופוזיציה ארצית, ולעיתים אף מייצגים מפלגה כזאת או נתמכים בה, מקיימים יחסי גומלין עם מפלגות הקואליציה כנגזרת חיונית מתפקידם. מפלגות השלטון נהנות אפוא מיתרון מובהק וברור בכל הקשור להפעלת הזירה המוניציפלית לטובת חיזוק המפלגה והגברת התמיכה בה. חיזוק זה מתבטא גם בהגברת יכולות הארגון וההפעלה המקומיות של המפלגה וכן במהלכים סמליים שנוגעים לקידום פרויקטים ומיזמים מקומיים, המתווכים לציבור המקומי את הידוק הקשר בין

היישוב והעיר לבין מפלגת השלטון. יתרון השלטון הוא למעשה האפקט החשוב ביותר של מפלגות בזירה המוניציפלית, והוא גובר על היתרונות או החסרונות הקיימים במודל הארגוני המפלגתי, כפי שתוארו בסעיפים הקודמים.

נקודה זו נכונה גם בכל הקשור לגופי כוח מוסדיים. כפי שצוין לעיל, למפלגות דמוקרטיות יש יתרון מסורתי בחיבור למוקדי כוח מאורגנים כגון ארגוני עובדים, התאחדויות ומוסדות ציוניים. גם במקרה זה, היכולת לממש יתרון זה כאשר מדובר במפלגה דמוקרטית, או להתגבר עליו כאשר מדובר במפלגה יחידנית, עובר דרך הפעלת כלי שלטון. ככל שגופי כוח מוסדיים הזקוקים למשאבי שלטון זוכים לנגישות להם באופן ממשי, כך מתהדק החיבור הפוליטי בינם לבין מפלגות השלטון, גם על חשבון החיבורים המסורתיים, ההיסטוריים והדמוקרטיים הקושרים אותם למפלגות אחרות.²⁷

**9.3. ריבוי מיקומים
ברשימה והקטנת
תחרות**

יתרון נוסף של מפלגות שלטון שמאפשר להן להתגבר על החולשות הנובעות מן הדמוקרטיה הפנימית קשור ישירות לגודלן. כפי שתואר לעיל, מפלגות דמוקרטיות המקיימות פריימריז מתאפיינות בתחרות פנימית ובאטומיזציה בקרב המועמדים וחברי הכנסת שלהן, המביאות בסופו של דבר לפגיעה בתפקוד המפלגה ובתדמיתה. במובן זה, ככל שהמפלגה גדולה יותר, ובוודאי אם מדובר במפלגה הגדולה ביותר בממשלה וגם בזו שמרכיבה אותה, רמת התחרות והחיכוך הפנימי קטנה. לרוב, מאבקי פריימריז הקשורים לשולי הרשימה, כלומר לחברי כנסת שמיקומם ברשימה ספק ריאלי, מקבלים מעט סיקור תקשורתי וממילא אינם מייצרים "נפח" רב. לעומת זאת, ככל שהתחרות הפוליטית בין חברי הכנסת מתמקדת בבכירי המפלגה, כך נזקי התחרות הפנימית משפיעים יותר. לכן ככלל, מפלגות שלטון דמוקרטיות שמספר המושבים שלהן בכנסת גדול יותר מצליחות להקטין את אפקט התחרות הפנימית

27 דוגמה מובהקת לכך היא הקשר הפוליטי בין תנועת המושבים, שזוהתה בעבר עם מפלגת העבודה, לבין מפלגת כולנו. עוד בנושא זה – זרחה ופילוט, 2018.

ולהיפגע ממנה פחות; בניגוד למפלגות אופוזיציה דמוקרטיות קטנות, שהתחרות הפנימית בהן זוכה לתהודה רבה יותר ופוגעת בתפקוד המפלגה.

9.4. עיסוק חשני בלבד בסוגיות חוסדיות פנימיות

גם מקומם ועוצמתם של המוסדות המפלגתיים הפנימיים מושפעים משאלת השלטון. כפי שהודגם קודם לכן, ללא כלי שלטון אפקטיביים נדרשות מפלגות אופוזיציה דמוקרטיות לעשות שימוש תדיר במוסדות הארגוניים (כגון ועידה, מרכז, מוסד לבריור עתירות) על מנת ליישב מחלוקות ולייצר פשרות. לעומת זאת, למפלגות השלטון יש יתרון מובהק נוסף בדמות סדר יום שלטוני "אמיתי" הנגזר ממשרדי הממשלה ומיחידות הממשל השונות, מתוכניות ביצוע מעשיות ומהובלת תהליכים למיניהם כרשות המבצעת. אלו ממלאים את סדר היום הציבורי של נבחרי הציבור ובכך מקטינים את הצורך והיכולת לעסוק בסוגיות פנימיות. כך, במפלגות אופוזיציה דמוקרטיות דיון תאורטי על מדיניות כלשהי יכול להיגרר למערבולת מוסדית, ואילו במפלגות שלטון דמוקרטיות הפעלת המדיניות המעשית מצויה הלכה למעשה בגופי הממשל והשירות הציבורי, והגופים המפלגתיים הפנימיים נעשים לא רלוונטיים. עניין זה מאפשר גם הוא למפלגות השלטון הדמוקרטיות לפצות על החולשות הפנימיות.

לסיכום, ל"אפקט השלטון" יש משמעות אדירה בכל הנוגע לתפקודן של מפלגות, כיוון שהוא מעניק למפלגה ולמנהיגיה כלים, משאבים ויכולות שמגבירים את חוזקתיה ומחפים על חולשותיה. כאשר מפלגה דמוקרטית מחזיקה בשלטון, ובוודאי כאשר היא מחזיקה בו זמן ממושך, יש בידה היכולת לפצות על הכשלים המבניים ועל החולשות הנגזרות מהדמוקרטיה הפנים-מפלגתית. זהו גם ההסבר התפקודי המוביל לשאלת ייחודיותה של מפלגת הליכוד בעשור האחרון, שמקימת פרקטיקות דמוקרטיות ואף על פי כן זוכה לתמיכה ציבורית נרחבת.²⁸

28 כאמור, בעת כתיבת שורות אלו הוכרזה לראשונה מאז 2014 התמודדות על תפקיד יושב ראש מפלגת הליכוד. התמודדות זו מדגימה היטב כי החשש לאיבוד השלטון הוא גורם העל הייחודי הטודק את חומת הלכידות שאפיינה את מפלגת הליכוד בשנים האחרונות. עוד ממחישה התמודדות זו כי בעת קיומו של הליך דמוקרטי פנימי, החולשות התפקודיות

יודגש כי האפקט שהשלטון מייצר ומשמעותו למפלגות עומד בפני עצמו. כלומר, אין בתובנה זו כדי לגרוע או להעצים את הניתוח והמסקנות בעניין מודל המפלגות הדמוקרטיות ומאפייניהן התפקודיים לעומת מודל המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות. מכאן שלמרות משמעותו החשובה של "אפקט השלטון", עדיין יש צורך לאבחן את מבנה המפלגות בישראל ולהציע מודל מעודכן שלהן. לכך נפנה בפרק הבא.

10. סיכום והמלצות

נפנה כעת לסכם את הסקירה ולגזור ממנה המלצות מעשיות לעדכון מודל המפלגות בישראל. כאמור, המצפן המורה את כיוון ההמלצות המובאות כאן הוא הניסיון לאתר נתיב מאוזן ועדכני, אשר מצד אחד יספק מענה לקשיים התפקודיים שהמפלגות הדמוקרטיות סובלות מהם, ומצד שני ישמר את העקרונות והערכים הדמוקרטיים שנזנחו על ידי המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות. נתיב זה הוא בגדר "דרך שלישית" שצריכה להיסלל בין שני המודלים הקוטביים המאפיינים את נוף המפלגות בישראל.

כפי שעולה בבירור מהסקירה, המפלגות הדמוקרטיות הן הגופים שזקוקים יותר מכול לשינוי ולהתחדשות. ניתוח הפרקטיקות וההליכים הדמוקרטיים המתקיימים במפלגות אלו, ובעיקר שיטת הפריימריז, מבנה המוסדות ומודל החברות, מעלה שהם מייצרים משקולות תפקודיות כבדות למפלגות אלו, המקשות באופן ישיר ועקיף על מימוש תכליתן הציבורית. חשוב מזה, משקולות אלו מעמידות את המפלגות הדמוקרטיות בעמדת נחיתות קבועה לעומת המודל המנוגד – המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות. לפיכך מרבית השינויים וההמלצות שיפורטו להלן נוגעים בעיקר למפלגות הדמוקרטיות. מנגד, וכפי שצוין בראשית הסקירה, שלב זה של גיבוש ההמלצות אינו מאפשר עוד להרכיב רק את משקפי הניתוח התפקודי. הוא מחייב לחזור ולאמץ גם מבט ערכי ונורמטיבי, שתכליתו לחזק

ולעגן עקרונות דמוקרטיים כגון השתתפות אזרחית, איזונים ובלמים, ייצוגיות, שקיפות ושמירה על כללי משחק הוגנים.

יודגש כי העקרונות וההמלצות המוצעים כאן נגזרים מתמונת המפלגות בישראל כפי שהן היום, על הפתולוגיות הרבות שלהן המחייבות חשיבה מעודכנת והצעות לשינוי. ייתכן מאוד שתהליכים שונים המעצבים את השדה הפוליטי בישראל יכתיבו בעתיד תמורות נוספות שיהיה צורך להביא בחשבון. בדומה לדיון התדיר בשיטות הממשל הדמוקרטיות, המייצר מעת לעת הצעות ועדכונים בשיטה הקיימת, כך גם הדיון על מבנה המפלגות אינו מכתוב מודל סופי, וודאי שהוא אינו מושלם וחף מחסרונות. כמו בכל שיטה פוליטית, מימוש הדוקטרינה הדמוקרטית עובר דרך בחירה בין חלופות, מציאת איזונים בין עקרונות ותיקון מתמיד ומתמשך של כשלים העולים מן המציאות.

ההמלצות שיובאו חולקו לשני סוגים. בחלק הראשון (תת-פרק 10.1) מובאים עקרונות מובילים לעדכון מודל המפלגות המשמשים תשתית רעיונית לאופן שבו המפלגות צריכות לפעול. בחלק השני (תת-פרק 10.2) מובאות הצעות קונקרטיות להפעלת המפלגות, שהן בגדר תרגום פרקטי של העקרונות בנושאים השונים (פריימריז, מוסדות, חברות ועוד). העקרונות וההצעות הללו מתלכדים יחד לכדי מודל מעודכן המקיף מכלול של היבטים בשיטת הפעולה של המפלגות. מדובר במודל שלם שמבטא את אותה "דרך שלישית" הנסללת בין שיטת המפלגות הדמוקרטיות כפי שהיא היום לבין שיטת המפלגות היחידניות והלא-דמוקרטיות. עם זאת, אין לראות במודל זה תבנית סגורה אלא מעין תפריט מודולרי, שמפלגות שונות יכולות לאמץ ממנו פרקטיקות פנים-מפלגתיות, בחלקן או במלואן.

הערה אחרונה הנוגעת להמלצות – אלו מובאות כהצעות התלויות במפלגות עצמן בלבד. הן אינן כוללות היבטים הקשורים לשינויים ברמה הלאומית כגון תיקוני חקיקה, שינויים בתקצוב המפלגות או היבטים הכורכים את הפריימריז בתהליך הבחירות הכלליות. אומנם שינויים כאלה נדרשים מאוד, אלא שסקירה זו מבקשת להציע כלים שמפלגות יכולות לאמץ באופן עצמאי ומידי, בשלבי ההקמה שלהן או במסגרת תהליך ההתפתחות והעדכון, ללא תלות בתמונה הפוליטית או ברוב פרלמנטרי. במובן זה ההמלצות והעקרונות משמשות מעין "מדריך" יישומי למפלגות המנותק מהצורך לבצע תיקונים ושינויים ברמה הלאומית.

10.1. עקרונות מובילים בעדכון מודל המפלגות

1. שימור עקרון ההשתתפות הרחבה של אזרחים בהליך הבחירה של המנהיג והמועמדים לכנסת – על המפלגות לקיים תהליכי בחירה דמוקרטיים, המאפשרים לציבור רחב להשפיע על בחירת ראש המפלגה ומועמדיה לכנסת. השתתפות רחבה זו היא שמייצרת לגיטימציה לאחוז בכוח פוליטי וציבורי, והיא זו אשר מעניקה את האפשרות להנהגה הפוליטית לממש את סמכותה. תהליך הבחירה בהשתתפות רחבה הוא גם המשמר העיקרי של עקרון האיזונים והבלמים על ההנהגה ומאפשר את החלפתה.

2. מתן סמכויות, כלים ומשאבים רחבים למנהיג המפלגה – על המפלגות לספק למנהיגיהן הנבחרים דרגות חופש גבוהות המתבטאות בסמכויות נרחבות ובשליטה על המשאבים הפוליטיים של המפלגה. חופש פעולה זה נדרש לטובת הובלת מהלכים פוליטיים, הן בכל הקשור לקביעה של רשימת המועמדים לכנסת, הן בניהול הפעולות בשדה הפוליטי הרחב מול מפלגות, רשימות ויחידים והן בהכנת המפלגה וניהולה בעת מערכות בחירות.

3. הקטנת החיכוך והתחרות בין המועמדים לכנסת ובקרב חברי הסיעה בכנסת – על המפלגות לצמצם את התמריצים המעודדים חיכוך ואטומיזציה בקרב חברי הסיעה בכנסת ולייצר מנגנונים מובנים לשיתוף פעולה וללכידות סיעתית. צמצום זה טמון בעדכון דרכי הבחירה של המועמדים לכנסת באופן שמקטין את התחרות הפנימית וביצירת תחומי פעולה והתמחות בקרב חברי הסיעה בעת שגרה.

4. שימור התלות של חברי הסיעה במנהיג המפלגה – על המפלגות לייצר יחסי גומלין שמעניקים למנהיג השפעה אפקטיבית על חברי הסיעה בכנסת. השפעה זו הכרחית לצורכי שמירה על משמעת סיעתית ופוליטית, הקטנת מחלוקות וחיכוכים פומביים והבטחת היכולת לממש מהלכים פוליטיים מצד מנהיג המפלגה.

5. יצירת הבחנה בין מתפקדים/מצביעים לבין חברים רשומים – על המפלגות לקיים מודל חברות מעודכן במנותק משאלת זכות ההצבעה בבחירות הפנימיות. במסגרת זו על המפלגות להבחין בין מתפקדים, אשר לוקחים חלק בתהליך

ההצבעה הרחב, לכין חברים רשומים, המקיימים פרקטיקות של חברות שוטפת במסגרת המפלגה.

6. עדכון מודל החברות ככלים של דמוקרטיה השתתפותית ושיתוף ציבור – על המפלגות לאמץ דרכי פעולה עדכניות לשיתוף ציבור החברים הרשומים בסוגיות מפלגתיות. חברים אלו ייקחו חלק בפרקטיקות השתתפות שוטפות, על גבי תשתיות טכנולוגיות מקוונות העוסקות בפעילות הפרלמנטרית, הפוליטית והציבורית של המפלגה.

7. ביטול מוסדות רחבים – על המפלגות לבטל את המוסדות הרחבים בעלי הסמכות (כגון ועידה, מרכז, לשכה וכדומה), וכן שלוחות מקומיות המחזיקות בסמכות ייצוגית (כגון סניפים ומחוזות). מבנה השליטה והסמכויות המפלגתי צריך להיות ממוקד ביחידה אחת בלבד, קטנה בהיקפה, שמתקיימים בה היבטים של ייצוגיות ואיזון.

8. ניתוק של הפעלת השטח והארגון ממבנה המוסדות והחברות – על המפלגות להפעיל מערך שטח וארגון המנותק מחברות וממוסדות. מערך זה צריך להישען על הפעלה ארגונית יעילה ומקצועית, שמטרתה מקסום של יכולות המפלגה לקראת מערכת בחירות.

9. יצירת ערוצי הזנה אידיאולוגיים ורעיוניים – על המפלגות להבנות מערכות של קשרי גומלין ועבודה משותפת עם גופי החברה האזרחית, שתכליתם לסייע בגיבוש ועדכון של קווי מדיניות בתחומי תוכן שונים. צירי הזנה אפקטיביים יוכלו לשמש תשתית להתחדשות הרעיונית והאידיאולוגית של המפלגה.

10. פישוט תהליכים תקנוניים – על המפלגות להקטין ככל הניתן את נפחם של הליכים פרוצדורליים וסעיפים משפטיים ייחודיים הנוגעים להתנהלותן הפנימית. הדבר נכון בעיקר בעניין נושאים הקשורים למבנה הרשימה כגון שריונים, ייצוג הולם, משבצות ייחודיות והבטחת ייצוג.

10.2. המלצות עיקריות

המלצה 1 – מעבר לשיטת פריימריז חדשה: "פול (pool) נבחרים"

ההמלצה הראשונה והמרכזית נוגעת לשינוי שיטת הפריימריז. הצעה זו היא המוקד המרכזי של סט ההמלצות ויש לראותה כ"אבן הראשה" העיקרית המשפיעה כמעט על כלל היבטי התפקוד של המפלגה. כפי שאובחן לעיל, הפריימריז משפיעים במישרין על תפקוד יושב ראש המפלגה ועל התמודדותו בזירה הבין-מפלגתית. הם משפיעים עמוקות על מערכת התמריצים וההתנהגות הפוליטית של חברי הרשימה, הן כמועמדים והן כחברי כנסת, הם גוזרים על המפלגה מאפיינים ארגוניים, משפטיים ותקציביים ומעצבים באופן מהותי את תפקוד החברים. לאור כל אלה, מתחייב שינוי עמוק בשיטת הפריימריז, המציית לעקרונות שצוינו לעיל.

בלב ההצעה שמפורטת להלן – ההצעה למודל פול – עומד הצורך לחבר בין דמוקרטיה השתתפותית רחבה ומתן לגיטימציה לנבחרים על ידי המצביעים לבין מתן כלים וסמכויות נרחבות ליושב ראש המפלגה בעיצוב הרשימה.

בחירת יושב ראש המפלגה:

- המפלגה תקיים פריימריז ליושב ראש המפלגה בקרב כלל המתפקדים.
- המתפקדים לא יהיו חברים קבועים, אלא כל מי שנרשם ושילם דמי השתתפות בפריימריז עד למועד סמוך ככל הניתן למועד הפריימריז, וללא צורך בתקופת אכשרה.²⁹
- הפריימריז ליושב ראש המפלגה יתקיימו במועד סמוך למערכת בחירות כלליות, ובכל מקרה לא יאוחר מ־4 שנים ממועד הפריימריז הקודמים.

29 פריימריז ללא תקופת אכשרה מכונים לעיתים "פריימריז פתוחים". ההגדרה המקובלת בספרות המחקר לפריימריז פתוחים היא פריימריז ללא כל צורך בהרשמה מוקדמת מראש. השיטה המוצעת לעיל היא אפוא בגדר פריימריז סגורים, הקרובים מאוד ל"פתוחים". שיטה זו הופעלה במפלגת מרצ לקראת הבחירות לכנסת ה־21 וזכתה לכינוי "פריימריז פתוחים" בתקשורת הישראלית. ראו למשל שניידר, 2018.

בחירת רשימת המפלגה (שיטה דו-שלבית):

- המפלגה תערוך פריימריז לרשימה בקרב כלל המתפקדים, כפי שנעשה בבחירות ליו"ר.
- שיטת הפריימריז תיעשה בצורת "סף" מעבר – אחוז מינימום קבוע מראש מסך הקולות או מספר סופי של x המועמדים הראשונים. כלומר, מתמודד שלא קיבל יותר מהאחוז הקבוע מסך הקולות או שלא נכלל ב- x המועמדים הראשונים – לא ייכלל ברשימה לכנסת.³⁰
- המתמודדים אשר יעברו את סף המעבר ייכללו יחד בפול מועמדים שממנו תורכב הרשימה.
- שיבוץ המועמדים במיקומים הסופיים לרשימה לכנסת ייעשה על ידי יושב ראש המפלגה.
- שיבוץ המועמדים לא יכלול הבטחות ייצוג או משכצות מוגדרות מראש, למעט ייצוג הולם לנשים על פי שיעור שייקבע מראש על ידי המפלגה.³¹

כפי שניתן להבחין, ההצעה לפריימריז בשיטת הפול מעניקה ליושב ראש המפלגה הנבחר סמכויות נרחבות ביותר בעיצוב הרשימה. למעשה, על פי שיטת זו לאחר בחירת המועמדים על ידי המתפקדים (שלב א) יוכל יושב ראש המפלגה לשבץ ברשימה מועמדים שנבחרו בפול (שלב ב) לעיתים אף בניגוד להישגם בקרב המתפקדים. במבט ראשון, שיטה זו יכולה להתפרש כביטוי חריף מדי להגברת כוחו של יושב הראש, אך יש בה הרכיבים החיוניים כדי להתגבר על מרבית

30 בסקירה זו מוצעות שתי אפשרויות לקביעת הסף – האחת על ידי קביעת אחוז מינימום מסף הקולות בפועל, והשנייה על ידי החלטה מראש על מספר סופי של מועמדים. אחד השיקולים המשפיעים על החלטה זו היא שיטת סימון המועמדים שמאמצת המפלגה (למשל כמה מועמדים מותר למצביע לסמן), שמשפיעה ישירות על תוצאות הפול. בכל אופן, הכוונה היא לקבוע שיטת סף שתייצר פול מועמדים הגדול בכ-20%-30 מצפי המנדטים של המפלגה בעת ביצוע הפריימריז, בהתבסס על סימולציה של שיטת הבחירה. המטרה היא להציע "שוליים" רחבים מספיק ולאפשר גמישות מרבית ליושב ראש בשיבוץ המועמדים הסופי.

31 ככלל, ההצעה היא להימנע כלל מיצירת מגבלות והתניות בחוך הרשימה ולאפשר ליושב הראש לשבץ באופן גמיש ככל הניתן. לאור המרכזיות והחשיבות של ייצוג מגדרי, הרלוונטית לכל המפלגות המצרפיות, מוצע, כאמור, לקבוע שיעור ייצוג הולם שייקבע מראש על ידי כל מפלגה ויחייב את יושב הראש בעת השיבוץ.

כשלי שיטת הפריימריז הנוכחית, וחשוב מכך, לייצר מודל המושתת על בחירה דמוקרטית אשר יוכל להתמודד בהצלחה עם היתרון של המפלגות היחידניות שתואר לעיל.

לשיטת הפול יתרונו רבים: היא מייצרת חיכוך ותחרות נמוכים בין חברי הכנסת, שכן נדרש סף אחיד ונמוך יחסית לטובת כניסה לפול; היא מרחיבה את הכלים והיכולת למשוך שחקנים ו"כוכבים" חדשים למפלגה, גם בשל רף הכניסה הנמוך יחסית וגם בשל יכולתו של יושב הראש להבטיח שיבוץ הולם; היא מייצרת תלות נדרשת בין חברי הסיעה בכנסת לבין יושב הראש, שמגבירה משמעת סיעתית ולכידות; והיא מאפשרת התמודדות טובה יותר עם מחלוקות פנימיות. בשורה התחתונה, שיטה זו היא דרך ביניים אפקטיבית המשלבת בין בחירת מתפקדים דמוקרטי לבין יכולת תפקודית גבוהה בזירה תחרותית.³²

המלצה 2 - הפרדה בין חברים רשומים, מתפקדים/מצביעים ופעילים/תומכים

המלצה זו מטפלת בפגיעה במודל החברות המפלגתית ועושה הבחנה בין כמה מעגלי השתתפות וקשר בין הציבור למפלגה. הפרדה זו נועדה לאפשר למפלגה דמוקרטית להוסיף וליהנות מהעוצמה הציבורית הכרוכה בתהליכי בחירה רחבים ולבטא דרכם גם את הלגיטימציה למימוש סמכות, בעיקר עבור יושב ראש המפלגה. בד בבד, הפרדה זו מונעת את השיטוח של החברות המפלגתית, בכך שהיא מייצרת עבורה נתיב אחר ומעודכן המנותק מההצבעה בפריימריז. לצד אלה, ההמלצה מבטאת את הצורך לשמר פעילים ותומכים באופן שוטף על ידי הפעלת מערך ארגון שטח פעיל ומקצועי. להלן פירוט מבנה מעגלי הקשר במודל המעודכן.

32 יודגש שוב ששיטת הפול יכולה להיות מופעלת על ידי מפלגה באופן עצמאי וללא תלות בחקיקה ראשית. אם תתקיים יכולת פוליטית לייצר חקיקה המשנה את שיטת הבחירות, מוצע לאמץ את שיטת ה"פתק הפתוח למחצה", אשר מאפשרת למצביעים להשפיע על בחירת המועמדים ביום הבחירות. ראו בהרחבה קניג, 2018.

מעגל ראשון – חברים רשומים:

- חברים רשומים ("members") הם השדרה הליכתית של הציבור המעורב בחיי המפלגה.
- חברים רשומים משלמים דמי חבר קבועים למפלגה.
- חברים רשומים זכאים להירשם ולקחת חלק בפלטפורמות שיתוף ציבור שתפעיל המפלגה. פלטפורמות אלו משמשות גם לחיבור זהותי לקהילה רשתית, המבוססת על השתייכות אידיאולוגית ופוליטית ומאפשרת חברות הדדי. בד בבד, פלטפורמות אלו יישמשו כלים מתקדמים יותר של השפעה על פעילות חברי הכנסת והסיעה, בין היתר על ידי העלאת הצעות שוטפות, קיום מפגשים ופעילות בתחומים נושאים ויצירת ערוצי קשר אישיים מול נבחרים הרשימה.³³
- לחברים רשומים אין סמכויות רשמיות בתוך המפלגה והם אינם מכריעים בהחלטות.

מעגל שני – מתפקדים/מצביעים:

- המתפקדים הם בעלי זכות בחירה בעת קיום פריימריז ליושב ראש ולרשימה.
- המתפקדים משלמים סכום חד-פעמי לטובת השתתפות בבחירות.³⁴
- על המתפקדים חלים החוקים וההסדרים הקיימים נכון להיום, הנוגעים לאיסור חברות במפלגה אחרת, הגבלת כמות המתפקדים שמשלמים באמצעות אותו כרטיס אשראי, תהליכי זיהוי אישי וכיוצא באלה.
- למתפקדים (שאינם גם חברים) אין זכות לקחת חלק בפלטפורמות שיתוף הציבור שמפעילה המפלגה לחבריה.

33 יש לא מעט דוגמאות לשימוש בפלטפורמות שיתופיות במסגרות פוליטיות ומפלגתיות, כגון תנועת חמשת הכוכבים באיטליה, מפלגת הלייבור הניו זילנדית בבחירות 2017 ומפלגות הפיראטים בגרמניה וסקנדינביה. ראו עוד בנושא זה אצל גויה בקובץ זה.

34 סכומי ההשתתפות אמורים להיגזר בראש ובראשונה מהיכולת לכסות את עלויות הפריימריז למפלגה. ניתן להציע כלים מתקדמים לתמרוץ תהליכי פריימריז מפלגתיים על ידי מתן שיפוי נוסף למפלגות מתקציב המדינה לטובת קיום פריימריז ואף כלים מתקדמים יותר כגון השלמת "מימון תואם" לתקציב הנגבה מהמתפקדים. היבטי מימון אלה אינם חלק מסקירה זו, אולם יצוין כי המלצות לשיפוי ומימון מפלגות המקיימות פריימריז קודמו בעבר, בכלל זה בניסיונות חקיקה, אך נושא זה טרם הוסדר.

מעגל שלישי – פעילים/תומכים:

- הפעילים/תומכים של המפלגה הם הכתובת למערכת הארגונית של המפלגה, לטובת פעילות שטח, פעילות רשת, כנסים, מבצעי קמפיין ועוד.
- הפעילים/תומכים יכולים להיות חברים רשומים או מתפקדים, אך יכולים גם לא להיות כאלה.
- פרטי הפעילים/תומכים הם מאגר הנתונים הנרחב ביותר של המפלגה להפעלה פוליטית, בעיקר בעת מערכת בחירות.

המלצה 3 – האחדת מוסדות המפלגה למועצה/הנהלה יחידה

המלצה זו נועדה לייצר למפלגה גוף מרכזי ויחיד לקבלת החלטות, אשר יחליף את המוסדות הרחבים, המסואבים והארכאיים של המפלגות הדמוקרטיות ויחזיק ביכולות החלטה יעילות ואפקטיביות. חולשתם של המוסדות הקיימים במפלגות הדמוקרטיות, כגון מרכז או ועידה, תוארו בהרחבה בסקירה זו. הצעד המשלים והמאתגר יותר הוא היכולת להבנות גוף יחיד אשר לא ישמש חותמת גומי למנהיג אלא מועצה מחליטה אמיתית, שמבטאת בהרכבה איזונים ובלמים לצד ייצוג נכון ורלוונטי. ברוח זו, ההמלצה להקמת מועצה/הנהלה למפלגה כוללת חלופות עקרוניות לבחירה ומינוי של חבריה, אשר צריכות להתפר למידותיה של המפלגה הספציפית, ובהתאמה לגופים, למוסדות ולקהלים הקשורים בה. להלן פירוט המבנה המוצע והחלופות למבנה המועצה/הנהלה המרכזית (להלן יכונה "הגוף המרכזי"):

- הגוף המרכזי יורכב ממספר אי-זוגי של חברים, שלא יפחת מ-7 ולא יעלה על 15.
- יושב ראש הגוף המרכזי יהא יו"ר המפלגה אשר נבחר בפריימריז בקרב מתפקדי המפלגה.
- שלישי מחברי הגוף המרכזי ייצגו את סיעת המפלגה וייבחרו מקרב חבריה ועל ידי חבריה לתקופת חברות של שנה/שנתיים.
- שלישי מחברי הגוף ייבחרו מתוך מאגר המכיל חברי מפלגה רשומים הנושאים בתפקידי "לשעברים" (כגון ראשי ערים, חברי כנסת, יושבי ראש ושרים). מאגר

זה יהיה סגור ויובא לאישור הגוף המרכזי מדי שנה, וחבריו יבחרו את נציגיהם מתוכו.

- שליש מחברי הגוף יהיו נציגים המוגדרים "גופי קשר למפלגה" (כגון איגודי עובדים, התאחדויות, התאגדויות, אגודות סטודנטים וכדומה). גופים אלו יוגדרו מראש ויובאו לאישור הגוף המרכזי מדי שנה.
- חלופה נוספת: בחירת שליש מנציגי הגוף המרכזי על ידי חברי המפלגה בכלי ההשתתפות הדמוקרטיים המקוונים.³⁵
- הגוף המרכזי יתכנס במועדים שיקבע יושב ראש המפלגה ולא פחות מ-4 פעמים בשנה.
- הגוף המרכזי יאשר את תקציב המפלגה ואת תוכנית העבודה שלה.
- הגוף המרכזי יפרסם את פרוטוקול הישיבות שלו, אלא אם כן קבע אחרת ברוב קולות.

כאמור, יש לראות בהצעה שלעיל הצעה עקרונית, שיכולה ללבוש צורות וחלופות שונות במסגרת מפלגות שונות. החלוקה לשלושה שלישים בהרכב הגוף המרכזי נועדה להבטיח ייצוגיות ואיזון, אשר מצד אחד משרתים ומחזקים את מנהיג המפלגה, ומצד שני מאפשרים הצבת גבולות לכוח על ידי הנציגים שבחדר.

המלצה 4 - הפעלת שדרה ארגונית מקצועית

המלצה זו, שאוזכרה בהקשרים שונים לאורך הסקירה, היא נקודת יתרון מובהקת של המפלגות ואף הוכחה כמוצלחת במערכות הבחירות האחרונות. האתגר הוא אפוא ביכולתן של מפלגות דמוקרטיות להקים ולתחזק מערך מקצועי כזה, אשר יתקיים במנותק ממבנה החברות והמוסדות הדמוקרטיים.

מודל ההפעלה הרצוי של מערך כזה:

- יוכפף לתפקיד מטה מרכזי ומקצועי במפלגה.

35 חלופה זו רלוונטית בעיקר למפלגות חדשות שלא קיימת בהן תשתית של "לשעברים" או גופים מוסדיים אחרים הקשורים למפלגה, ועל כן ניתן יהיה לבחור נציגים מתוך חברים רשומים בשיטה מקוונת, בכפוף להסדרת תהליכי זיהוי ופרטיות.

- יפעיל את תאי השטח המקומיים מתוך הסתמכות על אנשי מקצוע, בהתנדבות או בשכר.
- יפעל בכפוף לאסטרטגיה האלקטורלית של המפלגה ובהתאם ליעדים שיוצבו לפעילות השטח, פעילות הרשת, פעולות הקמפיין השונות וכיוצא באלה.

יודגש כי פעילות מפלגתית זו, שהיא רובה ככולה "מלמעלה למטה", אינה סותרת את יכולת תחילת ההתארגנות המקומית של קבוצות, תאים וחוגי חברים, שיכולים לפעול תחת המטרייה הארגונית הרחבה וגם להיתמך בה באופן ישיר בכלים, תקציבים ותשתיות שונות. בכל אופן, העיקרון המוביל בהמלצה זו הוא ניתוק הקשר המוסדי לתהליכי הארגון והשטח והכפפת האופרציה הארגונית להגיונות מקצועיים ואסטרטגיים.

המלצה 5 - הקמת ערוצי הזנה אידיאולוגיים והפעלת קהל החברים

המלצה זו מחייבת את המפלגות לבצע זיהוי פרואקטיבי של שחקנים רלוונטיים בשדה האזרחי, כגון מכוני מחקר, עמותות, ארגוני סנגור ואחרים, אשר מקיימים באופן תדיר תהליכי מחקר, פיתוח וזיהוי של כלי מדיניות בתחומים הרלוונטיים למפלגה. על המפלגות לפתח מערכת של קשרים הדדיים עם ארגונים אלו, שיאפשרו פעפוע של רעיונות עדכניים לתוך השיח המפלגתי. מערכת זו צריכה לפעול באופן שוטף, בעיקר מתוך חיבור שיטתי בין הארגונים ומכוני המחקר לבין נבחרי הציבור, על בסיס מפלגתי וסיעתי ולא כחיבור אישי.

נוסף למיסוד צירי הזנה אלו, מומלץ למפלגה לקיים הליכי היזון חוזר ותיקוף של המדיניות ותפיסת העולם האידיאולוגית באמצעות השימוש בפלטפורמות שיתוף הציבור המיועדות לחברי המפלגה. אין המדובר בתהליך הצבעה ואישור, אלא בעיקר בהזדמנות לחשיפה והדהוד של מדיניות בקרב החברים. בהקשר זה מומלץ למפלגה לקיים גם מעת לעת, למשל אחת לשנה, אירוע מרכזי הנוגע לתחומי תוכן רעיוניים, אם במסגרת כינוס רחב של החברים לאירוע מרכזי,³⁶ ואם באמצעות קיום פעילות רשתית בתהודה גבוהה.

36 ניסיונות כאלה בעבר, שקיבלו את הכותרת "ועידה אידיאולוגית", לרוב נתפסו כאירועים חיוביים עבור המפלגות. כאשר אלה גם מנותקים ממוסדות ומחברות, יש סבירות גבוהה שקיומם יוסיף ערך ותמיכה ציבורית למפלגות.

תודות

אני מודה לאנשי המכון הישראלי לדמוקרטיה שאפשרו לי להוציא לאור את התוכנות וההמלצות האלה, ובראשם לפרופ' גידי רהט ולד"ר אסף שפירא על הליווי וההכוונה המחקרית ולנשיא המכון יוחנן פלסנר על הסיוע והמחויבות לכתיבת הסקירה. לתהליך הכתיבה היו שותפים רבים שהתייעצתי ושוחחתי עימם ושיתפתי בחשיבה, בהם ראשי מפלגות בהווה ובעבר, פעילים פוליטיים, אנשי שטח וקמפיינרים פוליטיים וכן אנשי אקדמיה ומחקר. לכולם הייתה תרומה בהרחבת התוכנות ובזיקוק המסקנות. תודה מיוחדת שלוחה לכתבים הפוליטיים שנועצתי עימם, אשר הקדישו מזמנם בתקופה פוליטית עמוסה זו וסייעו לי במתן נקודת מבט ובהתבוננות ביקורתית. תודה אחרונה וחמה לצביקה (ביקו) ארן על שאתגר וקידם את הטקסט בחוכמתו הרבה.

שיקום המפלגות בישראל בעידן של פרסונליזציה

אניקה גויה

1. טבע הבעיה

שנת 2019 הייתה שנה חסרת תקדים בפוליטיקה הישראלית. בבחירות שנערכו באפריל 2019 נכנסו לכנסת לא פחות מ-17 מפלגות,¹ ואף לא לאחת מהן היה רוב ברור. בעקבות הכישלון של בנימין נתניהו בהקמת ממשלה בנסיבות אלו התקיימה מערכת בחירות שנייה ב-17 בספטמבר 2019. בחירות אלו לא הניבו תוצאה מכרעת יותר מסבב הבחירות

* הערת העורכים: אנו מודים לאביטל פרידמן שעמלה על תרגום חיבור זה.

1 הערת העורכים: 17 המפלגות, או 18 אם נחשיב את מפלגת אח"י שהתמודדה ברשימה משותפת עם הליכוד, נבחרו לכנסת במסגרת 11 רשימות.

הראשון. לאחר שנתניהו הודיע לנשיא ראובן ריבלין כי אין ביכולתו להרכיב ממשלה העניק הנשיא את המנדט לבני גנץ – ראש רשימת כחול לבן, המורכבת משלוש מפלגות.²

מנקודת מבט השוואתית, בישראל יש מערכת רכיב-מפלגתית מורכבת ביותר. מפלגות רבות המתמודדות בבחירות לכנסת הן קטנות ובעלות תוחלת חיים קצרה, הוקמו על ידי פוליטיקאים בולטים ואין להן כמעט או בכלל תשתית ארגונית מחוץ לכנסת. לעומת זאת יש כמה מפלגות ותיקות, ולהן יש בסיס חברים רחב יותר, בהן מפלגות העבודה (וגלגוליה הקודמים מפא"י והמערך) והליכוד (וגלגוליה הקודמים חירות וגח"ל). המורכבות של מערכת המפלגות משקפת את המורכבות של החברה הישראלית, את החלוקות האתניות והדתיות בתוכה ואת מגוון הקולות והאינטרסים שיש לשלב במערכת הפוליטית.

על פי מדד הדמוקרטיה הישראלית לשנת 2019 המוסד הדמוקרטי שזוכה למידת האמון הנמוכה ביותר בציבור הוא המפלגות – פחות מהנשיא, מהממשלה ומהכנסת (Hermann et al., 2019: 52). מערכת המפלגות הישראלית היא גם מהמפוצלות בעולם. במהלך 70 השנים האחרונות נהפכו המפלגות מעמודי תווך בחברה הישראלית ובמערכת השלטון והדמוקרטיה לארגונים חלשים, המאותגרים יותר ויותר על ידי שחקנים פוליטיים אחרים (Hazan, 2018). ככל העולם מספרם של חברי המפלגות פחת (van Haute and Gauja, 2015), אולם בישראל ירידה זו חדה במיוחד. מסוף שנות ה-70 עד שנת 2008 שיעור החברים במפלגות מתוך ציבור הבוחרים ירד מ-17% לפחות מ-5% – מהירידות החדות ביותר בהשוואה למדינות אירופה (Kenig, Philippov, and Rahat, 2013: 13). מגמה עולמית זו מיוחסת לגורמים אחדים: התמקצעות הולכת וגוברת של מפלגות והקמפיינים שלהן; היחלשות הזיקה של האזרחים למפלגות; דרכים חלופיות של אזרחים למעורבות ולהשתתפות בפוליטיקה; שינוי באופני ההשתתפות המועדפים על אזרחים (Scarrow, 2015; Gauja, 2016). במאמר זה אטען שבעוד גורמים אלו

2 הערת העורכים: גם גנץ לא הצליח להרכיב ממשלה, וישראל נגררה למערכת בחירות שלישית בחורף פחות משנה. לאחר בחירות אלו, שנערכו ב־2020, הוקמה "ממשלת חילופים", אך גם היא שרדה תקופה קצרה בלבד, וכבר במרץ 2021 נערכו בחירות נוספות, לכנסת ה-24.

מציבים קשיים בעבור המפלגות הקיימות, הם גם מספקים הזדמנויות רבות לחידושים.

נוסף לירידה בשיעור של חברי המפלגות, ישראל מאופיינת גם בניידות רבה של חברי המפלגות. באופן פרדוקסלי תופעה זו נובעת משיטת הפריימריז, המשמשת מפלגות ישראליות רבות לשם בחירת מנהיגים ומועמדים – שיטה שאומצה במטרה לחזק את הדמוקרטיה ולהחיות את הפעילות המפלגתית וכן לגשר על הפער בין פוליטיקאים לבוחרים ולהחזיר את אמון הבוחרים במפלגות (Wauters, Rahat and Kenig, 2015: 88). אנשים מצטרפים למפלגות על מנת לתמוך במנהיגים או במועמדים מסוימים, ואילו הקשר שלהם למפלגה מעבר לפעולת ההצבעה בפריימריז מצומצם. דבר זה יוצר תופעה של חברים מזדמנים – מספר חברי המפלגה עולה מאוד במהלך הפריימריז, וצונח חזרה עם סיומו (Rahat and Hazan, 2007: 63).

היחלשות המפלגות כארגונים חיוניים מדאיגה מכמה סיבות. המפלגות ממלאות תפקיד מפתח ביצירת זירה להשתתפות פוליטית. השתתפות אזרחית של יחידים במפלגות מתבצעת דרך מגוון רחב של פעילויות, כגון מעקב אחר הפעולות והמדיניות של המפלגה, תרומות כספיות וסיוע במסע הבחירות, השתתפות בישיבות הסניפים, השתתפות בהליך הבחירה של מנהיגי המפלגה ומועמדיה, השתתפות בכנסים ומתן תובנות וחוות דעת על מדיניות המפלגה, והתמודדות בבחירות פנים-מפלגתיות שבהן מועמדים מטעם המפלגה נבחרים למועמדות לתפקידים ציבוריים. מפלגות גם יוצרות קשרים עם החברה באמצעות מערכת היחסים שלהן עם קבוצות אינטרס (לדוגמה איגודי עובדים ומעסיקים), מכוני מחקר, ארגונים קהילתיים ותנועות חברתיות.

ההשתתפות הישירה של אזרחים בפעילות מפלגתית, כגון פיתוח מדיניות והשתתפות בפריימריז, וכן הקשרים המתקיימים בינם ובין המפלגה באמצעות הצבעה ומעקב אחרי הפעילויות המפלגתיות חשובים לאין ערוך – לא רק מבחינת הלגיטימציה שהם מעניקים למפלגה, אלא גם משום שהם מחזקים את הקשר בין האזרח למדינה באמצעות ביטוי וצירוף אינטרסים. במובן זה, באמצעות התהליכים הפנימיים של פיתוח המדיניות במפלגות והמעורבות הפעילה של חבריהן ושל הקבוצות המקושרות אליהן המפלגות מתוודעות לסוגיות העיקריות

המעסיקות את הקהילה. הן משלבות השקפות ואינטרסים של יחידים וקבוצות במסמכי מדיניות ומצעים – ואותם המפלגות מציגות לבוחרים. זוהי פונקציה שחשיבותה מכרעת, ומפלגות – בישראל וברחבי העולם – סופגות ביקורת על כך שאינן ממלאות אותה בצורה מספקת (Mair, 2013).

2.

פוליטיקה בעידן של פרסונליזציה

כאמור, בין הסיבות לירידת העניין הציבורי במפלגות והזיקה אליהן אפשר לציין את תהליך ההתמקצעות של המפלגות והקמפיינים, ריבוי החלופות העומדות בפני האזרחים המעוניינים

בהשתתפות פוליטית והשינוי בהעדפות האזרחים באשר לאופן שבו הם רוצים להשתתף בפוליטיקה. מגמות אלו צריכות להיות מובנות בהקשר הרחב יותר של הפרסונליזציה של הפוליטיקה. הפרסונליזציה של הפוליטיקה בבסיסה פירושה עלייה בחשיבות השחקנים היחידים בתהליכים הפוליטיים על חשבון המפלגות ושחקנים קולקטיביים אחרים (Pruysers, Cross, and Katz, 2018: 5; Rahat and Kenig, 2018: 117). הפרסונליזציה היא רבת פנים – היא יכולה להתבטא בסיקור תקשורתי גובר של פוליטיקאים בודדים, בהתנהגות של פוליטיקאים ובוחרים באופן שמבדיל אותם מהקבוצה ובאימוץ שיטות בחירות ומוסדות המבליטים שחקנים יחידים על חשבון הקבוצות.

בישראל נמצא כי רפורמת הבחירה הישירה לראשות הממשלה (שהתקיימה לתקופה קצרה), הירידה בכוחן של המפלגות הגדולות (קניג וטוטנאור, 2017) ואסדרת מימון הבחירות היו גורמים מכריעים בתהליך הפרסונליזציה של הפוליטיקה במדינה. גם המפלגות עצמן תרמו להתפתחות הפוליטיקה הפרסונלית בישראל. הדמוקרטיזציה הגוברת של המפלגות, שהגיעה לשיאה עם אימוץ שיטת הפריימריז בשנות ה-90, הובילה אף היא לשינוי המוקד בפוליטיקה מהמפלגות למועמדים יחידים ומנהיגים (Cross et al., 2016).

חשוב לציין כי גם שינויים תרבותיים וחברתיים קידמו את תהליך הפרסונליזציה של הפוליטיקה וליוו אותו – ולטענתי הזדמנויות רבות לחידוש במפלגות קשורות להיבטים אלו. הפרסונליזציה קשורה באופן טבעי לאינדיווידואליזציה של החיים החברתיים (Karvonen, 2010: 4). האינדיווידואליזציה היא צורה של התנהגות

פוליטית המבטאת את הרעיון שהאזרחים שואפים להגשים את השאיפות הפרטיות שלהם ולא את טובת הכלל. יש הטוענים כי בהשפעת שינויים חברתיים – כגון לחצים גוברים בכל הקשור לזמן, כסף ומאמץ, ורעיכה של קהילות של מעמד הפועלים ושל חברות באיגודים מקצועיים – אנשים מוכנים פחות להשתתף באופן קולקטיבי בפעילות פוליטית (Pattie, Seyd, and Whiteley, 2004). במקום להצטרף למפלגות, אזרחים ניתבו את ההשתתפות שלהם לארגונים פוליטיים אחרים או לצורות ישירות יותר של פעילות פוליטית. ההתאמה של הפעולות האלה לסגנון החיים של יחידים מחזקת את הנטייה שלהם לקחת בהן חלק – והמשמעות היא שההבניה של נושאים והתגובה אליהם פרסונליות ואינן מבוססות על היבטים אידיאולוגיים ונאמנות (Bennett and Segerberg, 2011: 771).

.3

מציאת פתרון

יש מי שעבורם הדפוסים המשתנים הללו מבטאים את דעיכתן של ההשתתפות והמעורבות הפוליטית בחברה (Putnam, 2000; Hibbing and Theiss-Morse, 2002). תפיסה זו מקורה – בחלקה – בהשוואה למפלגות שפעלו בתור הזהב של המפלגות הישראליות, שהתאפיינו בחדירה עמוקה של המפלגות לחברה. דוגמה מובהקת ואף ארכיטיפית לכך היא מפא"י, שהתבססה על חברות מפלגתית רחבה שתורגמה לגוש בוחרים יציב (Rahat and Kenig, 2015: 100). אכן, בעבר המפלגות הישראליות מימשו את מודל מפלגות ההמון: יותר מרבע מהאזרחים היו חברי מפלגות; היו להן תנועות נוער, מועדוני ספורט ומגוון פרסומים; הן היו המתווכות הבלעדיות בין המדינה לחברה (Hazan, 2018).

עם זאת, לנוכח המגמות החברתיות והמוסדיות הרחבות שזוהו לעיל, אין סיכוי שמודל מפלגת ההמון ישוחזר. במקום זאת חשוב להציע ניסוח חדש לתפקיד שרצוי שמפלגות ימלאו בדמוקרטיה הפרלמנטרית במדינה על מנת להתקדם ולהציע דרכים להחיות את המפלגות בישראל המודרנית. ברמה הבסיסית שתי הפונקציות העיקריות שהארגונים המפלגתיים צריכים למלא הן:

- לספק זירה להשתתפות פוליטית.
- לספק מנגנון לייצוג האינטרסים של האזרחים.

אם שני הקריטריונים האלה מתקיימים, אפשר והכרחי לחשוב באופן יצירתי כיצד מפלגות יכולות להתארגן כדי לעמוד בציפיות של החברה הישראלית המודרנית ולהתאים את עצמן אליה בצורה טובה יותר.

הרפורמות המוצעות במאמר זה מבקשות לקבל את השינויים התרבותיים והחברתיים ולא להילחם בהם. על מנת לשפר ולהעמיק את הקשר בין המפלגות לאזרחים בכל הכרוך בייצוגיות ובהשתתפות בעידן הפוליטיקה האישית, המפלגות בישראל צריכות למצוא דרכים לפנות אל יחידים באופן אישי מאוד – כצרכנים, חברים בפייסבוק, עוקבים בטוויטר ואזרחים גלובליים המעצבים בעצמם את דמותם ומעדיפים לפעול בפוליטיקה בדרכים ישירות יותר מהצבעה או חברות פורמלית בארגונים (Bennett and Segerberg, 2013). מאמר זה גם אינו שולל את האפשרות המעשית לחולל שינויים, בהתחשב במבנים המוסדיים הקיימים. בהתאם לכך נבחנים בו שני סוגים רחבים של רפורמות: תהליכים פנימי-מפלגתיים וכללים למימון בחירות. המאמר אינו מבקש לקדם רפורמה מסוימת בשיטת הבחירות.

הדיון על הפרקטיקות של הרפורמות מורכב משני חלקים. החלק הראשון (והמהותי ביותר) עוסק ברפורמות שהמפלגות בעצמן יכולות לבצע (פרק 4). הוא מפרט שורה של צעדים ארגוניים אשר מטרתם:

- לשפר קמפיינים ותקשורת המבוססים על נושאים
- לארגן מחדש את המפלגה באמצעות מעבר מסניפים אזוריים ומקומיים לרשתות המבוססות על מדיניות וזהויות
- לבסס את הפעילות המקוונת על שיטות עבודה וארגון שהוכחו כיעילות
- לספק הדרכה והכשרה לחברים ולפעילים
- ליישם או להגביר היבטים של דמוקרטיה ישירה בתוך המפלגה
- להפוך את הפריימריז למשמעותיים יותר.

החלק השני מפרט רפורמות הקשורות במימון המפלגות בישראל שמטרתן לחזק את הארגונים המפלגתיים (פרק 5). ההמלצות בחלק זה מתמקדות בשינויי חקיקה אשר מטרתם:

- לעודד תרומות קטנות מיחידים, אשר יתמרצו את המפלגות לקיים קמפיינים בקהילות מקומיות, זהותיות ונושאיות
- לספק מימון תואם מטעם המדינה למפלגות, במטרה להגביר את התפקיד והחשיבות של הפריימריז כאירועים קהילתיים.

4.

רפורמה בהליכים הפנימיים-מפלגתיים

מטרה מרכזית של הרפורמה הארגונית היא בנייה מחודשת של המפלגות כמרחבים של דיון פוליטי תוסס ומעורבות אזרחית. עשורים של מחקר אקדמי שבחן מדוע אזרחים מצטרפים למפלגות מלמד כי חברי מפלגה צריכים להרגיש מוערכים ולהאמין שקולם נשמע ושיש להם הזדמנות להשתתפות פוליטית משמעותית (van Haute and Gauja, 2015). אם נביט על מפלגות ארכיטיפיות מאמצע המאה ה-20 נגלה כי צורך זה סופק באמצעות מערכת של חברות רחבה, אירועים חברתיים, פרסומים מפלגתיים (עיתונים ועלונים) ורשתות של סניפים מפלגתיים המקושרים זה לזה באמצעות מערכות ייצוגיות כגון ועידות וכנסים (Akzin, 1955; Galnoor, 1982).

מסיבות שנבחנו בחלק קודם של מאמר זה (לעיל בפרק 2) לא מציאותי להניח שנוכל אי פעם לשחזר את התנאים הללו או לחזור לאקלים הפוליטי והחברתי שאפיין את המפלגות במה שמכונה תור הזהב שלהן. עצם השאלה אם רצוי לעשות זאת היא שאלה נפרדת. במקום זאת עלינו להכיר בכך שטבען של ההשתתפות הפוליטית והאינטראקציה החברתית השתנו באופן מהותי. האתגר של המפלגות הפוליטיות בישראל הוא לתעל את השינויים הללו לטובתן, ולא שיפעלו כנגדן. אזרחים צריכים שהמפלגות שלהם יספקו בעבורם זירות להשתתפות ולדיון, אך לא בדרכים מיושנות שאינן מותאמות עוד לאופן שבו אנשים מתקשרים ולאופן שבו הם מעדיפים להיות מעורבים בפוליטיקה.

להתקדמות בטכנולוגיות הדיגיטליות יש השפעה עמוקה על החברה האנושית, והיא עיצבה מחדש את האופן שבו אנו מתקשרים, מקיימים קשרים חברתיים ומשתתפים בפוליטיקה. למעלה משלושה מיליארד אנשים ברחבי העולם משתמשים באינטרנט באופן יום-יומי, ורבים מהם משתמשים בו לשם גלישה ברשתות החברתיות דוגמת פייסבוק. הטכנולוגיות הדיגיטליות הקלו על פעולות יום-יומיות, למשל בתחום הבנקאות והקניות, וגם אפשרו צורות חדשות של השתתפות וגיוס פוליטיים. הרשתות החברתיות זכו להערכה על כך שבזכותן התאפשרו תנועות מחאה, כמו האביב הערבי ומהפכת #EuroMaiden באוקראינה, שבהן אזרחים הצליחו לגייס תומכים ברשתות החברתיות כדי להשיג שינוי פוליטי (Zuckerman, 2014). כמו כן, תיוגים (hashtags) משמשים היטב לצורך גיוס אזרחים בכל רחבי העולם כדי לקדם מגוון מטרות, כמו תנועת #NeverAgain, שנועדה לקדם פיקוח על מכירה ואחזקה של נשק בארצות הברית, והמחאה העולמית על האלימות כנגד נשים במשפחה ובמקומות העבודה #MeToo.

ישראל אינה חריגה בכל הקשור להתפשטות האינטרנט ולטכנולוגיות המדיה הדיגיטליות. דוח שפורסם בשנת 2018 מצא כי ישראל היא המובילה בעולם בשימוש במדיה חברתית. ישראלים מבלים בממוצע 11 שעות ביום בפלטפורמות של מדיה חברתית – כפול מהממוצע העולמי ויותר ממשתמשי האינטרנט בכריטינה וארצות הברית (7 שעות בכל אחת מהן). בהקשר זה חשוב לציין כי 85% ממשתמשי האינטרנט הישראלים משתמשים בפייסבוק באופן קבוע ו-7% משתמשים בוטיוב (Coutinho, 2018).

האינטרנט בכלל ופלטפורמות המדיה החברתית בפרט שינו באופן מהותי את ההשתתפות הפוליטית ואת השיטות להתארגנות וגיוס פוליטיים. הסביבה המקוונת היא מרחב שבו ניתן לגייס ולהניע לפעולה קבוצות ואנשים בעלי דעות דומות באמצעות פעילות פוליטית מסורתית ולא מסורתית; למשל, דרך השתתפות בדיונים פוליטיים, שכנוע להצביע או לנקוט עמדה, ביטוי זהות פוליטית ותמיכה במטרות, וכן תרומה, הצבעה ופרסום עצומות (Shirkey, Xenos, Vromen, and Loader, 2008). האינטרנט יצר מהפכה בחשיפה לפוליטיקה, לא רק על ידי הקלת הגישה למידע ולתקשורת פוליטית אלא גם על ידי "הפצת תכנים פוליטיים, באמצעות מערכות של סינון והמלצות הנקבעות על ידי אלגוריתמים, למשתמשים שלא מחפשים אותם באופן אקטיבי, דבר שכל

משתמשי הפייסבוק מכירים" (Bailo, 2017: 33). ההשתתפות הפוליטית המתווכת באמצעות טכנולוגיות דיגיטליות ורשתות חברתיות מאופיינת במיידיות, כלומר בציפייה של המשתתפים לראות את התוצאה של מעשיהם. מה שמניע אותה הוא דבקות באינטרסים מסוימים או במטרות ממוקדות ולא בתנועות חברתיות-פוליטיות או אידיאולוגיות רחבות (Zuckerman, 2014: 156–157).

שאלה אחרת שהמפלגות הישראליות צריכות לשאול את עצמן היא עד כמה הן מעוניינות לפתוח את ארגוניהן – לאפשר למי שאינם חברים רשמיים במפלגה להשתתף במגוון פעילויות מפלגתיות, כגון קמפיינים, פיתוח מדיניות, בחירת נציגים וגיוס תרומות. יש מפלגות בדמוקרטיה מתקדמות אשר מאמצות יותר ויותר מדיניות פרגמטית בכל הכרוך בהפרדה בין חברים ובין לא חברים ומתקרבות לפרקטיקה ארוכת השנים הנהוגה במפלגות בארצות הברית – של מצביעים רשומים. הדוגמה הבולטת למגמה זו היא המפלגה הליברלית בקנדה, אשר ויתרה לחלוטין על הרעיון של חברות במפלגה, ובמקום זה פועלת לערב קבוצה רחבה יותר של תומכי המפלגה בפעולות מרכזיות של קבלת החלטות, לרבות בחירת מנהיג המפלגה.

מעניין שהאפשרות להגדיל את תפקידם של הלא-חברים במפלגות הישראליות תואמת את עמדותיהם של חברי המפלגות בעניין הדמוקרטיה המפלגתית. סקר בקרב חברי המפלגות בישראל בשנת 2010 מצא כי בחירה של מועמדים ומנהיגים על ידי תומכי המפלגה ולא רק על ידי חברה מועדפת על פני כלל האפשרויות האחרות שהוצגו לבחירת המועמדים והמנהיגים (47%) וכי הנהגת המפלגה צריכה להתחשב ברעות של מצביעי המפלגה (64%) יותר משבדעותיהם של חברי המפלגה (38%) (Kenig, Philippov, and Rahat, 2013: 23–24).

הרעיונות שנדונים להלן (בפרק זה) קשורים כולם לתהליכים ולמבנים שהמפלגות יכולות לשנות בעצמן בלא התערבות של המדינה.

אחד מהשינויים המשמעותיים ביותר בפוליטיקה המודרנית הוא ירידת החשיבות של האידיאולוגיות הפוליטיות המסורתיות כתמריצים לגיוס אזרחים

4.1. קהפיינים [ושאיי]

לפעילות פוליטית. אנשים נכונים פחות להשתתף בצורות קולקטיביות של פעילות פוליטית. המניעים שלהם להשתתפות פוליטית קשורים פחות ופחות לחובות אזרחיות ולזהויות קולקטיביות, בשל שינויים חברתיים כגון לחצים גוברים של זמן, כסף ומאמץ ודעיכת קהילות של מעמד הפועלים וחברות באיגודי עובדים (Pattie, Seyd, and Whiteley, 2004: 333–334; Voerman and van Schuur, 2011: 93). במקום זאת הם בדרך כלל מחפשים התאגדויות גמישות יותר למען מטרות ברורות ונקודתיות וארגונים פוליטיים בעלי "מותגים פוליטיים אישיים יותר, המאורגנים סביב סגנונות חיים פרטניים ורשתות חברתיות" (Bennett and Segerberg, 2013: 5–6). ראו גם (Bennett and Segerberg, 2011: 771).

מגמות אלו, הקשורות לירידה בחברות במפלגות, מציבות אתגרים למפלגות בישראל; אך הן גם מציעות דרך חלופית לגיוס פוליטי, באמצעות פוליטיקה המבוססת על נושא. במקום לפעול על בסיס אידיאולוגיות ומטרות רחבות, מפלגות צריכות להעניק הזדמנויות למעורבות מותאמת אישית מבחינת הנושאים והפעילויות. הדבר דורש כיוול מחדש של הארגונים המפלגתיים ושל הקמפיינים – פחות אידיאולוגיות מסורתיות, ויותר גיוס אזרחים על בסיס סוגיות ספציפיות. אין פירוש הדבר שלמפלגות כבר אין מטרה או משימה כוללת, אלא שמפלגות צריכות להשקיע מאמץ רב בתקשורת עם חברי המפלגה והתומכים בה סביב סוגיות חשובות של מדיניות שמתכתבות עם חיי היום-יום שלהם.

המפלגה הליברלית בקנדה היא דוגמה לגיוס יעיל של תמיכה המבוססת על נושא. המפלגה דוגלת באופן כללי באידיאולוגיה פרוגרסיבית, אך לקראת הבחירות באוקטובר 2019 אידיאולוגיה זו נוסחה כסדרה של קמפיינים נושאים, ועניינם היה הפחתת הזיהום הנגרם מפלסטיק, עזרה למי שרוכשים בתים בפעם הראשונה בחייהם וטיפול בר השגה בילדים. באמצעות הקמפיינים האלה הפיצה המפלגה באופן יעיל את קווי המדיניות שלה. הקמפיינים גם היו קשורים באופן מהותי יותר לארגון המפלגתי ולגיוס מצביעים – דרך יצירת עצומות מקוונות, הקמת מאגרי נתונים של תומכים בנושא מסוים ומתן אפשרות להביע תמיכה בנושאים אלו (וכברירת מחדל גם במפלגה הליברלית) באמצעות תיוג והעלאת תוכן ברשתות החברתיות.

לדרך תקשורת זו, שנועדה לקדם מעורבות של האזרחים על בסיס נושאים ולא על בסיס אידיאולוגיות מפלגתיות, יש פוטנציאל לעודד קבוצות אזהדות לנהל קמפיינים לווייניים.³ אם מפלגות מעצבות את המסר שלהן בצורה צרה מדי ונשענות רק על חברים – אשר, כפי שמחקרים הראו, אינם מייצגים את הציבור מבחינת המאפיינים החברתיים והאמונות שלהם (Heidar and Wauters, 2018) – גיוס האזרחים עלול להיפגע והקמפיינים עלולים להיות לא יעילים. עם זאת, על ידי פנייה אל אזרחים באמצעות נושאים ממוקדים מפלגות יכולות לזהות קבוצות של אזרחים המזדהים עם ערכיהן. כפי שטענו דומט וטמפל (Dommett and Temple, 2018: 197. ראו גם Enos and Hersh, 2015): "באמצעות ניצול האנרגיות של אזרחים שאולי אינם נלהבים מספיק להצטרף למפלגה אך בכל זאת מזדהים עם ערכי המפלגה, קמפיינים לווייניים יכולים לספק למפלגות מערך רחב יותר של תומכים ולהעניק להם מקום להבעת עמדותיהם". תהליך זה יכול להיעזר בטכנולוגיות דיגיטליות וקמפיינים מקוונים, שכן הזרימה והחדירה של הטכנולוגיות הדיגיטליות "מאפשרות בקלות רבה יותר מעברים תדירים בין עמדות שונות – של אהדה למפלגה ושל פעילות במפלגה".

ארגון המפלגות סביב קמפיינים נושאים יכול לשאול גם מהמושג "התארגנות קהילתית" (community organizing), שמאז מסע הבחירות של ברק אובמה הדמוקרטים בארצות הברית משתמשים בו שימוש נרחב. בעוד שחלק ניכר מהפוליטיקה המפלגתית כרוך ביכולת לתקשר ולהציג תוכניות מדיניות ואידיאולוגיות, הדגש בהתארגנויות קהילתיות הוא אחר – לשאול את האנשים מה הם עצמם רוצים לקדם, במקום לומר להם מה לחשוב (Schutz and Sandy, 2011: 5). פעילים בהתארגנויות קהילתיות תומכים במערכת כללית של ערכים (שוויון, צדק, דמוקרטיה) ומפתחים מוסדות במטרה לאפשר לקבוצות "לשנות את יחסי הכוחות על ידי הגדלת קהל החברים שלהן, טיפוח והכשרה של מנהיגים, השגת מוניטין של אסטרטגיה פיקחית, גיוס כספים למימון התשתיות והצוות שלהן והדגמת יכולתן להוביל קבוצה גדולה של אנשים לפעולות ציבוריות" (שם: 12). טכניקה זו הוטמעה במסעות הבחירות של המפלגות האמריקניות

3 הערת העורכים: קמפיינים לווייניים הם קמפיינים שמנהלות קבוצות שאינן חלק מהמפלגה בנושאים דומים לנושאי הקמפיינים שהמפלגה מנהלת.

בעשור האחרון באמצעות בניית רשתות ו"יצירה, טיפוח ותחזוקה של קשרים עם תומכי המפלגה, שאנשי הצוות של המפלגה יכולים לגייס לפעולות חברתיות וסמליות קולקטיביות" (Kreiss, 2012: 10).

מפלגת הלייבור בבריטניה השתמשה בצורת התארגנות כזו ליצירת קמפיינים מקומיים המבוססים על נושאים. חברי הפרלמנט אחראים על קמפיינים אלו, אבל הם מבוססים על מעורבות פעילה וגיוס של קהילות מקומיות. במסגרת המיזם "אלופי הרחוב" (Street Champions) (Smith and Reeves, 2013) ארגונים מקומיים מונו על ידי המפלגה לכנס מפגשים מיוחדים בבתי קפה מקומיים. במפגשים אלה השתתפו אנשים שהיו מעוניינים לדון בסוגיות שהיו חשובות להם ולחלוק רעיונות בענייני מדיניות, וכך ליצור מנגנונים המאפשרים ליחידים להיות מעורבים בתנאים שלהם. האחראים על מיזם זה טענו כי אין לראות קבוצות אלו כמתחרות במפלגת הלייבור אלא כמעודדות צורה אורגנית יותר של פוליטיקה. הם ציינו כי באירועים שאורגנו באופן קהילתי, כדוגמת פסטיבלים, ההתנהגות של המשתתפים הייתה שונה מההתנהגות בישיבות מפלגת הלייבור, שנתפסו כרשמיות מדי ועוררו הסתייגות (Gauja, 2014).

כמה מהמפלגות הישראליות התנסו אף הן בארגון אירועים שחרגו מהמבנה הפנים-מפלגתי הייצוגי המסורתי. הצעדים שהוזכרו לעיל מתבססים על כנסים דומים לכנסים שעסקו במדיניות מטעם העבודה, קדימה ומרצ ב־2012 – בקדימה ובמרצ הוזמנו להשתתף גם מי שאינם חברי מפלגה (Rahat and Kenig, 2015: 103). אפשר לקיים כנסים אלו באופן פיזי, מקוון או בשילוב של השניים. לקמפיינים נושאים מקוונים יש יתרון בכך שהם יכולים להגדיל את התמיכה ביוזמות מפלגתיות בקרב אזרחים שאינם מעוניינים להצטרף למפלגה כחברים רשמיים. קבוצות קהילתיות המבוססות על נושאים ושאין מקוונות, דוגמת הקבוצות שנוצרו במפלגת הלייבור הבריטית, קטנות ודורשות יותר משאבים, אך הן יכולות להיות כלי רב-ערך בביסוס קשרים בקהילות ובהכשרת פעילי מפלגה. קבוצות כאלה יכולות לפעול גם בהובלת פוליטיקאים, והם יכולים לנצל את כוח הגיוס וההנעה של הפוליטיקה האישית.

קמפיינים נושאים יכולים לתרום לדמוקרטיה בכמה אופנים. מלבד היכולת של פוליטיקה המבוססת על נושאים לגייס ולהניע אזרחים להשתתף, הרי באמצעות

התמקדות בהגברת המעורבות של אזרחים בדרכים שמעניינות אותם, השתתפות פוליטית כזו יכולה לשפר את תחושת ההשפעה על הפוליטיקה (political efficacy), שהיא נמוכה בקרב האזרחים: 79% מהישראלים הרגישו לפני כמה שנים כי יש להם השפעה מועטה או כי אין להם השפעה כלל על מדיניות הממשלה (Hermann et al., 2018: 84). התמקדות בפוליטיקה המבוססת על נושאים יכולה גם לסייע בגישור על מחלוקות ולמתן את הנטייה לחוסר יציבות, שנגרמים בשל הפיצול של הפוליטיקה הישראלית.

המלצה 1. יש לעודד מעורבות של אזרחים במפלגות המבוססת על נושאים באמצעות יצירת קמפיינים מקוונים ועצומות דיגיטליות הממוקדים בנושאים מסוימים. קמפיינים אלו יכולים להתנהל באתרי האינטרנט של המפלגות ועל ידי חיבור לרשתות החברתיות באופן שיאפשר למשתתפים להביע את תמיכתם במטרות ובנושאים.

המלצה 2. יש לפתח יוזמות של ארגונים מקומיים בהובלת חברי מפלגה ובחסות מודגשת של חברי כנסת. יוזמות אלו צריכות להתמקד בסוגיות מקומיות, לחפש אצל הבוחרים אחר מידע ותובנות ולהרחיב את ההשתתפות גם לחברי קהילות מקומיות שאינם חלק מהמפלגה.

4.2. הקמת רשתות המבוססות על זהות ומדיניות

אחד מהמאפיינים של הדמוקרטיה בישראל הוא ההטרוגניות של החברה הישראלית ומגוון הקולות שיש לשלב בהליך הפוליטי. מאפיין זה מאתגר אותה. באופן טבעי פועל יוצא של

המעבר לפוליטיקה המאורגנת סביב נושאים הוא יצירת רשתות המבוססות על זהות ומדיניות בתוך המפלגות. כפי שצוין בסעיף הקודם, כנסים בנושאי מדיניות נערכו בעבר במפלגות קדימה, העבודה ומרצ. מדובר ביוזמות רבות ערך, אך הן נשענות על דרכים ריכוזיות ומבוקרות שמטרתן לתרום למצע המפלגה – למשל באמצעות כנסים מפלגתיים שנתיים.

במקום זאת מאמר זה מעודד יצירת רשתות המבוססות על זהות ומדיניות בתוך המפלגות, כחלופה למבנה המסורתי של סניפים גאוגרפיים. רשתות אלו יכולות

להיות מאורגנות באופן רשמי באמצעות מיסודן בתקנון המפלגה או שהן יכולות להיות התארגנויות אורגניות יותר של חברי מפלגה ופעילים, הזוכות לעידוד (מבחינת מימון וחסות) מטעם המפלגה – התארגנויות שצצות ונעלמות בהתאם לסוגיות שמתעוררות.

דוגמאות לרשתות שמעוגנות באופן רשמי בתקנוני מפלגות הן קבוצות נשים ונוער. קבוצות אלו שכיחות יחסית במפלגות בכל רחבי העולם: מחקר שבחן 122 מפלגות ב-19 מדינות דמוקרטיות מצא כי ל-78% מהמפלגות משתייך ארגון נוער, ול-41% מהן יש ארגון המיועד לנשים (Allern and Verge, 2017: 118). לשני סוגי ארגונים אלו יש תפקיד ייצוגי וסמלי רב-ערך, אך למפלגות יש יכולת להגדיל את המודל הארגוני הזה למגוון זהויות ואינטרסים רחב הרבה יותר.

הרחבה אחת מסוג זה היא יצירת קבוצות ורשתות פנים-מפלגתיות המבוססות על זהות אתנית. מודל זה שימש בהצלחה את המפלגה השמרנית בכריטיניה, שבה קבוצות כגון החברים השמרנים של הודו (Conservative Friends of India) והפורום למוסלמים שמרנים (Conservative Muslim Forum) קידמו את השתתפותן של קהילות מהגרים ומיעוטים אתניים בפוליטיקה המפלגתית. קבוצות אלו פועלות בתוך המבנה המפלגתי הקיים ושואפות לשלב קבוצות ספציפיות אשר בלא מודל פעילות כזה היו מקימות מפלגות משלהן או נמנעות לחלוטין מהשתתפות פוליטית. באמצעות ארגון וריכוז מאמץ של חברי המפלגות ותומכיהן סביב נושאים הרלוונטיים לצרכים הספציפיים של הקבוצות האלה הן מספקות ייעוץ בנושאי מדיניות, קשרים אסטרטגיים וחיבורים עם קהילות ומבנה חברתי של תמיכה ויוצרות מנגנונים לזיהוי נציגי מפלגה עתידיים ועידוד לפעילות פוליטית.

רשתות מדיניות ורשתות זהות מבוססות לא רק על זהות אתנית או דתית. למשל, מפלגת הלייבור במחוז ניו סאות' ויילס שבאוסטרליה יצרה את ועדות הפעולה של הלייבור (Labor Action Committees). ועדות אלו הן קבוצות שזכו להכרה רשמית של המפלגה מתוקף תקנותיה – שם נאמר כי הן "דנות ומפתחות מדיניות בנושא מוגדר או שמשפיע על אזור מוגדר; מארגנות אירועים בסוגיה מוגדרת

או בעניין אזור מוגדר, מקיימות קשרים עם הקהילה ומצמיחות את המפלגה".⁴ דוגמאות לקבוצות אלו הן קבוצות המבוססות על זהות, כגון ידידי הלייבור הסינים (Chinese Friends of Labor) ורשת הלייבור האבוריג'ינית (Aboriginal Labor Network), וגם קבוצות מדיניות וקבוצות מכוונות מטרה, כגון לייבור לקידום חדשנות (Labor for Innovation), רשת הלייבור לקידום פעילות סביבתית (Labor Environment Action Network) ורשת הלייבור המדעית (Labor Science Network). ועדות הפעולה של הלייבור מארחות לאורך כל השנה אירועים שמטרתם להפעיל את הקהילות של תומכי הלייבור ולהיות מעורבים בפעילויותיהן. אירועים אלו כוללים, בין היתר, ארוחות שנתיות, פורומים קהילתיים ופסטיבלים תרבותיים.⁵

בחמש השנים האחרונות גדל מאוד מספר הקבוצות האלה בתוך המפלגה, ולעומת זאת סניפי המפלגה הגאוגרפיים דעכו, מכיוון שהקבוצות מותאמות יותר להעדפות של חברי המפלגה ושל התומכים בה בעניין אופי ההשתתפות. קבוצות אלו יכולות לפעול במסגרת ארגונית נוקשה פחות מהסניפים המסורתיים, הן נגישות יותר לאנשים מחוץ למפלגה והן מאופיינות בקמפינים, כלומר מיזמים המוגבלים בזמן ומאפשרים לראות תוצאות מיידיות יותר. החשוב ביותר – רשתות המבוססות על זהות ונושאים מאפשרות לבטא מעורבות במפלגה באופן המשקף בצורה טובה יותר העדפות אינדיווידואליות: ראשית, הן מצמצמות את הנושאים לנושאים המשמעותיים בעבור החברים, לפי החלטתם שלהם (לדוגמה מדיניות סביבתית); שנית, הן מאפשרות לבטא עמדה החורגת מעמדת המפלגה בנושא מסוים; שלישית, הן מאפשרות למשתתפים לספק תובנות והשפעה באמצעות התארגנות קולקטיבית ולא בסביבה פנים-מפלגתית מיושנת (כלומר באמצעות סניפים וכנסים).

יצירת רשתות המבוססות על נושאים וזהות מעניקה למפלגות יתרונות ברורים בגיוס והפעלה של חברי מפלגה ובהכשרה של פעילי מפלגה ותועמלנים (קמפינירים), מכיוון שבמסגרת ההתארגנות סביב הנושאים חברי המפלגה לומדים

Australian Labor Party (NSW Branch), *NSW Labor Rules*, 2016, rule I.29 4

"Action Committees," *NSW Labor Website*, 2019 5

כיצד לדבר על מה שהם מנסים להשיג, לפגוש בוחרים ולהציג באופן משכנע את יעדי המדיניות. חברי מפלגה אלו הם משאב יקר ערך למפלגה ולנציגיה, שכן הם התאמנו בקידום קמפיין באופן יעיל, בביטחון ובמיומנות. רשתות המבוססות על נושאים יכולות גם להתפתח למקור חדש לגיוס תרומות למפלגה ולמועמדים מטעמה.

המלצה 3. מפלגות צריכות לשקול הקמה של מערכת רשתות המבוססות על נושאים או זהויות במסגרת המפלגה. המפלגות יכולות להכיר ברשתות אלו באופן פורמלי ולהגדיר בבירור את תפקידן, ולחלופין רשתות אלו יכולות לפעול כיוזמות אד הוק ספונטניות הזוכות לעידוד וסיוע מהמפלגה באמצעות מימון, תמיכה תקשורתית ונראות.

4.3 התארגנות מקוונת

כשטכנולוגיות דיגיטליות מתפתחות, אופי התקשורת הפוליטית ויחסי הגומלין החברתיים משתנים בהתאם. כפי שצוין במאמר זה, אזרחי

ישראל הם המובילים בעולם בצריכת מדיה חברתית. חוקרים מדגישים במשך שנים רבות את הפוטנציאל הטמון בטכנולוגיות התקשורת החדשות בעבור ארגונים פוליטיים. בתת-פרק זה מוצגת הקשת המלאה של מה שאפשר לכנות ארגון ומעורבות דיגיטליים. בקצה האחד של קשת זו נמצאת הופעתן של קבוצות מקוונות רבות (המכונות לעיתים "ילידים דיגיטליים", digital natives) – הן כוללות קבוצות אינטרס, לדוגמה MoveOn, וכן מפלגות חדשות, הקיימות כמעט או רק בצורה מקוונת, לדוגמה מפלגות הפיראטים במדינות באירופה ותנועת חמשת הכוכבים באיטליה. אבל הקשת כוללת גם מפלגות מסורתיות וקבוצות אינטרס שאימצו פלטפורמות מקוונות וטכנולוגיות דיגיטליות להצגת קמפינים, גיוס וארגון משימות.

התקדמות הטכנולוגיות הדיגיטליות תומנת בחובה הבטחה בעבור המפלגות. אנדרו צ'אדוווק וג'ניפר סטרומר-גאלי, חוקרי תקשורת פוליטית, טוענים כי הרשתות החברתיות והאינטרנט הם קרקע פורייה להתנסות ארגונית ומאפשרים למפלגות לרתום את הצורות הפרסונליות של מעורבות מקוונת, המועדפת על

האזרחים, כדי לצרף אינטרסים באופן יעיל ולהגדיל את מאמצי הגיוס שלהן. הם טוענים:

כלל לא ברור שהמפלגות גוססות. למעשה, בהתחשב בהשפעות ההדדיות שאנו רואים בין המדיה הדיגיטלית, השינוי ברפרטואר המעורבות האזרחית והפרקטיקות הארגוניות של המפלגות, ייתכן שההפך הוא הנכון. בכמה מהמקרים המפלגות מחדשות את עצמן מבחוץ פנימה. אזרחים מפיחים חיים חדשים בתבנית המפלגתית ומעצבים את המפלגה בהתאם לאופן ההשתתפות המשתנה שלהם באמצעים דיגיטליים. התוצאה הכוללת אולי תתברר כחיובית יותר מכפי שמניחים לעיתים קרובות בכל הכרוך במעורבות דמוקרטית ובביזור הכוח הפוליטי (Chadwick and Stromer-Galley, 2016: 85).

עם זאת יש להוסיף הערת אזהרה. נוסף לריענון הדמוקרטיה, שאלת מפתח של חוקרי האינטרנט והרשתות החברתיות היא עד כמה הטכנולוגיות הדיגיטליות מקילות על ההשתתפות, מרחיבות את תחושת ההשפעה על הפוליטיקה וממתנות או משעתקות את האי־שוויון הפוליטי הקיים (Loader, Vromen, and Xenos, 2014: 5; Vromen, 2017: 53). אכן, יש דעות לכאן ולכאן באשר להשפעת השינויים הללו על איכות הדמוקרטיה ולאופן שבו היא מיושמת (Xenos, 2014: 18–20; Vromen, and Loader, 2014: 18–20). חוקרים זיהו הזדמנויות רבות לקשרים בין טכנולוגיות חדשות ובין תיקון והתחדשות של הפוליטיקה והדמוקרטיה. אולם אחרים הצביעו על כך שלטכנולוגיות חדשות יש פוטנציאל ליצור חדרי תהודה⁶ ולהנציח את הפער הדיגיטלי המתרחב בין אזרחים.⁷

עם זאת, הפוטנציאל למעורבות משמעותית של אזרחים צעירים בפוליטיקה דרך הרשתות ברור. בהשוואה בין השתתפות פוליטית מקוונת בקרב צעירים

6 הערת העורכים: חדרי תהודה (echo chambers) הם קהילות סגורות שבכל אחת מהן אפשר להיחשף לסיפר (נרטיב) אחד בלבד ולא למגוון דעות.

7 הערת העורכים: הכוונה היא לפערי הנגישות והמיומנות בשימוש בטכנולוגיות אלו בין עשירים לעניים, בין חסרי השכלה לבעלי השכלה וכו'.

באוסטרליה, בבריטניה ובארצות הברית מצאו קסנוס, ורומן ולאודר (Xenos Vromen, and Loader, 2014: 34) כי לאורך זמן השימוש ברשתות החברתיות יצר מעורבות פוליטית והפחית את האי־שוויון הפוליטי, דרך תהליך של החלפה דורית. טכנולוגיות אלו היו לחלק מחיי היום־יום של ישראלים, במיוחד של אזרחים צעירים, ועל המפלגות להיות הראשונות לנצל את יכולות התקשורת והארגון שלהן.

הדרכים שבהן מפלגות יכולות לעשות זאת מוצגות בלוח 1. מדובר ברפורמות שונות – החל ביישום פרקטיקות ארגוניות שמשמשות קבוצות ילידים דיגיטליים, שבהן רשתות ותהליכי קבלת החלטות מתקיימים כמעט לגמרי באופן מקוון; עבור בשימוש בפלטפורמות דיגיטליות לקמפינים שיוזמים אזרחים; וכלה בניצול מלא של הרשתות החברתיות לצורך הקמת רשתות תקשורת וחידושן.

לוח 1

אסטרטגיות לארגון דיגיטלי

עצימות האסטרטגיה המקוונת	מאפיינים	דוגמאות ארגוניות	פלטפורמות מרכזיות	יתרונות למשתמשים
גבוהה	הארגון קיים בעיקר באופן מקוון	ילידים דיגיטליים, לדוגמה מפלגות הפיראטים, תנועת חמשת הכוכבים	• אתר המפלגה • LiquidFeedback • Meetup	• מתן מידע • יכולות ארגוניות • הצבעה • התדיינות
בינונית	חיאום בין קמפיינים נושאים באופן מקוון	מפלגות ב־98 מדינות (McKelvey and Piebiak, 2018)	• Nation Builder • NGP VAN	• קמפיינים דיגיטליים • גיוס משתתפים • גיוס תרומות
נמוכה	האינטרנט והרשתות החברתיות מקילים על התקשורת	השימוש המקובל של המפלגות בישראל בפייסבוק	• פייסבוק • טוויטר • אינסטגרם • סנאפצ'ט • יוטיוב • הסכחים	• קבלת מידע ושיתופו

אימוץ אסטרטגיה מקוונת בעצימות גבוהה משמש מפלגות וקבוצות אינטרנט לא רק כדי לגייס חברים ולתקשר עם תומכים – האינטרנט הוא היום חלק מהאתוס והזהות של המפלגה. תנועת חמשת הכוכבים באיטליה בראשות בפה גרילו (Beppe Grillo) היא דוגמה למפלגה המשתמשת בפלטפורמות מסחריות מקוונות ומותאמות, כולל בלוגים, פורומים דיוניים, קבוצות Meetup והצבעה מקוונת, בשביל לערב עשרות אלפי אזרחים איטלקים בדיונים פוליטיים ובהליכי קבלת החלטות. באמצעות שימוש במגוון פלטפורמות דיגיטליות תנועת חמשת הכוכבים הצליחה לעורר מעורבות בקרב בוחריה דרך האינטרנט ולהפוך אותן ל"ערוצים יעילים לתקשורת מקוונת ותקשורת בין־אישית שאינה מקוונת" (Mosca, Vaccari, and Valeriani, 2015: 148). מאמץ הגיוס משמעותי במיוחד כיוון –

[ש]תומכי תנועת חמשת הכוכבים מחוברים יותר לאינטרנט ולרשתות החברתיות, להוטים יותר לקבל מידע פוליטי ברשת, ובעלי סבירות גבוהה יותר להיות מעורבים במאמצים פוליטיים מקוונים מסוגים שונים – לרבות אלה המרחיבים את הפצת המסר של התנועה ברשת וחוצים את הגבולות בין האזור המקוון ללא־מקוון – לעומת שאר האוכלוסייה האיטלקית (שם).

הילידים הדיגיטליים משתמשים במגוון פלטפורמות כדי להקל על התקשורת וההתארגנות המקוונת והלא־מקוונת. אבן יסוד בתנועת חמשת הכוכבים היא קבוצות Meetup. בקבוצות כאלה השתמשו גם במסע הבחירות לנשיאות ארצות הברית של הנציג הדמוקרטי האוורד דין ב־2004, והן משכו אליהן מעל 100,000 חברים. הפלטפורמה מאפשרת למשתמשים להקים קבוצות, לייצר תוכן ולתרגם אינטראקציות מקוונות לפעילויות לא מקוונות על ידי ארגון פגישות פנים אל פנים. אפשר להשתמש בקבוצות אלו בצורה גמישה יותר, לצורך תזמון אירועים קבועים או אד הוק, סביב קמפיין או נושאים שתומכי המפלגה יכולים להירשם אליהם בעצמם, כחלופה לארגון המסורתי המבוסס על סניפים.

מפלגות הפיראטים זכו להצלחה אלקטורלית בגרמניה ובסקנדינביה והשתמשו בפלטפורמה מקוונת בשם LiquidFeedback כדי לסייע להליכי קבלת ההחלטות

וההתארגנות המקוונת של המפלגה. תוכנה פתוחה זו מאפשרת לתומכי המפלגות ולחברי המפלגות לדון ולהצביע בנושאי מדיניות. היא מאפשרת הצבעה באמצעות בא כוח שבה המשתמשים יכולים להעביר את קולם בנושאים מסוימים לאנשים שיש להם יותר זמן או מומחיות. מפלגות השתמשו בתוכנה זו כדי לחזק את תהליכי קבלת החלטות הדמוקרטיים בקרב חבריהן.

אסטרטגיה מקוונת בעצמות בינונית מכירה בחשיבותם של מודלים מסורתיים של קבלת החלטות ושל ארגון מפלגתי, כמו סניפים מקומיים וכנסים, אך מבקשת להשלים את המבנים האלה דרך התמקדות בפלטפורמות מקוונות, במטרה לתאם קמפינים שנסכים סביב מועמדים בודדים או סוגיות אקטואליות. אחת הפלטפורמות הדיגיטליות החשובות ביותר המשמשות מפלגות פוליטיות ברחבי העולם כדי לאפשר מעורבות מקוונת היא NationBuilder.⁸ חברה אמריקנית זו מתארת את עצמה כ"מערכת ייחודית ולא-מפלגתית לארגון קהילות" ומאפשרת ללקוחות בלא ניסיון רב להקים אתרי קמפיין בעלות נמוכה יחסית.

מאפיינים מרכזיים באתרי NationBuilder שנוצרו בשביל מפלגות הם היכולת לקשר את האתר לרשתות החברתיות, לארח קמפינים במגוון נושאים, לאפשר למשתמשים לתרום או להתנדב בקלות וליצור מאגר נתונים של פעילות המשתמשים. בדרך כלל מדובר באתרים הפונים אל הציבור הרחב, ואין צורך להיות חברים במפלגה כדי לזכות לגישה לפעולות המקוונות שהאתר מספק; למשל, נקיטת פעולה מיידית באמצעות הענקת לייקים לקמפינים ברשתות החברתיות, חתימה על עצומות מקוונות, הענקת תרומה או מסירת פרטי קשר לצורך הרשמה למאגר של משתתפים בפעולות קמפיין עתידיות.

מפלגת הלייבור בניו זילנד השתמשה ב-NationBuilder במסע הבחירות ב-2017, שהוביל לבחירת ראשת הממשלה הצעירה ביותר בניו זילנד אי פעם, ג'סינדה ארדרן (Jacinda Ardern). גם עמנואל מקרון השתמש באתרים אלו בבחירות לנשיאות בצרפת ב-2017 על מנת לבנות את הארגון הפוליטי שלו "הרפובליקה בתנועה" (La République En Marche).

8 מהלקוחות הבולטים של NationBuilder: בקנדה - המפלגה הליברלית; בבריטניה - המפלגות הליברל-דמוקרטיות, הלייבור והשמרנים; בארצות הברית - דונלד טראמפ.

NationBuilder היא רק אחת משורה של חברות גלובליות המפתחות ומשווקות פלטפורמות למעורבות פוליטית (בהן גם NGP VAN, Salesforce, SalsaLabs). היתרון הייחודי של הפלטפורמות האלה הוא שמדובר במוצר מוגמר שיכול לנהל את הרואר האלקטרוני, האתר, התרומות והתקשורת ולתאם את עבודת המתנדבים של המפלגה או הקמפיין (McKelvey and Piebiak, 2018). החידוש בהם הוא רתימת הפוטנציאל של חברי המפלגה, תומכיה ומצביעיה להשתתף בקמפיינים נושאים שהמפלגה מתווכת או מסייעת בהם. כך מתאפשר לאזרחים להיות מעורבים בפוליטיקה בתנאים שלהם – בסוגיות מדיניות ובנושאים המעניינים אותם – ובו בזמן להגביר את האינטראקציה שלהם עם המפלגה שלא במסגרת המבנה המסורתי, המבוסס על סניפים.

אסטרטגיה מקוונת בעצימות נמוכה כוללת שימוש בפלטפורמות של מדיה חברתית כדי להפיץ מידע פוליטי על המפלגה, על מדיניותה ועל מועמדיה באופן מתואם. זאת אולי האסטרטגיה שהמפלגות הישראליות יישמו ביתר קלות, שכן רבות מהן כבר משתמשות בפלטפורמות דוגמת פייסבוק. המטרה העיקרית של אסטרטגיה זו היא לנצל מגוון פלטפורמות שכבר משמשות בקהילה, למשל אינסטגרם, טוויטר וסנאפצ'ט. חשיבותן של הפוליטיקה החזותית והעברת מסרים באופן חזותי הולכת וגדלה, וכך גם התיאום בין הפלטפורמות והתיאום בין המפלגה ליחידים. יש לנצל את האינטראקטיביות של פלטפורמות אלו דרך עידוד לייקים, הערות, שיתופים ותכנים אחרים שנוצרים על ידי המשתמשים.

המפלגות הישראליות צריכות לשקול בחיוב גם להשתמש ביוטיוב וליצור הסכתים כדי לתקשר עם תומכי המפלגה וחבריה בצורה נוחה – אפשר לראות בהם את הגרסה המורדנית לעיתונים ועלונים מפלגתיים. התוכן יכול לכלול מודעות אסטרטגיות וסרטוני מידע, הוא יכול להבליט את השקפותיהם של החברים ואף להציג דיוני מדיניות מעמיקים יותר.

המלצה 4. על המפלגות לשקול ליישם אסטרטגיות ארגון דיגיטליות בעצימות גבוהה, בינונית או נמוכה בהתאם לצרכים הספציפיים שלהן.

המלצה 5. כדי ליישם אסטרטגיה דיגיטלית בעצימות גבוהה, על המפלגות לאמץ פלטפורמות מסחריות כמו Meetup ו־LiquidFeedback או חלופות מותאמות

ולהשתמש בהן כדי להפוך היבטים של הארגון המפלגתי, למשל פגישות והליכי קבלת החלטות, למקוונים.

המלצה 6. כדי ליישם אסטרטגיה דיגיטלית בעצמות בינונית, על מפלגות לשקול להשתמש בפלטפורמות כמו NationBuilder על מנת ליצור ולנהל קמפיינים מקוונים, לעודד את מעורבותם של תומכי המפלגה וחבריה ולתאם נתונים ומשאבים.

המלצה 7. כדי ליישם אסטרטגיה דיגיטלית בעצמות נמוכה, על מפלגות לנצל באופן מלא את פלטפורמות המדיה החברתית בתקשורת עם קהלים מגוונים. יש לתאם את התקשורת בין הפלטפורמות השונות ובין יחידים. יש לנצל את האינטראקטיביות של פלטפורמות אלו כדי למקסם את המעורבות.

המלצה 8. כדי ליצור גרסה מודרנית של עיתונים מפלגתיים מפלגות יכולות לשקול להשתמש ביוטיוב להפקת תוכן אודיו-ויזואלי ספציפי למפלגה, למשל דיונים על מדיניות, הצגת תוכנות וחוות דעת של חברי המפלגה ופרסום הודעות אסטרטגיות. גם הסכתים מאפשרים תקשורת נוחה עם תומכי המפלגה וחברי המפלגה.

4.4 הנשרות לחברים, לתארגנים ולפעילים במפלגות
 היבט חשוב בפיתוח חברות תוססת ומעורבת במפלגה הוא יצירת הזדמנויות למנהיגות בתוכה. למפלגות בכל העולם יש היסטוריה ארוכה של הכשרה של פעילים ואנשי צוות באמצעות הצבתם בקמפיינים של מפלגות ומועמדים ברחבי העולם כדי ללמוד כישורים חדשים ולהיחשף לטכניקות העדכניות ביותר בניהול קמפיינים.

מפלגות יכולות לספק הזדמנויות להכשרה ומנהיגות בכל רמות הארגון המפלגתי כדי לתגמל חברים ופעילים ולפתח את כישוריהם וניסיונם. המפלגה מצידה זוכה במאגר של אנשים בעלי מומחיות להוביל וליישם קמפיינים נושאים הממוקדים בקהילה, וכן לדבר בשם המפלגה ובזכות המפלגה ולהאזין לסוגיות המדאיגות את הקהילה.

מפלגות בבריטניה ובאוסטרליה הפעילו כל מיני תוכניות הכשרה מסוג זה. בבריטניה מפגשי הכשרות ממלאים חלק גדול בלוח הזמנים של הוועידות של המפלגה השמרנית, הלייבור והמפלגה הליברל-דמוקרטית. מפגשים אלו עוסקים במגוון תחומים – החל בסמינרים בנושא חוקי בחירות, עבור בפיתוח מיומנויות של מועמדים מפלגתיים וכלה ביצירת קמפינים ושימוש בטכנולוגיות דיגיטליות כגון רשתות חברתיות ו־NationBuilder. באוסטרליה ההכשרה כוללת תוכניות אינטנסיביות לפעילים צעירים.

המלצה 9. יש להפעיל תוכניות הכשרה בניהול קמפינים ובארגון לחברים ופעילים המעוניינים בכך. אפשר לקיים הכשרות אלו במהלך הכינוסים המפלגתיים או באירועים העומדים בפני עצמם ברמות מקומיות. ההכשרה צריכה להיות רחבה, לאפשר לחברים לפתח מיומנויות חשובות וליצור קהילות פנים-מפלגתיות במטרה להשיג שינוי פוליטי.

היבט מרכזי בתוכניות ההכשרה של המפלגות הוא הקניית מיומנויות לחברי המפלגה ופעיליה להשתמש באומנות סיפור הסיפורים (story telling) כדי לגייס תמיכה וליצור קשרים עם הבוחרים ועם קהילות מקומיות. לספר סיפורים הוא סוג של תקשורת פוליטית המתכתבת עם הפוליטיקה הפרסונלית באמצעות פנייה מלכתחילה אל הבוחרים על בסיס רגש וניסיון אישי ולא מתוך שכנוע בנושאי מדיניות. היכולת לספר סיפור קשורה באופן הדוק למושג מסגור (framing), המשמש תנועות חברתיות. בעת האחרונה הטכניקה הזאת הייתה לחלק מהרפרטואר הטקטי של ארגוני קמפינים מקוונים. בהתבסס על עבודתו של מרשל גאנז (Marshal Ganz), ששילב בין מחקר אקדמי לעבודה מעשית בתחום זה, נטען שהצלחת השימוש בסיפור סיפורים כטכניקה תקשורתית בעבור מפלגות, פעיליהן וחבריהן תלויה בהבניית נרטיב שנע "מ'הסיפור שלי' ל'סיפור שלנו' ובכך שהזהות 'שלנו' יכולה להתרחב ולהכיל יותר מפלג מסוים בקהילה, כדי להעניק דחיפות מוסרית למחאה שהקמפיין מביע" (Vromen and Coleman, 2013: 80).

אילו אפשרויות טמונות ביכולת לספר סיפור בעבור המפלגות בישראל? ראשית, סיפור סיפורים מתאים את התקשורת הפוליטית לסביבה אישית באמצעות אימוץ סגנון תקשורת המציע השתתפות פוליטית שבה המעורבות של אזרחים

מבוססת על אורח חייהם ועל הרשתות החברתיות (Bennett and Segerberg, 2013: 5–6) ולא על דבקות מפלגתית באידיאולוגיות או במצע מדיני. סיפורים כמנגנון להשגת שינוי "נבנים כחלופה לפוליטיקה של עימות, וכחידוש של פוליטיקה המבוססת על השתתפות, שאותה מוביל 'השטח', ומתמקדת בתוצאות פוליטיות מוחשיות" (Vromen and Coleman, 2013: 80).

שנית, סיפור סיפורים הוא צורת תקשורת שיכולה לערב חברים ותומכים רבים, ובכך לאפשר לקולות מגוונים במפלגה להישמע. אם התהליך מתנהל היטב, יש לסיפורים פוטנציאל ליצור תחושת שותפות קהילתית ולבנות סולידריות (שם). בהעברת מסר אישי, שאינו מגיע מלמעלה למטה, מתאפשר קשר בין מוקדי כוח בשטח ובין קהילותיהם באמצעות יצירת חיבור בין חוויה אישית לבין כיווני מדיניות מסוימים שהמפלגה קובעת. כך ההכשרה בטכניקות אלו משפרת את היכולת התקשורתית של המפלגה ואף בונה את הארגון ומספקת לפעילים עבודה משמעותית ורלוונטית, שדרכה הם ממלאים תפקיד מרכזי בפיתוח המסר של המפלגה ובהפצתו.

המלצה 10. יש לשקול להכשיר חברים באומנות סיפור הסיפורים. טכניקה זו מנצלת את הסביבה הפוליטית, שנהיית אישית יותר ויותר. היא מעצימה את חברי המפלגה ומאפשרת להם לתקשר עם מצביעים ותומכים באופן שבו הם בונים סולידריות וממלאים תפקיד פעיל ביצירת המסר של המפלגה והפצתו, במקום להפיץ באופן סביל את הנושאים שהמפלגה מבקשת לקדם בקמפיין.

4.5. חיזוק
הדמוקרטיה הישירה
 אחד מהנושאים המרכזיים שעולים פעם אחר פעם בסקירות התקופתיות מטעם המפלגות בעניין ארגוניהן הוא הרצון של החברים להביע עמדה ולהישמע בנושאי מדיניות חשובים (Gauja, 2016: chap. 7).

באופן מסורתי מפלגות השתמשו בפורומים פנימיים – סניפים, ועדות מדיניות וכנסים – כדי לאפשר במידה כזו או אחרת לקולם של חברי המפלגה להישמע. עם זאת, בשני העשורים האחרונים גבר הביקוש לצורות ישירות יותר של מעורבות והצגת תובנות, ולעיתים קרובות הן מכונות "דמוקרטיה ישירה". המאפיין העיקרי

של דמוקרטיה ישירה הוא האפשרות הניתנת ליחידים להביע את דעתם באופן ישיר על סוגיות, בדרך כלל באמצעות הצבעה.

מפלגות ברחבי אירופה התנסו בצורות שונות של דמוקרטיה ישירה, לרבות הצבעות בנושאי מדיניות והנהגה. המפלגה השמרנית בכריטיניה, המפלגה הדמוקרטית החופשית (FDP) בגרמניה והמפלגות בבלגיה (החלו בכך השמרנים הליברלים, VLD) קיימו הצבעות בקרב חברי מפלגה בנושאי מדיניות לאורך שנות ה-90 (Scarow, 2009: 349; Wauters, 2009: 14–19; Gauja, 2013a: 120). אין ספק שיישום דמוקרטיה ישירה מאפשר ליותר אנשים להשתתף בתהליך קבלת ההחלטות מכיוון שההשתתפות מורחבת אל מעבר לרשת המבוססת על סניפים. טכנולוגיות מקוונות מאפשרות היום למפלגות לקיים תהליכי קבלת החלטות מהירים וחסכוניים שיכולים להגדיל באופן ברור את המעורבות במפלגה ולאפשר לאלפי אנשים להביע את עמדותיהם בנושאי מדיניות ואסטרטגיה.

המלצה 11. על המפלגות בישראל לשקול לאמץ יוזמות של דמוקרטיה ישירה ולאפשר לחברי המפלגה ולתומכיה לחוות את דעתם בנושאי מדיניות ובעניין סדרי העדיפויות האסטרטגיים של המפלגה.

האתגר החשוב ביותר של מפלגות המבקשות ליישם יוזמות אלו הוא להבטיח שההשתתפות תהיה משמעותית. מחקרים שבחנו את הארגון המפלגתי הראו כי הצבעה ישירה עלולה לאבד במהירות מהפופולריות ומהלגיטימיות שלה אם חברי המפלגה חשים שהליך זה נשלט על ידי המרכז המפלגתי, שדעותיהם מצטמצמות לתשובה של כן או לא, שהתדיינות אינה אפשרית או שמעודדים אותם להימנע ממנה ושדעותיהם אינן מובאות בחשבון או שלא פועלים לפיהן (Gauja, 2013b; Faucher, 2014; Katz and Mair, 2018).

קשה להתגבר על אתגר זה. באופן בלתי נמנע, כדי לערב יותר אנשים בהליך קבלת ההחלטות במסגרת דמוקרטיה ישירה נדרשת הפשטה מסוימת של השאלות והחלופות העומדות לדיון. באופן דומה, קשה לנהל ולתאם הליך כזה ולהשיג תוצאה ברורה כשיש צורך בדיון רחב. המפתח לפתרון אתגרים אלו הוא להכיר בחוזקות ובחולשות של הליך קבלת החלטות כזה. במסגרת זו יש לחשוב על דרכים אחרות שבהן מפלגות יכולות להשתמש בדמוקרטיה ישירה לשם קבלת

החלטות במפלגה, כיצד החלטות יתקבלו בצורה ישירה וראויה גם יחד וכיצד העקרונות הבסיסיים של דמוקרטיה ישירה יכולים לזכות לחיזוק.

בהתבסס על כך אני מציעה שהמפלגות בישראל ישתמשו בדמוקרטיה ישירה בארבעה אופנים:

- אמצעי בעבור חברי המפלגה להדגיש את חשיבותן של סוגיות מסוימות.
- ערוץ לגיטימי של ביטוי פוליטי.
- אמצעי לקביעת הכיוון האסטרטגי של המפלגה.
- הליך קבלת החלטות עמוק, שטכנולוגיות מקוונות מקילות עליו.

בסקרים שבהם אזרחים נשאלים לגבי הדרכים שבהן הם משתתפים בפוליטיקה נמצא כי חתימה על עצומות היא אחת הדרכים הנפוצות להביע עמדה פוליטית (Wright, 2016; Berg, 2017). הדבר משקף את רצון הציבור לבטא נושאים החשובים לו. מפלגות יכולות לרתום את הרצון הזה באמצעות עידוד קמפיינים אורגניים המבוססים על נושא שנכתבו בעניינו עצומות או באמצעות הצבעות ומשאלים פנים-מפלגתיים, שיבוצעו באופן שגרתי כדי לקבוע את הנושאים החשובים לחברי המפלגה. אף שלעיתים נמתחת ביקורת על השתתפות בהצבעות, במשאלים ובעצומות, בשל עצימותה הנמוכה, שכן אין היא דורשת מאמץ רב מצד המשתתפים, אין לבטל את הלגיטימיות שלה כצורת ביטוי פוליטית (Wright, 2016; Halupka, 2018).

קבוצות אינטרס מקוונות כגון GetUp ו־Advance Australia באוסטרליה ו־MoveOn בארצות הברית משתמשות באופן תדיר במשאלים בקרב חבריהן כדי לקבוע את הכיוון האסטרטגי של פעילות הארגון לשנה הקרובה. במשאלים אלו, המכונים "משאלי זווין", החברים מתבקשים לבחור בין סדרי עדיפויות בכל הכרוך במדיניות. הם מאפשרים למשתתפים להביע את דעתם על החשיבות של קמפיינים מסוימים ובכך לעצב את הכיוון האסטרטגי של הארגונים. מפלגות יכולות לאמץ תהליכים דומים המשתפים את חבריהן. הדבר החשוב ביותר שיש לציין כאן הוא עיתוי המשאל – במקום לבקש מהנשאלים לאשר או לאשרר החלטה שכבר התקבלה, יש לבקש את תובנותיהם בתחילתו של תהליך התכנון.

כפי שנכתב לעיל בסעיף 4.3 ("התארגנות מקוונת"), ההתקדמות בטכנולוגיות דיגיטליות מאפשרת כיום צורות משופרות של דמוקרטיה ישירה מקוונת המשלבות מאפיינים של התדיינות, הצבעה של בא כוח ועוד. מפלגות פיראטים השתמשו בהצלחה ב־LiquidFeedback, וגם מפלגות בישראל בהחלט יכולות להשתמש בפלטפורמות דומות כדי לעודד השתתפות וקבלת החלטות בנושאי מדיניות על ידי קהל בוחרים רחב יותר, בתוך המפלגה ומחוצה לה.

המלצה 12. מפלגות צריכות לעודד את חבריהן להציג תובנות על המדיניות והאסטרטגיות שלהן באמצעות שימוש תדיר בעצומות מקוונות ובמשאלי חזון בשלב מוקדם של הליך פיתוח המדיניות.

המלצה 13. מפלגות צריכות לשקול להשתמש בטכנולוגיות מקוונות חדשות כגון LiquidFeedback על מנת ליצור הזדמנויות לדמוקרטיה ישירה ולהתדיינות מקוונת.

4.6. פריימריז
חשמעותיים יותר
מחקרים המבוססים על סקרים הראו כי הפריימריז הם הדרך המועדפת על חברי מפלגות בישראל לבחירת מועמדים ומנהיגים (Kenig, Philippov, and Rahat, 2013: 23). הנסקרים דיווחו כי תמיכה במועמד מסוים היא סיבה מרכזית להצטרפות למפלגות בישראל – תופעה הקשורה לפרסונליזציה של הפוליטיקה. הבעיה של המפלגות היא שחברים אלו הם חברים מזדמנים ואף עלולים להיות לא כנים (כלומר תומכים של מפלגות אחרות) (שם: 14; Rahat and Hazan, 2007), והקשר האידיאולוגי שלהם למפלגה חלקי.

בעידן של פוליטיקה פרסונלית אין טעם לערער על התפקיד שפוליטיקאים בודדים ממלאים במשיכת חברים למפלגה. פוליטיקאים בולטים ממלאים תפקיד מפתח בגיוס של תמיכה ציבורית ושל מתנדבים ומצביעים. עם זאת, כדי שהמפלגות יוכלו להסתמך על זיקה זו עליהן לערב באופן פעיל את חבריהן בפריימריז, מעבר לפעולה הפשוטה של ההצבעה למועמד המועדף עליהם. שיעורי ההשתתפות בפריימריז המפלגתיים נמוכים באופן מפתיע (כ־50% מהחברים משתתפים)

(Kenig, Philippov, and Rahat, 2013: 26; Cross et al., 2016: 140–144). אם הפריימריז יהיו משמעותיים יותר ייתכן ששיעורי ההשתתפות יגדלו.

כדי לשפר את מעמד של הפריימריז ראשית כול יש להתמקד בסוגיות של מדיניות ובחזוק הקשר עם משתתפים פוטנציאליים. מפלגות בבריטניה המקיימות פריימריז יכולות לשמש דוגמה מועילה לחיקוי. הפריימריז של מפלגות אלו מתאפיינים בפורומים של מועמדים, דיוני מדיניות ופגישות עם חברי המפלגה, המאורגנים על ידי המפלגה. בחודשים יוני-יולי 2019, במהלך הפריימריז לבחירת מנהיג המפלגה השמרנית בבריטניה בעקבות התפטרותה של תרזה מיי, ארגנה המפלגה 16 מפגשים ציבוריים שבהם יכלו המועמדים לדון בסוגיות מדיניות ולהשיב לשאלות של חברי המפלגה. המפגשים האלה אורגנו באזורים שונים של המדינה במטרה לאפשר לכמה שיותר חברים להשתתף בהם ולהבטיח ייצוג של מגוון אזורים גאוגרפיים בתהליך. במהלך מסע הבחירות נערכו גם מפגשים דיגיטליים והם הועברו בשידור ישיר ברשתות החברתיות באמצעות תוכנה מיוחדת (Periscope). שיעור ההצבעה בפריימריז להנהגת המפלגה היה 87% (139 אלף מתוך 160 אלף חברים בעלי זכות בחירה).

המלצה 14. על המפלגות הישראליות להגדיל את תפקידן בבניית מסעות הבחירות המקדימות, כולל ארגון של דיונים פומביים מחייבים ומפגשים עם חברי המפלגה במקומות שונים ברחבי הארץ. יש לשקול ליצור מפגשים מקוונים של המועמדים עם החברים. צעדים אלו יחזקו את הקשר עם חברי המפלגה, יקדמו את הדיון בסוגיות של מדיניות ויגדילו את ההשתתפות בקמפינים.

את כל ההמלצות שנדונו לעיל מפלגות יכולות לאמץ בפרק זמן קצר יחסית, בלא מעורבות המדינה. על מנת להשלים צעדים אלו אפשר לתמוך במפלגות גם על ידי רפורמות מעטות בחקיקה, שמטרתן לשפר את תפקוד המפלגות בישראל כארגונים הממלאים תפקיד חשוב בפוליטיקה ולסייע למועמדים מטעמן בבחירות לכנסת. רפורמות אלו מתמקדות במימון פוליטי.

5.

רפורמות במימון מפלגות שמטרתן שיקום המפלגות

מטרה מרכזית של כל רפורמה חוקית מוצעת היא לחזק את הקשרים בין המפלגות ובין הבוחרים. מימון הארגונים המפלגתיים ישרת רבות מהרפורמות הפנימי-מפלגתיות המוצעות במאמר זה. כבר היום המפלגות בישראל מסתמכות בעיקר על מימון ציבורי – כ-81% מהמקורות הכספיים שלהן הם תמיכה כספית ישירה של המדינה, שיעור גבוה בהשוואה למדינות אחרות. הבעיה היא שהכספים מושקעים בעיקר במסעות בחירות, וחלק קטן מהם (אם בכלל) מנוצל לצורך התפקוד היום-יומי ופעילויות ארגוניות של המפלגות (Shapira, 2019).

התוצאה היא שהארגון המפלגתי בישראל נחלש מאוד. שתי רפורמות יוכלו לחזק אותו. ראשית, לספק אמצעי הגנה חוקיים חזקים יותר לכך שהכסף המוקצה לפעילות שוטפת של המפלגות יהיה מוגן ולא יהיה אפשר להשתמש בו למימון מסעות בחירות. לרפורמה זו יתרון ברור: היא מבטיחה מימון רב יותר לתחזוקה של ארגונים מפלגתיים תוססים ופעלתניים, מבלי שהמדינה תצטרך להוציא סכומי כסף גדולים יותר.

יתר על כן, הרפורמות המוצעות במאמר זה מחזקות בעת ובעונה אחת הן את הארגון המפלגתי והן את מסע הבחירות, על ידי ראיית שני ההיבטים הללו של הפוליטיקה המפלגתית כשני צדדים של אותו מטבע: הגברת המעורבות של חברי המפלגה בתרומם לארגון יעיל יותר של הקמפיין, והשיפור יועיל למי שמבקשים להיבחר לכנסת. גם ההפך נכון: מסעות בחירות המערבים חברים ומשלבים בין פוליטיקה פרסונלית לבין דיונים על מדיניות יכולים לייצר פעילויות המתגמלות וממריצות את פעילי המפלגה ותומכיה.

המלצה 15. יש לשנות את חוק מימון מפלגות כדי להבטיח שהמימון מטעם המדינה לפעילות השוטפת של המפלגות לא ינוצל לצורכי מסע הבחירות. במקום זאת הכספים ישמשו את המפלגות לגיוס והנעה לפעולה של חברי מפלגה, לקידום דיונים ושיח פנים-מפלגתיים, לסיוע בקיום פריימריז משמעותיים, להכשרות וליצירת קשר עם ציבור הבוחרים.

אפשר גם לקבוע בסיס חדש לחישוב המימון בעבור הוצאות שוטפות. כיום לפי חוק מימון מפלגות, התשל"ג-1973, הכספים מוקצים למפלגות על בסיס ייצוגן בכנסת. מודל זה אינו מעודד את המפלגות לקיים פעילויות שאינן קשורות לכנסת ולמערכת הבחירות ולהבטיח את חיוניותן כארגונים בלתי תלויים. מודל חלופי

יחייב את המפלגות קודם כול לגייס בעצמן משאבים כספיים באמצעות דמי חבר או תרומות, ולאחר מכן המדינה תשווה את הסכום שהמפלגות גייסו בעצמן – כך יורכב מימון ההוצאות השוטפות של המפלגות. מודל כזה מצד אחד יבטיח שמפלגות מקבלות מימון מספק ושהמדינה מגינה על פעילויותיהן ומטפחת אותן ומצד אחר ידרוש מהמפלגות לחזק את הקשרים שלהן עם חברים ואזרחים כדי לזכות לתמיכה כספית מהם. חיזוק הקשר ישפר את החינויות והאחריות שלהן.

הולנד וגרמניה מיישמות מודל זה ומעניקות מימון תואם כדי לעודד עצמאות כלכלית של המפלגות מהמדינה וגם כדי לקדם השתתפות אזרחית בפוליטיקה. בהולנד חלק מהמימון הציבורי של המפלגות – רק של מפלגות שיש להן לפחות 1,000 חברים המשלמים דמי חבר – מוקצה להשוואת תרומות של חברי מפלגה (סעיפים 7-8 בחוק מימון מפלגות בהולנד מ-2013). בגרמניה חלק מהמימון המוקצה למפלגות מבוסס על השוואת ההכנסות שהן מגייסות מדמי חבר ומתרומות פרטיות (סעיף 18.3.3 בחוק המפלגות בגרמניה).

דוח שהופק בעבור הארגון לביטחון ושיתוף פעולה באירופה (OSCE, Organization for Security and Cooperation in Europe) בנושא מימון מפלגות באירופה הגיע למסקנה שמודלים כאלה של מימון תואם יצרו "שתי מערכות מפלגתיות, בגרמניה ובהולנד, שבהן התלות הכספית של המפלגות במדינה היא הנמוכה ביותר (כ-40%), הירידה בשיעורי החברים במפלגות היא מהנמוכות ביותר (כ-2%) ורמת האמון במפלגות היא מהגבוהות ביותר (כ-27%) ביבשת אירופה כולה" (Bertoa and Teruel, 2017: 3-5).

המלצה 16. יש לשנות את הבסיס לחישוב מימון המפלגות, ובמקום מימון בהתאם לייצוג בכנסת יש להעניק מימון תואם, כך שהמדינה משווה את המימון שהמפלגות גייסו מדמי חבר ומתרומות פרטיות.

6. סיכום

בישראל וברחבי העולם מתרחש משבר במפלגות. עם הירידה בחברות במפלגות, הידרדרות האמון במוסדות הפוליטיים וצניחה בשיעורי ההצבעה נראה כי הנעת האזרחים להשתתף שוב בפוליטיקה המפלגתית היא משימה כמעט בלתי אפשרית. עם זאת, ראוי וכדאי להילחם למען המפלגות, שכן הן מספקות את החיבור החשוב בין האזרחים למדינה ומאפשרות לאנשים להיות מעורבים בפוליטיקה, להיאבק בעבור מטרות שהם מאמינים בהן ולזכות שעמדותיהם ייוצגו בכנסת.

במאמר זה נטען כי גם בעידן של פוליטיקה פרסונלית מפלגות יכולות לבצע שינויים כדי להתאים טוב יותר את הליכי קבלת ההחלטות והמבנה שלהן לאופן שבו האזרחים רוצים להיות מעורבים בפוליטיקה כיום. אני טוענת שהפרסונליזציה מעניקה למפלגות הזדמנות ייחודית לשלב מחדש את חבריהן ותומכיהן בפעילותן, באמצעות היענות טובה יותר של המוסדות המפלגתיים למגמות חדשות של השתתפות פוליטית. את רובן המכריע של ההמלצות שהוצגו במאמר זה המפלגות יכולות ליישם באופן מיידי. המאמר מציע כמה אסטרטגיות כדי לאפשר למפלגות שיש להן צרכים ומטרות שונים לפסוע בנתיבים שונים של רפורמה. ההמלצות מבליטות דוגמאות חדשניות של ארגונים מפלגתיים מרחבי העולם ושל שיפורים שאפשר לאמץ.

7. תקציר ההמלצות

קמפיינים נושאים

1. יש לעודד מעורבות פוליטית במפלגות על בסיס נושאים, באמצעות יצירת קמפיינים מקוונים ועצומות דיגיטליות המתמקדים במטרות ספציפיות. ניתן לפרסם קמפיינים מסוג זה באתרי המפלגות, ואתרים אלו יהיו מקושרים לפלטפורמות של רשתות חברתיות במטרה לאפשר למשתתפים להביע את תמיכתם במטרות ובנושאים מסוימים.

2. יש ליצור יוזמות ארגוניות מקומיות בהובלת חברי מפלגה ובתמיכה פומבית של חברי כנסת. יוזמות אלו צריכות להתמקד בסוגיות מקומיות, תוך כדי חיפוש יזום אחר מידע ותוכנות שהבוחרים יכולים לספק, ועליהן להרחיב את ההשתתפות גם לחברי הקהילה הרלוונטית שאינם אנשי המפלגה.

הקמת רשתות המבוססות על מדיניות וזהות

3. מפלגות צריכות לשקול ליצור מערכת של רשתות המבוססות על זהויות או נושאים בתוך המפלגה. רשתות אלו יכולות לזכות להכרה רשמית בתקנון המפלגה באופן שמגדיר את הפונקציות שלהן או לחלופין להיות יוזמות אד הוק ספונטניות אשר מקבלות תמיכה ועידוד מהמפלגה בצורת מימון, תמיכה בערוצי התקשורת ונראות.

ארגון מקוון

4. מפלגות צריכות לאמץ וליישם אסטרטגיות של ארגון מקוון בעצימות גבוהה, בינונית או נמוכה בכפוף לצרכים המסוימים של כל מפלגה ומפלגה.

5. כדי ליישם אסטרטגיה דיגיטלית בעצימות גבוהה, על המפלגות לאמץ פלטפורמות מסחריות כמו Meetup ו־LiquidFeedback (או חלופות אחרות המותאמות באופן אישי למפלגה) במטרה להפוך היבטים של הארגון המפלגתי למקוונים, למשל פגישות ותהליכי קבלת החלטות.

6. כדי ליישם אסטרטגיה דיגיטלית בעצימות בינונית, על המפלגות לשקול להשתמש בפלטפורמות מסחריות כמו NationBuilder במטרה ליצור ולנהל קמפינים מקוונים, לעודד חברי מפלגה ותומכי מפלגה להשתתף בהם ולשלב נתונים ומשאבים רלוונטיים.

7. כדי ליישם אסטרטגיה דיגיטלית בעצימות נמוכה, על המפלגות לנצל באופן מלא את פלטפורמות המדיה החברתית כדי לתקשר עם קהלים מגוונים. יש לתאם את התקשורת בין הפלטפורמות ובין היחידים וכן לנצל את האינטראקטיביות של פלטפורמות אלו כדי למקסם מעורבות.

8. כדי ליצור גרסה מודרנית של עיתונים מפלגתיים, המפלגות צריכות להשתמש ביוטיוב על מנת ליצור תוכן אודיו-ויזואלי ממוקד למפלגה, לדוגמה דיוני מדיניות, חוות דעת של חברי המפלגה והודעות אסטרטגיות. גם יצירת הסכמים יכולה לייצר ערוץ תקשורת נוח בעבור חברים ותומכים במפלגה.

הנכשרות לחברים ופעילים במפלגה

9. יש ליצור תוכניות הכשרה לניהול קמפיינים ולארגון בעבור חברים ופעילים במפלגה המעוניינים בכך. אפשר לקיים אותן במהלך כנסי המפלגה או באירועים נפרדים ברמה המקומית. ההכשרה צריכה להיות כוללת על מנת לאפשר לחברי המפלגה לפתח מיומנויות חשובות וליצור באופן אקטיבי בתוך המפלגה קהילות הפועלות לשם שינוי פוליטי.

10. יש לשקול להכשיר חברי מפלגה ופעילי מפלגה באומנות סיפור סיפורים. טכניקה זו מנצלת את הסביבה הפרסונלית ההולכת וגוברת. היא מאפשרת לחברי המפלגה לתקשר עם מצביעים ותומכים באופן שיכול לבנות סולידריות וכן להשתתף באופן פעיל ביצירת מסרי המפלגה והפצתם, בניגוד להפצה סבילה של תוכני הקמפיין.

חיזוק הדמוקרטיה הישירה

11. המפלגות הישראליות צריכות לשקול לאמץ יוזמות של דמוקרטיה ישירה. יוזמות אלו יאפשרו לחברי המפלגה ותומכיה להביע עמדה בנושאי מדיניות וסדרי עדיפויות אסטרטגיים של המפלגה.

12. המפלגות צריכות לעודד שיתוף תוכנות וחוות דעת מצד חבריה באמצעות שימוש תדיר בעצומות מקוונות ובמשאלי חזון עוד בשלב מוקדם בתהליך פיתוח המדיניות.

13. המפלגות יכולות להשתמש בטכנולוגיות מקוונות חדשות כגון LiquidFeedback כדי ליצור הזדמנויות לניהול דמוקרטיה ישירה ודיונים מקוונים.

חיזוק המעמד של הפריימריז

14. המפלגות הישראליות צריכות למלא תפקיד גדול יותר בבניית מסעות בחירות בפריימריז בתוך המפלגה – קמפיינים הכוללים דיונים פומביים שקיימת בהם חובת נוכחות למועמדים ומפגשים עם חברי המפלגה ברחבי המדינה. גם מפגשים מקוונים הם שיטת עבודה מומלצת. צעדים אלו ירחיבו את הקשר עם חברי המפלגה, יקדמו את הדיון בסוגיות של מדיניות ויגדילו את מידת ההשתתפות בקמפיינים.

רפורמות במיתון המפלגות כדי לשקמן

15. יש לתקן את חוק מימון מפלגות על מנת להבטיח כי לא יהיה אפשר לנצל את המימון הציבורי שנועד לפעילות השוטפת של המפלגות לטובת מסע הבחירות. במקום זאת המימון צריך להיות מושקע בפעילות היום-יומית של המפלגה: בין היתר גיוס חברי מפלגה וטיפוחם, ניהול דיונים ושיח בתוך המפלגה, עריכת פריימריז משמעותיים, אספקת הכשרות וקיום קשרים פעילים עם הציבור.

16. יש לשנות את אופן המימון המוענק בעבור ההוצאות השוטפות של המפלגות: במקום מימון המבוסס על ייצוג המפלגה בכנסת יש לעבור למימון תואם, שבו המדינה משווה את הסכום שהמפלגה מגייסת בעצמה מדמי חבר ומתרומות פרטיות.

תודות

ברצוני להודות על הסיוע הכספי ונדיבותו של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שאירח אותי לשהות מחקרית במאי 2019. מאמר זה הפיק תועלת משיחות מעוררות עניין עם חוקרי המכון, בהם נשיא המכון יוחנן פלסנר, פרופ' גדעון רהט, פרופ' עופר קניג, אביטל פרידמן, ד"ר אור ענבי, ד"ר ויליאם קביסון, ד"ר אסף שפירא וד"ר חן פרידברג.

התאמת המפלגות לעידן החדש ושיקום מעמדן בדמוקרטיה הישראלית

ניב שובל

1. הקדמה

נהוג לומר כי המפלגות מצויות בעשורים האחרונים במשבר. אחת הסיבות הנפוצות להבחנה זו היא הירידה החדה והמתמשכת במספר האזרחים הבוחרים להירשם כחברי מפלגה ולהביע הזדהות רשמית עם אחת המפלגות. אזרחים רבים המבקשים להשפיע על פני החברה והמדינה מחפשים ערוצי השפעה אחרים ופונים לארגונים לא מפלגתיים. בה בעת אנו עדים לשחיקה בנאמנות הבוחרים, הבאה לידי ביטוי בניידות גוברת של קולות ובירידה כללית בשיעורי ההצבעה בבחירות (קניג וטוטנאור, 2017). ואולם ככל הנראה מגמות אלו ואחרות הן רק ביטוי של תופעה חמורה יותר – משבר אמון של האזרחים במפלגות, אותו מוסד שאמון על ייצוג

האזרחים ואמור לשמש אותם כנתיב המרכזי להשפעה על שלטון. ואכן, כפי שעולה פעם אחר פעם מסקרי המכון הישראלי לדמוקרטיה, האמון שהאזרחים נותנים במפלגות הפוליטיות הוא הנמוך ביותר מכלל המוסדות במדינה שנבדקו (הרמן ואחרים, 2019).

השאיפה לחזק את המפלגות ולהשיב להן את מעמדן כמוסד דמוקרטי מרכזי וראוי אינה נובעת מהתרפקות על תור הזהב של המפלגות או מרצון להשיב את מודל מפלגות ההמון על כנו. במידה רבה, המונח "מפלגה" מייצג כיום ארגונים השונים במובהק מהארגונים שכונו כך לפני כמה עשרות שנים. ברבות השנים שינו המפלגות את אופיין והתאימו את עצמן לעידן החדש. עם זאת תפקידן המרכזי בשלטון דמוקרטי המתפקד כראוי נותר בעינו: הן התפר שבין האזרח לשלטון, ומשום כך עליהן לייצג את האינטרסים של ציבור הבוחרים ולקדם לאורם מטרות מדיניות וחברתיות. אומנם המפלגות אינן ערוץ הפעולה היחיד עבור אזרח המעוניין להיות מעורב ופעיל בפוליטיקה, אך גם בעיצומו של משבר המפלגות הן נותרו ערוץ הפעולה המרכזי והישיר ביותר. בלא אמון האזרחים והזיקה ההדדית ביניהם לבין המפלגות אין הן יכולות למלא את תפקידן.

האמון הנמוך של הציבור במוסדות הפוליטיים הדמוקרטיים הוא ביטוי לציניות הגוברת בקרב האזרחים בתפיסתם את המערכת הפוליטית כולה, ובפרט את פעילותם של הטוענים לייצג אותם במוסדות השלטון. אזרחים רבים רואים את המפלגות כמנותקות מהבוחרים ברמה המעשית, באשר פעילותן ברשתות מתרחבת על חשבון פעילותן בשטח; וברמה הרעיונית, משום שיותר ויותר מפלגות בוחרות שלא לפרסם מצע סדור, וגם תעמולת הבחירות מתרוקנת מתוכן. מהלכים של חברי כנסת אשר נתפסים בציבור כמהלכים אופורטוניסטיים ומדיניות מפלגתית המונעת מאינטרסים קצרי טווח – שמטרתה להביא את הבוחר לקלפי מבלי לעסוק בחיבור משמעותי שלו לאידיאולוגיה ולעשייה המפלגתית – מעמיקים את הפער שבין המפלגות לבין הציבור שהן לכאורה מייצגות ויוצרים נתק בין האזרחים לבין השלטון.

לפיכך החזון העומד בבסיס המאמר זה הוא חיזוק המפלגות, הגברת האמון במוסד זה ויצירה מחודשת של זיקה בינן לבין האזרחים במדינה. המטרה היא למצוא מודל מפלגות מעודכן, כזה שמחזיר למפלגות את היכולת למלא כראוי

את ייעודן כמוסד מתווך המייצג את העדפות האזרחים. הירידה הגדולה במספר החברים הרשומים במפלגות ומשלמים דמי חבר אינה מלמדת בהכרח שהאזרחים נטשו את העשייה הפוליטית: אזרחים רבים המבקשים להיות פעילים ניתבו את מאמציהם לערוצי פעולה אחרים בחברה האזרחית ובמגוון ארגונים פוליטיים. לאור זאת, במרבית ההמלצות אשר תוצגנה להלן המיקוד יהיה בחיבורם מחדש של האקטיביסטים – אזרחים המעוניינים להיות חלק מעיצוב המדיניות ולהשפיע על הפוליטיקה הישראלית – למפלגות, ופחות דגש יושם על הניסיון לעורר את האזרח האדיש. אף על פי כן אני מאמין כי ליישום ההמלצות שתוצענה במאמר תהיה השפעה חיובית על האופן שבו המוסד המפלגתי נתפס גם באוכלוסייה הרחבה, והיא תשכך את הציניות שלא מעטים בחברה חשים למול המפלגות ועבודתן.

אם כן, מטרת המסמך היא להמליץ על רפורמות ישימות אשר בכוחן להשיב את אמון הציבור במפלגות כמוסד דמוקרטי בעל ערך. בפרק 2 אסקור את המגמות המרכזיות אשר הובילו למצב הנוכחי ויצרו את כללי המשחק המשפיעים גם על כל רפורמה רצויה בעתיד. לאור סקירה זו אציג בפרק השלישי כמה המלצות לרפורמות וכיצד ניתן ליישם אותן הלכה למעשה. אני מזהה שני ערוצים מרכזיים לביצוע רפורמות ועל כן פרק זה יחולק בהתאמה לשניים. ערוץ הפעולה הראשון שאעסוק בו (3.1) יהיה רפורמות ברמה העל־מפלגתית, המדינתית, ועל כן הוא כולל המלצות רוחביות שביכולתן לקבוע מחדש את מערך התמריצים ואת גבולות הגזרה שהמפלגות פועלות בהם. המלצות אלו, מטרתן לייצר תמריץ לעבודה פנים־מפלגתית מתואמת ולנתב את משאבי המפלגה לבניית תשתית רעיונית חזקה וליצירת קשר חזק עם תומכיה, במקום תעמולה ריקה ומנופחת, מהלכים קצרי טווח וקידום אינטרסים צרים. מדובר במהלכים לא גדולים מבחינה ביצועית אך צפויה להיות להם השפעה חשובה. מאחר שמדובר בהמלצות אשר יישומן יחול על כלל המערכת הפוליטית בלא תלות ברצונה של מפלגה יחידה, זהו ערוץ הפעולה המרכזי אשר יש לפעול כדי ליישמו באופן מידי.

הערוץ השני שאעסוק בו (3.2) כולל המלצות למפלגות עצמן וקורא להן לאמץ רפורמות ארגוניות שיגדילו את בסיס הלגיטימציה של המפלגות בפעולותיהן, ובכך תסייענה בגיוס תמיכה ציבורית ומימוש ייעודן של המפלגות בדמוקרטיה. תת־פרק זה לא נועד לשמש כיעוץ תעמולה עבור המפלגות ואין מטרתו למצוא

דרכים להגדיל את מספר הבוחרים של המפלגה – זהו ממילא עיקר העיסוק של המפלגות בעידן הנוכחי; בקשתו היא למצוא את המקום שבו האינטרס המפלגתי הצר (מנדטים לצורך העניין) פוגש באינטרס המוסדי (חיזוק מוסד המפלגות בראייה ארוכת טווח). על כן הוא יכול המלצות שיישומן תלוי בהחלטה של המפלגה ושכוחו לחזקה הן ברמה האלקטורלית והן ברמה המוסדית. חלק הארי של תת־פרק זה יעסוק במודלים של דמוקרטיה דיונית. אלו רלוונטיים לא רק למפלגות הדמוקרטיות (כלומר מפלגות אשר מקיימות הליכים דמוקרטיים פנים־מפלגתיים), ובכוחם לשרת גם מפלגות שאינן מעוניינות לקיים תהליכים דמוקרטיים אחרים.

כדי להבין מהם הצעדים הנדרשים לשיקום מעמדן של המפלגות חשוב לאפיין תחילה את תהליכי העומק החברתיים שהובילו למצב הנוכחי וכן את המגמות הנוכחיות שלפיהן יש לעצב את הרפורמות ולבצע אותן.

2. עולם פוליטי וחברתי משתנה: המגמות הנוכחיות

בספרות המחקר ניתן למצוא שלל הסברים לירידת מעמדן של המפלגות. החוקרים מצביעים על היחלשות אידיאולוגית של המפלגות אשר הביאה לטשטוש השסעים שהגדירו בעבר את הזהות המפלגתית; על שינויים תרבותיים וחברתיים ובהם תהליכי אינדיווידואליזציה; על כניסתם של שחקנים חדשים א־מפלגתיים לזירה הפוליטית; ועל תלות הולכת וגוברת של המפלגות במדינה ובמשאביה, המביאה להתרופפות הקשר שלהן עם הציבור. התמקדות בישראל מעלה גם את השפעת אימוץ הבחירה הישירה, ששינתה את משמעותן של המפלגות הגדולות ותפקודן, וכן את אימוץ הפריימריז, אשר השפיעו על כל המרקם המפלגתי (קורן, 1998; קניג וקנפלאמן, 2013). בפרק זה אתמקד בכמה מן התהליכים החברתיים העמוקים שעיצבו את המערכת הפוליטית והחברתית לאורך העשורים האחרונים ושכמידה רבה אחראים לרבים מהשינויים שצוינו זה עתה.

אחת התופעות הבולטות והמדוברות בפוליטיקה העולמית בכלל ובפוליטיקה הישראלית בפרט היא הפרסונליזציה של הפוליטיקה. אנו מצויים בעידן פרסונלי שבו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד גובר ואילו המרכזיות של

הקבוצה הפוליטית, ובפרט המפלגה, פוחתת (Rahat and Sheaffer, 2007: 65). הפוליטיקאים, התקשורת והציבור הרחב שותפים כולם לתהליך זה ותורמים לו: סיקור הפוליטיקה בכלי התקשורת מתמקד יותר ויותר בפוליטיקאים הבודדים; הפוליטיקאים משנים את דפוס ההתנהגות מעבודה קבוצתית ומתואמת לפעולות אינדיווידואליות נפרדות; הבוחרים מתעניינים בפוליטיקאי הבודד ותופסים את הפוליטיקה כתחרות בין יחידים ולא כתחרות בין קבוצות (שם: 67-68).

נהוג להבחין בין שני סוגים של פרסונליזציה: ריכוזית וביזורית. הפרסונליזציה הריכוזית מתארת את כוחו העולה של המנהיג העומד בראש המפלגה – המפלגה מזוהה עימו, והבוחרים אומנם משלשלים בקלפי פתק עם שם המפלגה אך למעשה הם רואים את עצמם כבוחרים בעומד בראשה. כפי שהציג רהט (2019), לפי אמות מידה רבות הפרסונליזם הריכוזי בישראל הוא מהגבוהים בעולם: הקמפיינים של המפלגות ממוקדים יותר מתמיד במנהיג המפלגה, וכתורות העיתונים עוסקות יותר ויותר בקרב בין ראשי המפלגות כאילו היה זה תהליך של בחירה ישירה ולא בחירה בין מפלגות. עבור מפלגה שמנהלת מסע בחירות בעידן שבו האזרחים מביעים יותר עניין במנהיג ופחות במפלגה יש היגיון רב בכניית קמפיין פרסונלי. אך בראייה מערכתית ובטווח הארוך, כאשר המפלגות עצמן זזות הצידה לטובת מועמד בודד העומד בראשן, הן מזינות, אולי בלא משים, את שקיעתן כמוסד מרכזי בשיטה הדמוקרטית. בכך הן עלולות להיהפך ללא רלוונטיות ולמצב את עצמן כלא יותר מפלטפורמה להצגה וקידום של מנהיגים, שהיא כשלעצמה חסרת חשיבות ולכן אינה עומדת בפני עצמה.

בצד זאת מתעצמת מגמה של פרסונליזציה ביזורית. במישור הפוליטי-מפלגתי הפרסונליזציה הביזורית היא תהליך שבו המיקוד עובר לנציגי המפלגה כפרטים וכוחה של המפלגה כקבוצה נחלש (Balmas et al., 2014). בעת הנוכחית הפוליטיקאים מזהים את העניין הציבורי והתקשורתי הגובר באינדיווידואל ומבקשים למצב את עצמם כשחקנים מרכזיים ועצמאיים בזירה הפוליטית. ככל הנראה בשל כך, למשל, מספר הצעות החוק הפרטיות המוגשות בישראל גבוה בעשרות מונים מדמוקרטיות אחרות בעולם (פרידברג, פרידמן ושוכל, 2019). מצב זה פוגם בלכידות המפלגתית, מונע שיתופי פעולה הכרחיים בין חברי כנסת ויוצר אווירה של פעולה אטומיסטית ואינדיווידואלית.

פוליטיקאים שמזהים את המגמה ומאמצים אותה מורידים מערכה של המפלגה ונוטים לייחס למעמדם כפוליטיקאים עצמאיים יתר חשיבות. משכך הם נוטים לקדם מהלכים אופורטוניסטיים. ואכן, בשנים האחרונות אנו עדים לחברי כנסת רבים שמתפצלים מסיעותיהם ומקימים מפלגות ורשימות עצמאיות, שלא על רקע אידיאולוגי ובמטרה לחזק את כוחם הפוליטי (קניג, 2014). כפי שציין קניג, מגמה זו יוצרת "מערכת הבנויה על חולות נודדים: מפלגות חדשות קמות ונעלמות, פוליטיקאים מדלגים בקלות ממסגרת אחת לשנייה, וגם הבוחרים מבובלים ומשנים את הצבעתם מבחירות לבחירות" (שם). מצב זה מגביר את הציניות ותחושת הניכור של הציבור כלפי הפוליטיקה ואת תפיסתה כזירה של אינטרסים צרים ופוגע פגיעה נוספת באמון של הציבור במפלגות.

אומנם מגמות בעולם התקשורת הן המנוע העיקרי של תופעת הפרסונליזציה, והיא העמיקה את המשבר במצבן של המפלגות היום, אך מגמות אלו השפיעו גם באופן עצמאי וישיר יותר על המשבר הנוכחי. התפתחותה של תרבות עיתונאית רחבה המכונה "אינפורטינמנט" (infotainment, שילוב של המילים "מידע" ו"בידור") שינתה את אופיו של הסיקור הפוליטי ובכך את האופן שבו הפוליטיקה הונגשה לציבור הרחב. תרבות זו מבטאת את דפוס הפעילות של עיתונאים, כאשר הם מטשטשים את ההבחנה בין חדשות לבין בידור ונותנים יד לזליגה של ידיעות הנחשבות צהובות אל תוך החדשות הרשמיות (Jebri, Albaek, and De 2013). במרכזה פורמט הראיונות הטלוויזיוניים, אשר צבר פופולריות אדירה במאה ה-20 ותרם להפיכת הסיקור לפרסונלי יותר (den Herder, 2013).

לא בכדי מגמות שהחלו בעולם התקשורת נטמעו בשיח הציבורי והשפיעו עמוקות על האזרחים ועל הפוליטיקאים כאחד. התקשורת כיום היא חלק בלתי נפרד מהתהליך הפוליטי – היא המספקת לציבור הצצה לפוליטיקה, עוזרת לו לייצר תובנות לגביה ומאפשרת לפוליטיקאים ולמפלגות לפנות אל הקהל הרחב. במה שמכונה כיום מדיאטיזציה (mediatization) של הפוליטיקה חוקרים מתארים תנועה של התקשורת אל עבר מרכז התהליך החברתי, אשר במהלכה התלות של התרבות והחברה בתקשורת גברה, ונפגעה עצמאותם של פוליטיקאים אשר נאלצו להתאים את עצמם, מסריהם והופעתם לדרישות של תקשורת ההמונים (שם).

אף שההתפתחויות הטכנולוגיות בעשורים האחרונים, ובראשן צמיחת הרשתות החברתיות, יצרו עידן חדש שבו הפוליטיקאים כבר אינם תלויים רק בתקשורת הממוסדת כדי לפנות אל הציבור, נראה כי השפעת המדיאטיזציה עודנה רלוונטית. ראשית, משום שהפוליטיקה התעצבה לאור תופעה זו לאורך עשרות שנים, כך שהציפיות, הפרקטיקות והסטנדרטים המאפיינים את התקשורת הממוסדת נטמעו עמוק במערכת הפוליטית ובקמפיינים, וכן בקהל הבוחרים. שנית, אף שהרשתות החברתיות אינן כפופות לגופי התקשורת, מאפייני האינפוטיימנט – התחרות על תשומת הלב של הקהל והצורך הגובר בייצוג חזותי וחוויתי – לא פסחו עליהן, וגם המידע המועבר בהן נדרש באופן טבעי לעמוד באותם קריטריונים.

אחת ההשלכות של מגמות אלו היא הגברת הפרייבטיזציה (privatization), אשר ניתן לסווגה כתת-סוג של הפרסונליזציה. גם תופעה זו מבטאת בהתמקדות בדמותו של הפרט ובפעולותיו על חשבון המפלגות. אך הפרייבטיזציה מתייחדת בכך שהיא מבטאת בעיקר את ההתמקדות בחייהם הפרטיים של הפוליטיקאים בנפרד מתפקידם הציבורי, וכן בדמותם האישית הא-פוליטית, על חשבון היכולות המקצועיות (Rahat and Sheafer, 2007; van Aelst, Sheafer, and Stanyer, 2012). החדירה של הציבור לחייהם הפרטיים של הפוליטיקאים הולכת ומעמיקה בעשורים האחרונים, והחיים הפרטיים של נבחרי העם מושכים את השיח הציבורי חדשות לבקרים. ילדיהם, בני זוגם, היחסים האינטימיים שלהם ואורח חייהם ממלאים מקום מרכזי בסיקור העיתונאי, בשיחות הסלון ובדפי הפייסבוק. כך למשל, ידיעות על תרבות הבילוי של בנו של ראש הממשלה או התפרצויות הזעם של אשתו זכו למקום של כבוד בשיח הציבורי, הכו גלים בתקשורת והיו למוקד השיח במשך תקופה ארוכה.

כאשר מבקשים לבחון את הסיבות למשבר האמון במפלגות ואת הקושי בגיוס חברים רשומים אין להתעלם מהשפעות הפרסונליזציה, ובפרט הפרייבטיזציה. כפי שמציין רהט, מגמה זו הופכת את הפוליטיקה "מעימות רציונלי בין אידיאולוגיות, לעימות בינאישי, א-פוליטי ורגשי בעיקרו", ומאחר שלמפלגות עצמן אין חיים אישיים, הפוליטיקאים, על הרבדים הלא-פוליטיים של חייהם, הם שזוכים לעמוד בלב העניין הציבורי (רהט, 2019: 77). כאשר הדגש הוא על הלא-פוליטי "הפוליטיקה הופכת יותר ויותר לחסרת משמעות, נושאים נדחקים לשוליים, והבחירות הופכות לתחרויות יופי בלבד" (Brettschneider, 2008).

התרגום מצוטט מתוך רהט, 2019: 77). כאשר נושא מסוים נהיה למרכז השיח ויוצר כותרות, מוענקת לו חשיבות מוגזמת, הטפל תופס מקום כמו העיקר, ולעיתים קרובות אף יותר מכך. בשל כך פרייבטיזציה של הסיקור התקשורתית "עושה דה־פוליטיזציה למרחב הציבורי ומרדדת אותו, ותוך כדי כך פוגמת באיכות המידע הפוליטי ומסיחה את הדעת מהמהות של הפוליטיקה" (Langer, 2010: 71).

השיח הציבורי הוא חלק מהותי מכינונה של חברה דמוקרטית, אך ככל שהוא עוסק יותר ב"פרטי", כך ניתן להניח שהוא מכיל פחות מידע רלוונטי על הנושאים העומדים על סדר היום. התוצאה היא שלאזרחים אין המידע הדרוש כדי לקבל את ההחלטות הנכונות (Adam and Maier, 2010). יתרה מזאת, הפרייבטיזציה, בהתמקדותה בפרטני ובאישי, עלולה לעוות אותנו למגרעות מערכתיות בדמוקרטיה. היא מקבעת את תשומת הלב על המרחב האישי במקום על המרחב הציבורי ומכוונת את האזרחים להתמקד בפוליטיקאי הבודד ובמגרעותיו האישיות במקום בבעיות הבסיסיות של המערכת כולה (Deacon, 2004).

נוסף על כך, ככל שהשיח הפוליטי מוצג כמאבק שעיקרו אינו פוליטי, כך גם הרכיב הרגשי בתמיכה ובהצבעה למועמדים מועצם ועלול לדחוק את הרכיב הנושאי והאידיאולוגי (רהט, 2019). הציד התקשורתית מוביל לכך שסגנון אישי או התנהלות אישית הורסים מוניטין קודם שהושתת על מיומנויות או ביצועים מוצלחים. כאשר ויכוח בין מחנות פוליטיים יריבים מערב חיים פרטיים על חשבון דיון פוליטי מהותי וכאשר הטיעונים אינם מוגבלים לטענות על אמונותיהם של הפוליטיקאים היריבים, כשירותם או ביצועיהם, מתערערת היכולת של הציבור למתוח ביקורת מהותית על השלטון.

מחקרים מראים כי תופעת האינפוטיינמנט, הקשורה בטבורה לפרייבטיזציה, מגבירה את היחס הציני של ציבור הבוחרים לפוליטיקה (Jebrel, Albaek, and De Vreese, 2013). המשמעות היא אובדן אמון במערכת הפוליטית ופיתוח תחושה של חוסר אונים מולה. משנפגע אמון הציבור בהנהגה הפוליטית וגוברת הציניות כלפי המערכת, האזרחים פעילים פחות ומבקשים להיות מעורבים פחות בתהליכים הפוליטיים (Norris, 2000).

האינטרנט, ובמיוחד הרשתות החברתיות, שינו לחלוטין את הקשר בין האזרחים לבין המערכת הפוליטית. הפוליטיקאים השכילו לזהות את התפקיד החשוב שהרשתות החברתיות ממלאות בחייהם של האזרחים ונכנסו לזירה זו בעוצמה מלאה. כך נפתח ערוץ תקשורת ישיר בין הציבור לבין המפלגות והפוליטיקאים. כל המפלגות המכהנות כיום בכנסת, כולל המפלגות החרדיות, מתחזקות דף פייסבוק פעיל המשמש לפנייה אל הציבור ולתעמולת בחירות.¹ מרביתן פעילות גם באינסטגרם ובטוויטר ומשדרות את מסריהן בתפוצה רחבה לעשרות אלפי העוקבים שלהן. בצד זאת, הפוליטיקאים מתחזקים גם הם דפים נפרדים, ובמקרים רבים (בייחוד כשמדובר במנהיג המפלגה) הם אף זוכים לחשיפה רבה יותר מדפי המפלגות הרשמיים (זמיר ורהט, 2019). יאיר לפיד, למשל, הוא מהחלוצים בניצול האפשרויות שהרשתות החברתיות מציעות. לפיד היה מהראשונים שניהלו מסע בחירות אינטנסיבי בפייסבוק כבר בשנת 2013, ואף זיהה את הפופולריות העולה של הסכטים בייחוד בקרב צעירים. לקראת מערכת הבחירות של 2020 הוא היה הראשון שפתח ערוץ הסכטים אשר זכה לעשרות אלפי האזנות.

הבמה המקוונת מאפשרת לאזרחים להכיר מקרוב את הפוליטיקאים ואת עבודתם ולהיות מעורים הרבה יותר בנעשה בפוליטיקה. בד בבד היא מאפשרת לפוליטיקאים להכיר טוב יותר את רצונות הבוחרים וצורכיהם, לייצגם ולקבל היזון חוזר מהציבור באופן בלתי מתווך. אף על פי כן, בפועל הזירה המקוונת מעמיקה את הפרסונליזם (ראו שם) ופעמים רבות משמשת בעיקר כזירת התגוששות בין חברי כנסת, בין מפלגות, ובינם לבין התקשורת ומובילי דעה אחרים. הרשתות החברתיות הן כר נרחב לשיח מרודר של תגובות (טוקבקים) והן בנויות באופן שאינו מעודד דיון איכותי בעניינים מהותיים. ניכר כי פעילות הפוליטיקאים ברשת משמשת בעיקר לתעמולה ולשיתוף שמכוון מלמעלה. היא אינה מממשת את מלוא הפוטנציאל הגלום בה לחבר את האזרחים לפוליטיקה במובן עמוק יותר מהפתק בקלפי ולפתח השתתפות פוליטית מלמטה למעלה. לפיכך נראה כי השימוש של הפוליטיקאים ברשתות החברתיות נידון להחליש עוד יותר את מוסד המפלגות.

1 אף שלמפלגת ש"ש יש דפים המהדהרים בשם "הדף הרשמי", פייסבוק אינה מזהה אותם כדפים האוטנטיים של המפלגה. ייתכן שדפים אלו אינם מתחזקים על ידי המפלגה עצמה אלא על ידי קבוצות תומכים שלה.

חשוב גם להבין את השינוי בהעדפותיהם של אזרחים המבקשים להיות מעורבים בפוליטיקה. בעשורים האחרונים אנו עדים לשינוי בדפוסי ההשתתפות של אזרחים ולחיפושם אחר הגדרה מחודשת לערוצי ההשתתפות הפוליטית כחלק מהתפתחות דמותו של האינדיווידואל בעידן הפוסט-מודרני (וקסמן ובלאנדר, 2002). חוקרים מייחסים את הירידה בחברות הרשמית במפלגות לשינוי בדרישות האזרחים, אשר כיום מבקשים להגשים שאיפות אישיות, ולא קולקטיביות, ופונים למסלולים חוץ-מפלגתיים ומוכווני נושא (ראו למשל Gauja, 2018). במגמה זו של אינדיווידואליזציה הנטייה של האזרח הפעיל היא לנתב את פעילותו הפוליטית דרך ערוצים מוכווני נושא העוסקים בעניינים הכרוכים בחייו ולא מתוך זיקה לקולקטיב, וכן להיות מעורב יותר בתהליכי קבלת ההחלטות ולא להסתפק בהצבעה ובחירת נציגיו גרידא.

לובי 99 הוא דוגמה מצוינת לכך. זהו ארגון לובי ללא מטרת רווח הפועל בשם האינטרס של הציבור הרחב בעיקר בתחום הכלכלי-חברתי. תקציבו מגיע כולו מדמי החבר החדשיים שמשלם כל אזרח המעוניין לתמוך בעבודת הארגון ולקחת בו חלק. הלובי הוקם בשנת 2015, ולפי הנתונים שהוא מפרסם רשומים בו נכון להיום (2020) מעל 6,300 חברים המשלמים דמי חברות חודשיים (אתר לובי 99 – הלובי של הציבור). מה נותנת החברות הזאת? באופן רשמי החברות כוללת זכות הצבעה (לפחות פעמיים בשנה) על הנושאים שיעמדו במרכז העבודה של הלובי. אך נוסף על כך החברות היא הזדמנות להשתתף בפעילות ממוקדת נושא מבלי להזדהות עם אידיאולוגיה רחבה וכוללנית. תחושת ההשפעה ברורה – המשתתף בהצבעה משפיע בבחירת הנושא אשר כל מאמצי הארגון יתמקדו בו בתקופה הקרובה. אולי יותר מכול, הארגון נותן לחבריו תחושה שהוא פועל בשבילם ומייצג אותם מול השלטון, תחושה שבמידה רבה אבדה במרוצת השנים ביחס לעבודת המפלגות.

זוהי כמובן רק דוגמה לערוצי ההשתתפות המרובים הפתוחים כיום בפני אזרחים פעילים הסולדים מחברות במפלגה. בעיני רבים המפלגות אינן נתפסות כיום כמוסד רלוונטי להשפעה. אזרחים המעוניינים לפעול בתחום מסוים הקרוב לליבם מוצאים את מקומם בארגונים אשר מתמקדים בתחום זה ואשר חבריהם נתפסים כעוסקים בטובת הציבור; בשונה מהמפלגות, שחבריהן נתפסים כעוסקים בעיקר בשמירה על הכיסא שלהם. זהו תהליך הדדי: ככל שהאמון במפלגות יורד ומשבר

המפלגות מעמיק, כך יותר אזרחים פונים לערוצי השתתפות והשפעה חלופיים; וככל שאזרחים רבים יותר פונים לערוצים אחרים, כך החברות במפלגות פוחתות.

3.

הדרך לשינוי: כיצד ניתן לחזק את מעמד המפלגות ולהשיב להן את אמון הציבור?

בפרק זה אבקש להציע מגוון רפורמות אשר ליישומן צפויה להיות השפעה חיובית על היכולת של המפלגות למלא את ייעודן במשטר דמוקרטי. אומנם המפלגות עדיין מצויות במרכז המערכת הפוליטית אך המטרה העיקרית של ההצעות היא להשיב את האמון הציבורי בהן,

לתת כלים לייצוג מיטבי של האינטרסים של קהל הבוחרים בעת הנוכחית ובכך לחבר אותן בחזרה אל האזרחים בקשר מהותי ועמוק ולא רק כהצבעת אינ ברירה.

לרפורמות אלו יש שני יעדים: ראשית, להפוך את המפלגות לדמוקרטיות יותר – לא בהכרח ברמה הפנים־מפלגתית (כמו קיום פריימריז) אלא במובן שתוכלנה להגשים את ייעודן במשטר הדמוקרטי בצורה מיטבית, כמוסד האמון על ייצוג ותיווך בין האזרחים לבין השלטון; שנית, לאפשר למפלגות לנצל זאת כדי לצבור כוח אלקטורלי. מפלגה שפועלת באופן שלכאורה מממש את היעד הראשון אך לא תצליח להשיג תמיכה ציבורית בקלפי לא תוכל לממש את ייעודה. מובן שמצב הפוך, שבו מפלגה זוכה לתמיכה אלקטורלית אך פועלת באופן שאינו תואם את הרעיון של המוסד המפלגתי, אינו רצוי גם הוא, ועל כן נדרשים שינויים שיאפשרו להגשים בעת ובעונה אחת את שני היעדים.

ההמלצות אשר תוצגנה בפרק זה מציעות תיקון של המצב הנוכחי בכמה חזיתות. הן נועדו להשפיע על האזרחים הפעילים, על הארגון המפלגתי ועל עבודת הפוליטיקאים. ההמלצות מחולקות לשתי קטגוריות ראשיות: (1) רפורמות מוסדיות על־מפלגתיות החלות באופן רחב על כלל המערכת הפוליטית ושיישומן אינו תלוי במפלגה מסוימת; (2) רפורמות פנים־מפלגתיות שנועדו לאפשר למפלגה ליצור זיקה עמוקה יותר בינה לבין תומכיה ושמיושמות בתוך המפלגה.

3.1. רפורמות מוסדיות על-מפלגתיות

הרפורמות המוצגות בתת-פרק זה מכוונות ליצירת שינוי מערכתי שיתמרץ מפלגות להשקיע יותר בתשתית המוסדית והארגונית, בקשר עם האזרח, במחקר ובפיתוח רעיוני שישמש בסיס לפעילותן. לנוכח העובדה שהאינטרסים קצרי הטווח של המפלגות עלולים להתנגש עם האינטרס המערכתי ארוך הטווח יש חשיבות גוברת לרפורמות על-מפלגתיות, שאינן תלויות בראייה המערכתית של המפלגות עצמן ושיחולו באופן שווה על כלל המפלגות, מבלי לפגוע ביתרון התחרותי של כל אחת מהן.

3.1.1. חוק מימון מפלגות - הפרדה מובנית בין המימון השוטף לבין מימון להוצאות בחירות

במצב החוקי הנוכחי מפלגות זוכות לתקצוב מהמדינה הן לצורכי מימון שוטף והן לצורכי מימון הבחירות בלי הגבלה על האופן שבו המפלגה מקצה את הכספים. כך נוצר מצב שבו את גירעונות המפלגה הנוצרים בשל הוצאה גדולה בתקופת בחירות מכסים כספי המימון השוטף. נוהג זה אף עוגן בחקיקה: תיקון מס' 33 לחוק מימון מפלגות מ-2014 (סעיף 27ג) מאפשר למפלגות ללוות מהמדינה כספים לשם כיסוי הוצאות הבחירות ולהשתמש בכספי המימון השוטף שיוענקו לה במהלך הקדנציה כדי להחזיר את ההלוואה. מדובר במצב אבסורדי שבו חלק גדול מכספי הציבור, שתכליתם לאפשר למפלגות עבודה משמעותית לאורך זמן, מושקעים בתעמולת בחירות שמטרתה למשוך בוחרים. מערכות בחירות אומנם נתפסות כשיאה של הדמוקרטיה, אך בלא עשייה שוטפת ענפה ותשתיתית, מאחורי התעמולה תעמוד פעילות מפלגתית ירודה ועקרה.

מערך התמריצים בהוצאות הבחירות דומה למרוץ חימוש. הצלחתו של מסע בחירות תלויה במידה רבה בתעמולה שהמפלגות האחרות מקיימות ובהיקפה, כך שליסוד היחסי בה חשיבות רבה. כאשר המפלגה מצויה בתחרות ישירה מול מפלגות אחרות בפרק זמן קצר וגורלי ובלא הפרדה ברורה בין תקציב המימון השוטף ובין תקציב מימון הבחירות, אין פלא שמפלגות משקיעות יותר ויותר כספים בתעמולה לקראת יום הבחירות. אומנם יש צורך בתקציב תעמולה מינימלי שיאפשר למפלגות להיות נוכחות בזירה הציבורית לקראת בחירות באופן אינטנסיבי מהרגיל, אך אין זה אומר שעליו להיות משולח רסן. דינמיקה

זו של מרוץ חימוש מקשה על המפלגות להגביל בעצמן את תקציב הבחירות. כשם שהגדלת תקציב הבחירות לכל המפלגות לא תעניק יתרון לשום מפלגה (או לכל הפחות לא תשנה את מאזן הכוחות באופן מהותי), כך גם הגבלתו לכל המפלגות לא תפגע בשום מפלגה. לפיכך חקיקה שתטיל גזרה שווה על כל המפלגות ותגביל את הוצאות מימון הבחירות, כמוה כהסכם להגבלת ייצור נשק: כל הצדדים יוצאים נשכרים מצמצום בהוצאות הבחירות ומהאפשרות להקצות את הכספים שהתפנו לטובת פעילות אחרת, מבלי לאבד את יתרונם היחסי. אכן, מהלך כזה יקשה על המפלגות להוציא לפועל את מלוא מסע הבחירות המתוכנן, אך אין ערך לתעמולת בחירות מנופחת אם היא פוגעת בפעילות השוטפת של המפלגות.

כוונת המחוקק בחוק מימון מפלגות הייתה ברורה – המימון השוטף למפלגות נועד לתמוך בפעילות השוטפת של המפלגות מבחירות לבחירות: פעילות רעיונית, ארגונית, חינוכית והסברתית, פעילות בקרב בני נוער וכדומה, פיתוח פעולות בציבור וקירוב אליהן.² הערך של שמירה על המימון השוטף כתקציב שאינו מושקע בבחירות ברור: כאשר המפלגות לא תוכלנה לבזבז אותו על תעמולה, תיפתח בפניהן האפשרות להשקיע במגוון ערוצים חשובים לפעילות השוטפת של המפלגה, למשל בעבודתם של הסניפים המקומיים ותאי הפעילות הנושאים (חוגי המפלגה, מטות נושאים, תאי סטודנטים וכדומה). מובן שבהמלצה זו אין כדי להכתיב למפלגה כיצד להקצות את תקציב הפעילות השוטפת, למעט ההגבלה שאכן ינותב לפעילות שוטפת ולא לתעמולת בחירות. התקווה היא שמפלגות ישכילו להשקיע את התקציב שהשתחרר בחיזוק התשתית הארגונית, בפעילות רעיונית-אידיאולוגית, במחקרי מדיניות ובחיזוק הקשר עם ציבור תומכיהן (בהמשך מוצגות המלצות לשינויים פנים-מפלגתיים שהתקציב יוכל לסייע בישומן).

לסיכום, מומלץ להפריד את המימון שהמפלגות מקבלות מהמדינה בעבור הבחירות מהמימון המיועד לפעילות השוטפת, כך שהמימון השוטף לא יוכל לשמש למימון הבחירות. ההפרדה תעודר מפלגות להעשיר את הפעילות

2 פרוטוקול ישיבה מס' 346 של הכנסת ה-7, 25.10.1972, עמ' 143-147; פרוטוקול ישיבה מס' 373 של הכנסת ה-7, 1.1.1973, עמ' 1062-1076.

המפלגתית, לבסס את התשתית הארגונית, להשקיע בפיתוח רעיוני ולחזק את הקשר עם פעילי המפלגה.

3.1.2. תמריצים לגיוס תרומות מתומכי המפלגה - מודל המימון התואם

אחת הביקורות שהושמעו כנגד חוק מימון מפלגות עוד בטרם נחקק היא החשש מניתוק הקשר בין האזרחים למפלגות. הטענה הייתה שלאחר חקיקת החוק המפלגות לא תצטרכנה עוד את כספיהם של האזרחים, ועל כן תתרחקנה מהם, וכך בכך התלות שלהן במדינה תגבר. ניכר שחשש זה היה מוצדק – כפי שעולה מדוח מבקר המדינה (2016) על הבחירות לכנסת ה-20: מרבית המפלגות נסמכות באופן כמעט בלעדי על כספי המימון שהמדינה מעניקה לצורכי בחירות ואינן משקיעות בגיוס תרומות מהציבור. עם זאת, מפלגות בודדות – עלה ירוק, יחד, מרצ וכולנו – הצליחו לגייס תרומות מהציבור לקראת הבחירות לכנסת ה-20, והן היו 8%-15% מהכנסותיהן.

מפלגות פועלות כדי לגייס תמיכה ציבורית. מאמצייהן מרוכזים בכך בין שהמטרה היא גיוס בוחרים ובין שהיא גיוס תרומות, אך מה שמניע את האזרח לתרום את כספו הוא לא בהכרח מה שמניע אותו לתת את קולו בקלפי. אם ייאלצו המפלגות לגייס תרומות מהאזרחים ייתכן שהן תידרשנה להעמיק את הקשר עם תומכיהן ולהעניק להם תחושת השפעה גדולה יותר על פעילות המפלגה ומקום נרחב יותר להשתתפות פוליטית. שינוי זה צפוי לעודד את המפלגות לחדש ולהעמיק את החיבור עם האזרחים, ובפרט עם מי שמבקשים להיות פעילים במישור הפוליטי. יתרה מזאת, אזרח שאינו מסתפק בהבעת תמיכה ביום הבחירות אלא מעורב בדרך כלכלית במפלגה (גם אם מדובר בתרומה חד-פעמית) ירגיש שייכות והזדהות גדולה יותר עם המפלגה ופעילותה.

לפיכך נראה כי ישנה חשיבות לתמרץ את המפלגות לגייס מהציבור תרומות בסכומים נמוכים. אחד המנגנונים הבולטים ליצירת תמריץ שכזה, הפועל כיום בדמוקרטיה מבוססת בעולם, הוא מנגנון המימון התואם, המתנה את קבלת המימון מהמדינה בגיוס תרומות מהציבור ומכתיב יחס קבוע ביניהם (למשל, המדינה תעניק שקל בעבור כל שקל שהמפלגה מגייסת מהציבור). בכך המדינה מעודדת את המפלגות לפנות אל קהל תומכיהן לצורך מימון מסע הבחירות ומסייעת בעצמה במימונו בהתאם להצלחת המפלגה. ישנה חשיבות להגביל את

סכום התרומה לתקרה לא גבוהה, כדי למנוע תלות של המפלגה בתורמים גדולים יחידים ולאפשר גם לאזרחים דלי אמצעים להשתתף בתהליך הפוליטי. הגבלה כזאת תעודד את המפלגה לפנות אל מספר רב יותר של תורמים.

כמו כן חשוב שגיוס התרומות מהציבור ייתפס כמשתלם למפלגות ולא יטיל עליהן אתגר שאינן יכולות לעמוד בו. לפיכך חשוב שתקרת התרומה לא תהיה נמוכה מדי ושייקבע יחס מימון תואם בין סכום התרומות שגויסו מהציבור לבין מימון המדינה, שלפיו גיוס הכספים יהיה משתלם למפלגה (למשל, על כל שקל שגויס מהציבור המדינה תוסיף למפלגה שני שקלים).³ עם זאת, ראוי לאפשר למפלגות להסתגל לשיטה החדשה, ועל כן נכון לבצע מעבר הדרגתי לשיטת המימון התואם: בשלב הראשון על ידי הפחתה מסוימת בהיקף המימון המדינתי הקבוע, ובצידה פתיחת האפשרות לקבל את שאר יחידות המימון בהתאם למודל המימון התואם לפי מפתח המיטיב עם המפלגות. בשלב שני ניתן להמשיך ולהפחית את המימון הקבוע שהמדינה מעניקה או לשנות את יחס המימון התואם כך שיעודד גיוס תרומות בהיקף רחב יותר.

לסיכום, מומלץ לשנות את מודל מימון המפלגות כך שישלב מודל של מימון תואם המעודד את המפלגות לגייס מתומכיהן תרומות בסכומים נמוכים. כך ייווצר תמריץ עבור המפלגות ליצור קשרים הדוקים ומשמעותיים יותר עם האזרחים תוך כדי הפחתת התלות שלהן במשאבי המדינה וחיזוק עצמאותן הכלכלית.

3.1.3. עידוד פעילות רעיונית-אידיאולוגית: מכוני מחקר מפלגתיים

בעידן שבו ההבדלים האידיאולוגיים בין המפלגות הולכים ומיטשטשים, מצעי המפלגות נהיים שוליים והרכיב האידיאולוגי-רעיוני מצטמצם ונעשה משני, אין פלא שהציבור מתרחק מהמפלגות ושהאמון בהן יורד. פעילותם של הפוליטיקאים נתפסת בעיקר כניסיון לשמור על הכיסא ופחות כניסיון לפעול למען אידיאולוגיה ברורה ומוכנית, ודאי שלא בראייה ארוכת טווח. לפיכך נראה כי למחקר ופיתוח

3 בגרמניה למשל החוק (סעיף 18.3.3 לחוק המפלגות הגרמני) קובע כי סך כל המימון המדינתי לא יעלה על 50% מסך הכנסות המפלגה וכי המדינה תממן 0.45 אירו עבור כל 1 אירו שגייסה המפלגה מהציבור (כתרומה או כדמי חבר) - יחס כמעט הפוך ממה שהוצע לעיל בין המימון העצמאי לבין המימון הממלכתי. חשוב לזכור כי קיימים הבדלים רבים בין מודל מימון המפלגות הנהוג בישראל לבין המודל בגרמניה.

רעיוני אידיאולוגי ברמת המפלגה יכולה להיות תרומה גדולה לשינוי תדמיתן של המפלגות בחברה ולשיפור מעמדן.

בדמוקרטיות רבות בעולם גופי מחקר מפלגתיים ממלאים תפקיד מפתח בגיבוש ובעיצוב של מדיניות חדשה, ויש להם השפעה מכרעת על החלטות בעניין מדיניות. גופים אלו מספקים למפלגה מנעד של שירותי מחקר ופיתוח רעיוני, החל בסיוע בכתיבת שאלות ונאומים לפרלמנט – כחלק מסיוע לעבודה השוטפת של חברי הפרלמנט – וכלה במחקרי מדיניות רחבי היקף החותרים לגיבוש המלצות בראייה ארוכת טווח (Pattyn, Pittoors, and van Hecke, 2017).

מודלים לעבודת המפלגות עם ארגוני מחקר נבדלים זה מזה בעיקר במידת העצמאות שיש לגוף המחקר ביחס למפלגה. למשל, בקצה האחד נמצאות ארצות הברית וקנדה, אשר בהן למפלגות יש מסורת של עבודה משותפת עם גופי מחקר פרטיים ועצמאיים לחלוטין; בקצה האחר ברזיל, אשר בה המפלגות מחויבות על פי חוק להקצות 20% מתקציבן להקמה ותחזוקה של מוסד מפלגתי האמון על מחקר פוליטי, חינוך ואינדוקטרינציה; בהולנד ובגרמניה גופי המחקר נהנים מאוטונומיה מוגבלת – מבחינה משפטית הם ישות נפרדת, אך ביניהם לבין המפלגות יש קשרים הדוקים: בגרמניה המפלגות נוהגות למנות פקידים משלהן לעמדות ניהול בגופי המחקר המזוהים עימן, ובהולנד חלק גדול מהמימון של גופי המחקר מגיע מהמפלגות, מכספים שהן מקבלות מהמדינה למטרה זו (שם).

בישראל המפלגות אינן מתחזקות מכוני מחקר שלהן. הסיוע המחקרי הדרוש למפלגות ולנציגייהן בכנסת מגיע כיום ממרכז המחקר והמידע של הכנסת (ממ"מ) וממכוני מחקר עצמאיים ולא מפלגתיים, דוגמת המכון הישראלי לדמוקרטיה, פורום קהלת, המכון למחקרי ביטחון לאומי וגופים אחרים.⁴ אף שיש בהם

4 חריגה לעניין זה היא קרן ברל כצנלסון אשר בבעלות מפלגת העבודה. הקרן מפעילה מרכז רעיוני העוסק בין היתר בגיבוש תפיסה רעיונית ומעשית למחנה השמאל בישראל. משנת 2019 הקרן מתחזקת את כתב העת "תלם", המבקש להיות במה להתחדשות הרעיונית של השמאל בישראל "דרך עיסוק בשאלות יסוד, במדיניות ובאסטרטגיות פעולה" (אתר קרן ברל כצנלסון. וראו גם אתר תלם). עם זאת, אין מדובר במכון מחקר כהווייתו – עיקר פועלה של הקרן הוא בהפצת ערכי תנועת העבודה באמצעות מיזמים של חינוך והכשרה ופחות בסיוע מחקרי ופיתוח רעיוני-אידיאולוגי.

המזוהים באופן ברור וגלוי עם סדר יום פוליטי מסוים, אין הם מוכוונים לענות על צורכי הפיתוח הרעיוני הספציפיים של המפלגות. עיקר השימוש בשירותי הממ"מ מוקדש לעבודה השוטפת של חברי הכנסת והוועדות סביב הצעות חקיקה ורכקע לדיונים בוועדות. מכוני המחקר העצמאיים אומנם עוסקים בנושאים מגוונים, אך הם, ולא המפלגות, מגדירים את התחומים הנחקרים, וחלקם אף נמנעים מלהיות מזוהים עם מפלגה כזו או אחרת. פיתוח רעיוני וגיבוש אידיאולוגיה סדורה שיהיו בסיס לקידום מדיניות, מקומם במסגרת המפלגות או לכל הפחות במכוני מחקר העובדים בצמוד אליהן. הקצאת תקציב מחקר ייעודי למפלגות תאפשר להן שימוש נרחב יותר במחקרים מעמיקים לפי צורכיהן בראייה ארוכת טווח והן יוכלו להציג לציבור משנות סדורות ומבוססות יותר שיהיו בסיס לקידום מדיניות.

ביכולתם של מכוני המחקר המפלגתיים להימנע מסחף הפוליטיקה היום-יומית, ובמקום זאת לבסס את ניתוחיהם על התבוננות רחבה יותר. אומנם הם יכולים לסייע גם בהתמודדות עם אירועים פוליטיים, אך יתרונם הוא בטיפול בכעיית מדיניות על כל היבטיה ומורכבותה. בעולם נהוג שצוותי החשיבה משתפים פעולה עם גופי מחקר אחרים החולקים תפיסת עולם דומה ובכך משמשים את המפלגה בעיבוד חיצוני של ידע וגם בייצור ידע עצמאי.

לא יהיה נכון לכפות על המפלגות באופן גורף הקצאת כספים לטובת מחקר רעיוני, ולכן מוצע להימנע ממודלים מחייבים כמו המודל בברזיל. במקום זאת יש לעודד מפלגות ליזום ולתחזק פעילות מחקרית מפלגתית על ידי הענקת מימון ייעודי למפלגות שיחפצו בכך, בדומה לרפורמה המוצעת בספר זה למימון הפריימריז, שלפיה המדינה תעניק מימון ייעודי למפלגות שבהן נערכים פריימריז בהתאם לתנאים מסוימים (ראו רהט, קניג ושפירא בקובץ זה). כך מפלגות שאינן עוסקות בפיתוח רעיוני לא תוכלנה ליהנות מהמימון הנוסף, ויהיה אפשר להבטיח שהתקציב משמש למטרה המיועדת, כמעין הטבה. המימון לפיתוח הרעיוני יוכל להינתן ישירות לגופי המחקר המפלגתיים, כנהוג בגרמניה, או למפלגות עצמן, בהינתן שהן אכן מקיימות פעילות שכזו, כנהוג בבריטניה ובהולנד (שפירא, 2017).

יש הטוענים שהמפלגות עוסקות פחות ופחות בהיבט האידיאולוגי מאחר שזו דרישת הקהל – הציבור כבר אינו מחפש אידיאולוגיה ולא הולך אחר רעיונות גדולים. תפיסה זו אכן תואמת את המגמות שהוצגו לעיל בפרק 2, לדוגמה הפרסונליזציה ועלייתו של האקטיביזם הנושאי. ואולם כשהמפלגות רצות בלא קרקע אידיאולוגית ברורה ומקדמות מדיניות מתוך פרספקטיבה צרה הן בעצמן מזינות את אותן מגמות. התחרות על קולות הבוחרים מובילה את המפלגות להקצות משאבים רבים יותר לתעמולה ולא לפעילויות חשובות למרות ההשפעות הקשות ארוכות הטווח של בחירה זו עליהן ועל מוסד המפלגה ההולך ומתפורר.

חשוב לזכור כי פיתוח רעיוני אינו סותר פעולות תגובה לאירועי היום-יום. אדרבה, הוא מספק תשתית לתגובות שכאלו, וגם מספק קורת גג לכל פעילות שתאפשר לציבור לראות במפלגות יותר ממוסד ריק המונע מאינטרסים צרים. יישום המלצה זו יכול לשרת את יציבות המפלגות, שכן התשתית האידיאולוגית לפעולותיהן תהיה ברורה יותר, תקנה להן תוכן וצידוק ותעניק להן תמיכה רחבה, החורגת מהתמיכה שהן מקבלות בזכות הפוליטיקאים העומדים בראשן. נוסף על כך, אם המפלגות יבססו תשתית רעיונית ברורה יותר, יהיה פחות מקום לזיגזוגים אופורטוניסטיים של חברי הכנסת בין מפלגות, אשר מפחיתים גם הם את אמון הציבור במוסד המפלגות.

לסיכום: מומלץ להעניק מימון ייעודי להקמה ותחזוקה של גופי מחקר מפלגתיים עבור מפלגות החפצות בכך. מימון זה יוענק רק בתנאי שהמפלגה אכן מפעילה מכון מחקר ועוסקת בפיתוח רעיוני אידיאולוגי.

3.1.4. הנגשה של עבודת הכנסת ושיקום התדמית

סקר של מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות (2016) העלה כי הסיבות העיקריות לחוסר האמון בכנסת ובחברי הכנסת הן ההתנהגות והרמה המקצועית של חברי הכנסת והניתוק שלהם מהציבור. אומנם אחוז נמוך יותר ציינו כי הגורם העיקרי לחוסר האמון הוא הכיסוי התקשורתי השלילי של פעילות חברי הכנסת, אך הוא שמשקף לציבור את הרמה המקצועית של חברי הכנסת ואת עשייתם.

המגמות הנוכחיות בעולם התקשורת והתחרות על תשומת הלב של הצופים הפכו את הסיקור הפוליטי לצהוב יותר ובעל אופי רכילותי המבקש לחשוף את הכביסה

המלוכלכת לציבור. לתקשורת יש תפקיד חשוב בחשיפת שחיתויות בצמרת הפוליטית ובשיקוף פעולות ציניות של נבחרי ציבור, אך כאשר זהו מיקודה הבלעדי, לא מפתיע שאמון הציבור במוסדות הפוליטיים, ובפרט בנבחרי, ירד.

לפיכך על הכנסת לקבל על עצמה את המשימה ליצור שינוי תודעתי בציבור בכל הקשור לעבודת המפלגות בכנסת. חוק שידורי ערוץ הכנסת, התשס"ד-2003, מעגן את אחריותו של הערוץ בין היתר על שידור תכנים העוסקים ב"ענייני הכנסת, או משדרים שמטרתם טיפוח מודעות אזרחית וחיזוק ערכי הדמוקרטיה, או שעניינם מתן מידע או העשרה, והכול בזיקה למגוון היבטי עבודת הכנסת, לפעילות חברי הכנסת או לפעילות פוליטית". בפועל תכניו של הערוץ מתרכזים כיום בשידורי הטלוויזיה באפיק הייעודי, אך הוא זוכה לרייטינג אפסי.

משום כך ראוי להסתכל לא עליו, אלא על הצלחתו של תאגיד השידור הציבורי כאן, שמערוץ מנומנם התפתח לגוף בולט עם נוכחות חזקה מאוד בדיגיטל, ובממוצע תכניו זוכים לכ-2.5 מיליון צפיות ביום.⁵ יותר ויותר ישראלים, במיוחד צעירים, צורכים את מרבית התוכן מהאינטרנט ובצפייה ישירה. בכאן השכילו ליצור תוכן אטרקטיבי מוגש ועדכני, המופץ בכל חזיתות המדיה ופונה אל קהל רחב של צופים: החל במגוון ההסכטים של הערוץ, העוסקים בנושאים כלכליים, היסטוריים ותרבותיים וזוכים למאות אלפי האזנות; עבור בסרטונים קצרים בנושאים מגוונים המועלים לרשתות החברתיות; וכלה בתוכן המשודר בערוץ הטלוויזיה.

ברומה, יש להתאים גם את האופן שבו הכנסת מנגישה את עבודתה לציבור אל עידן הצפייה החדש. כיום נוכחות הערוץ במדיה הדיגיטלית אינה קיימת, למעט ערוץ יוטיוב המשמש את ערוץ הכנסת להעלאת התוכניות המלאות המשודרות בטלוויזיה והנאומים מהמליאה. יש להנגיש את הערוץ לקהל הרחב, בדגש על תחום הדיגיטל. מתוך ההבנה שהסיקור התקשורתי המסחרי מוטה לאופי מסוים יש לשדר תכנים שבכוחם להאיר צדדים אחרים של העשייה. את הצעקות במליאה ניתן להשאיר לערוצים המסחריים, שלא יפספסו הזדמנות לשדר תוכן

5 מבוסס על נתוני הצפייה לשנת 2019 בערוץ היוטיוב, בפייסבוק ובאתר האינטרנט של כאן, כפי שנמסרו על ידי תאגיד השידור.

צהוב לקהל הצופים. במקום זאת על ערוץ הכנסת להתמקד בשיקוף של עבודת המפלגות ונציגייהן (בהיותם נציגים של המפלגות ולא כפרטים עצמאיים) מתוך ניסיון להדגיש את העשייה המתרחשת בכנסת מדי יום ביומו.

כדי לעשות זאת יש להקים יחידה איכותית, עדכנית וצעירה שתשקף את העשייה הפרלמנטרית ואת עבודת הסיעות, בכפוף לערוץ הכנסת או בנפרד. בין היתר היחידה תנגיש לציבור עקרונות של עבודת הכנסת אשר אינם מובנים או מוכרים לקהל הרחב ונתפסים לעיתים כאות קלון על עבודת הכנסת ומגבירים את תחושת הציניות בציבור. למשל, היא תוכל להסביר את הרציונל של הקיזוזים ואי־הגעה של חברי כנסת להצבעות במליאה או את ההיגיון של עקרון החסינות לחברי הכנסת. בעיקר בעידן שבו הכול מרודר לסיסמאות ריקות חשוב להנגיש את הרעיונות המהותיים שמאחורי הקלעים ואת ההיגיון שבבסיס פרוצדורות פוליטיות אקטואליות.

ההצלחה של ההסכת הכלכלי של כאן, אשר פרקיו זוכים לעשרות ולעיתים אף למאות אלפי האזנות (לפי ריכוז נתוני הצריכה המתעדכנים באתר כאן), מעידה על העניין של רבים בציבור בתכנים רציניים המנגישים ידע בתחומים שהתקשורת המרכזית כמעט שאינה עוסקת בהם באופן מעמיק. ישנם אזרחים הצמאים להבין מה מתרחש במסדרונות הכנסת ומה עושים נבחריהם במפלגות. עורכי מדיה ותוכן טובים יכולים ליצור תכנים מעניינים ואיכותיים שיותאמו לקהל רחב יותר. באפשרותם להתמקד בנושאים שבראש סדר היום הציבורי ובשוליו, ולשקף את ההתפתחויות ואת העשייה של חברי הכנסת. לאחר מכן תכנים אלו צפויים לזכות לתהודה בדפים ובחשבונות של המפלגות והפוליטיקאים ברשתות החברתיות, ולתפוצה נוספת גם באמצעות ארגונים העוסקים בנושא ובאמצעי התקשורת המסורתיים.

לסיכום, מומלץ שהכנסת תקים יחידה האחראית על הנגשה של פעילות הכנסת, בדגש על המדיה הדיגיטלית ופנייה אל הקהל הצעיר. פעילות תקשורתית והסברתית זו תאזן את האופי הצהוב שבו מסוקרות פעולות הסיעות, ובכוחה להאיר באור חדש את פעילותם של חברי הכנסת ואת הנעשה במסדרונותיה, ובכך לחזק את אמון הציבור בנבחריה.

3.2. רפורמות ארגוניות פנים-מפלגתיות

הרפורמות שהוצעו עד כה נועדו להשפיע מבחוץ על עבודת המפלגות ועל האופן שבו היא מונגשת לציבור, מתוך הבנה שהאינטרסים המידיים של המפלגות במציאות הנוכחית מקשים עליהן לפעול באופן התואם את המטרות המוצגות במאמר זה. בצידן יש גם שינויים ארגוניים ושינויים בשיטות העבודה אשר יסייעו לחזק את המפלגות כמוסד – מבלי לפגוע בכוחן האלקטורלי – באופן שייצור זיקה עמוקה יותר בינן לבין ציבור תומכיהן. שינויים אלו צפויים להיטיב עם המפלגות שיאמצו אותם ולחזק את כוחן לאורך זמן. כך האינטרס הדמוקרטי הרחב משתלב עם האינטרסים הצרים של המפלגות. להלן פירוט של השינויים המוצעים.

3.2.1. דמוקרטיה דיונית פנים-מפלגתית

מודל הפעולה הרווח של המפלגות בישראל מייצג את הגישה הסוכמת של הדמוקרטיה, המבוססת על כך שהצבעה היא הרכיב המרכזי. בתהליך שבו התגבשו העדפות המצביעים הוא רואה רכיב משני ואף לא רלוונטי. מודל זה פשוט יחסית ליישום והוא נתפס כמעין מינימום הכרחי להליך הדמוקרטי. מפלגות בישראל המבקשות להצטייר כדמוקרטיות מקיימות הליך פנימי לבחירת מועמדים (פריימריז), ובו לחברי המפלגה מוענקת הזכות להשפיע על הרכב הרשימה. על פי רוב בזאת מסתכם ההיבט הדמוקרטי הפנים-מפלגתי.

אין הכרח שמפלגות תהיינה דמוקרטיות בהתנהלותן הפנימית; ניתן למצוא טיעונים בזכות ובגנות הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית (ראו למשל קניג, איצקוביץ' מלכה ושפירא, 2013; Katz and Cross, 2013), ובכל אופן החוק הישראלי אינו מחייב זאת. אף על פי כן ליישום מודלים של דמוקרטיה דיונית בהליכי קבלת ההחלטות במפלגה יש יתרונות רבים עבודה, כפי שיוצג להלן.

המודל הדיוני של הדמוקרטיה מעמיד במרכז את התהליך שבו המשתתפים מעצבים את עמדותיהם והעדפותיהם (Chambers, 2003); בניגוד להצבעה גרידא, הדיון מאפשר לייצר דעות מנומקות ומושכלות ופותח את האפשרות עבור המשתתפים לשנות את העדפותיהם לאור מידע חדש ולאור הטענות שעמיתיהם מעלים. מטרתו של הדיון אינה לייצר קונצנזוס, אך הדיונים מאופיינים באינטרס

כללי משותף להשגת לגיטימציה להחלטות המתקבלות, כך שיהיה אפשר להצדיקן עבור כלל המושפעים מהן (שם).

הדיון הפנים-מפלגתי הוא תהליך שבו החלטות המפלגה הכרוכות בתוכניות פעולה, בתקנון ובחוקת המפלגה, במצעה, באסטרטגיות ובערכי המפלגה מתקבלות לאחר הליך דיוני משמעותי של חברי המפלגה ותומכיה. יש להבהיר כי אין הכוונה לתהליכים של שיתוף הציבור. אף ששיתוף אוכלוסייה רחבה יותר הוא אכן נדבך של הדמוקרטיה הדיונית, פעמים רבות ניסיונות לשיתוף הציבור נותרים תחת המודל הסוכם של הדמוקרטיה ומסתכמים בביטוי העדפות הפרטים בלא יסוד דיוני מהותי. פעמים רבות הסיבה לכך נעוצה בשימוש בפלטפורמות שאינן מותאמות לקידום דיון איכותי ושאינן מאפשרות לחשוף את הרעיונות המרכזיים, הנחות המוצא, האינטרסים והאמונות שבבסיס ההעדפות של האזרחים ואינן מעודדות גיבוש מחודש של העדפות אלו לאור דיון.

חשוב גם להבחין בין מודל דיוני לבין מודלים של דמוקרטיה ישירה, שפעמים רבות שיתוף הציבור מנסה להגשים. בעוד שבכוחה של הדמוקרטיה הדיונית ליצור חיבור עמוק בין המפלגה לתומכיה, הדמוקרטיה הישירה עונה רק על צורך רגעי של האזרחים ונותנת תחושה של השפעה אך אינה יוצרת זיקה מיוחדת. הדיון מאפשר לציבור להשתתף בלב התהליך של עיצוב המדיניות באופן מתמשך, ולא רק בקביעתה. לדוגמה, פריימריז פתוחים אומנם מאפשרים לאזרחים רבים מתמיד להשתתף בקביעת הרשימה אך אינם יוצרים חיבור זהותי מחייב עם המפלגה.

האינטרנט ובפרט הרשתות החברתיות משמשים כיום כאחת הזירות הדיוניות הכולטות, באשר הם מאפשרים לאזרחים רבים להשמיע את קולם. עם זאת, קשה לראות כיצד הרשתות החברתיות, דוגמת פייסבוק וטוויטר, משמשות כזירה טובה לדיון: הנימוקים וההנחות מתומצתים לתגוביות (טוקבקים) קצרות ולצייוצים מוגבלים במילים, והשיח בהן מרודר וחסר פנים – ומשום כך הוא פוגע ביכולת לשמוע ולהכיל ריבוי דעות מנומקות. יתרה מזאת, הגם שיש בכוחו להשפיע על דעות המשתתפים, השיח ברשתות החברתיות אינו מאפשר לשלב את עמדות האזרחים, על הצדקותיהן המלאות, בהליך קביעת המדיניות, אלא מתכתב עם אותה תפיסה סוכמת – אסופה של שורות תחתונות ורשימה של העדפות, מבלי שמתנהל כמעט דיון מושכל, מנומק והרדי. אם כן הזירה המקוונת אומנם

מאפשרת שיתוף של אזרחים רבים ומתגברת על אתגרים של זמן ומרחק אך היא מעקרת את הדיון – היא מאפשרת לכל משתתף להביע את דעתו ולהתנתק מבלי להקדיש ולו רגע קט לשיח עצמו. בכך היא יוצרת רק מראית עין של דיאלוג (Wolkenstein, 2016a).

בדמוקרטיה דיונית בתוך המפלגה אין מדובר על שיתוף רחב של כלל האזרחים בדיוני המדיניות או בעידוד האזרחים הפחות מעורבים להשתתף בהליך קבלת ההחלטות. נהפוך הוא: השימוש במודל הדיוני בתוך כותלי המפלגה נועד לרתום את חבריה, או תומכיה הפעילים, אשר מראים עניין בפוליטיקה ורצון להיות מעורבים בעיצוב החיים המשותפים במדינה.⁶ בהתאם לכך חשוב שלא להגביל את הדיון רק לנציגי המפלגה המכהנים בפרלמנט אלא יש להרחיבו כך שיכלול את מעגלי התמיכה המגוונים של המפלגה וישלבם בדיונים לקביעת המדיניות ואף בקביעת סדר היום הדיוני. לפיכך המודל המוצע במאמר זה הוא התנסות בשילוב פרקטיקות של דיון משמעותי בקרב חברי המפלגות עוד בטרם הן פונות לשיתוף ציבור רחב.

חברות במפלגה שאינה פועלת לפי מודל סוכם – שאינה מתמצית בהרמת יד מעת לעת או בשלשול פתק פעם בכמה שנים – יוצרת תחושה של משמעות בקרב חבריה ומעניקה להם מקום של ממש להשפיע על ערכי המפלגה ופעילותה. מפלגה הפועלת בדרך זו רואה בחבריה יותר ממצביעים אנונימיים ומאפשרת להם לשאת-ולתת על הטעמים להחלטה עוד בטרם קבלתה (Invernizzi-Acetti and Wolkenstein, 2017). כך אזרחים המנתבים את מעורבותם החברתית לפעילות מוכוונת נושא צפויים למצוא את מקומם בפורומים המפלגתיים אשר עניינם באותו נושא ולא ייאלצו לחפש מוקדי השפעה אחרים. אימוץ מודלים דיוניים על ידי המפלגות בכוחו לחבר את תומכיהן ללב העשייה המפלגתית, לצקת בהם תחושת השפעה ולחזק את האמון במוסד המפלגתי.

נוסף על כך, סוג ההשתתפות הפוליטית במודלים הסוכמים הנוכחיים של הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית הוא אטומיסטי ומבודד את חברי המפלגה זה

6 על רשתות תמיכה של מפלגות ומודלים רחבים של מעגלי שיוך למפלגות ראו, Gauja, 2015a; Gauja and Grömping, 2020

מזה (Ignazi, 2020). חברי המפלגה פועלים כאינדיווידואלים המבודדים זה מזה ומתקשרים באופן ישיר רק עם מרכז המפלגה, באופן שמעכב את יכולתם לפעול במשותף (Carty, 2013). אך המפלגה היא גוף קולקטיבי, ועל כן נדרשות בה מעורבות ועבודה קולקטיבית. במובן זה הדיון הפנים-מפלגתי יכול לתפקד כמנגנון המרכזי של הגישור הפוליטי – מעבר מהעדפות הפרט לתפיסה משותפת של הטוב המשותף. תפקיד מרכזי זה של הדיון הפוליטי, הן בעיצוב ההעדפות הפוליטיות והן בזיקוקן, יכול למתן את מגמות הקיטוב ולשפר את עבודת הצוות במפלגה (Invernizzi-Accetti and Wolkenstein, 2017).

מפלגות ברחבי העולם כבר החלו לבחון ולשלב תהליכים דיוניים בהיקפים שונים. מפלגת פודמוס וחזית ברצלונה בקומונה (Barcelona en Comú) הן שתי התאגדויות חדשות בספרד אשר ביקשו לאמץ מודל של דמוקרטיה דיונית ולאפשר לכלל האזרחים המזדהים עימן להשתתף בדיון. כחלק מתהליך זה התקיימו אספות שכונתיות, קבוצות נושאות וכנסים עבודה משותפים. נוסף לכך, טכנולוגיות חדשות ופלטפורמות מקוונות שימשו באופן אינטנסיבי לתקשורת פנימית ולהצבעה, וכן לדיונים על הצעות, נושאים פוליטיים ומועמדים (Borge Bravo and Sáez, 2016). גם מפלגת הלייבור בכריטיניה נעזרה בפלטפורמות מקוונות על מנת לפתוח את שורותיה לדיון רחב ופתוח על נושאי מדיניות ויצרה פורומים מקוונים לשיח מוכוון נושא סביב צעדי המדיניות של המפלגה.⁷

מפלגת הלייבור באוסטרליה מספקת גם היא דוגמה לשימוש במודלים דיוניים בתוך המפלגה. בעשור האחרון כוננה הלייבור ועידות מפלגתיות לצעדי מדיניות (Policy Action Caucuses – PACs) – סניפים נושאים אשר נוהלו ותופעלו בידי חברי המפלגה. הקמתן הותנתה בגיוס 30 חברים. משהוקמו זכו הסניפים למשאבים ולתמיכה כספית, ככל סניף אזורי של המפלגה. בסמכותם של חברי הסניף לכנס ישיבות ופורומים בנושאי מדיניות ולהעלות רעיונות לצעדי מדיניות לוועידת המפלגה הכללית (Gauja, 2015b). ועידות אלו נתנו מענה לצורך הגובר של האזרחים להיות מעורבים בפעילות פוליטית מבוססת נושא. עם זאת חשוב

7 על השימוש בפלטפורמות מקוונות לניהול תהליכים דיוניים ראו להלן בהרחבה.

לציין כי השלכותיה של מדיניות זו טרם נחקרו באופן מלא, ונראה כי עוד מוקדם לקבוע את מידת הצלחתה.

בגרמניה ארגנה המפלגה הסוציאל-דמוקרטית ועידות חברים בכמה מדינות פדרליות (Bundesländer) טרם ההצבעה הפנים-מפלגתית על ההסכם הקואליציוני אשר היה עתיד להיחתם לאחר הבחירות ב-2013. בכך ניתנה לחברי מפלגה רבים ולפעילים הזדמנות לדון בתנאי ההסכם המתגבש פנים אל פנים עם מנהיגי המפלגה. בוועידות הללו מנהיגי המפלגה נדרשו לפרוש את הנימוקים לתמיכתם בהסכם ולהשתתף בשיח דו-כיווני עם חברי המפלגה. ההתנגדות החריפה שהייתה בחוגים מסוימים טרם כינוס הוועידות הללו שככה, ולבסוף הושגה תמיכה רחבה של חברי המפלגה בחתימה על ההסכם (Wolfenstein, 2016b).

המפלגות בישראל, בעיקר המפלגות שנחשבות דמוקרטיות בהתנהלותן הפנימית, מתחזקות מוסדות פנים-מפלגתיים המשמשים לניהולה השוטף של המפלגה ולקבלת החלטות. עם מוסדות אלו נמנים לדוגמה מרכז הליכוד, ועידת מרצ וועידת מפלגת העבודה. המוסדות מורכבים בדרך כלל מצירים הנבחרים בסניפים ומבעלי תפקידים במפלגה, והם אמונים על קביעת עקרונות היסוד של המפלגה ועל אישור שינויים במצעה, בחוקתה ובתקנונה. אף שמוסדות אלו מבטיחים במידת מה שהמפלגה תהיה ריכוזית פחות ושיינתן גם לחברים בה מקום לביטוי, מדובר במוסדות מצומצמים יחסית אשר אינם מאפשרים לרבים מהפעילים תומכי המפלגה להשתתף בדיונים החשובים ובתהליכי קבלת ההחלטות. יתרה מכך, פעילותם של המוסדות הפנים-מפלגתיים מסתכמת בעיקר בעניינים טכניים ופרוצדורליים, ואילו הדיונים הרעיוניים נותרים מחוץ למסגרות אלו.

עם זאת, יש מפלגות בישראל המתהדרות ברשימת חוגים, מטות ותאים נושאים אשר יש להם פוטנציאל לשמש כפורומים לדיונים רבי משמעות. בפועל במקרים רבים הפורומים הללו קיימים על הנייר בלבד ופעילותם מעטה עד לא קיימת. אין הם זוכים למשאבים ראויים ואין להם השפעה של ממש בתוך המפלגה. אף על פי כן מדובר בנתון מעודד: הפורומים הללו – המטות הנושאים או החוגים שהוקמו במפלגות – כמו גם תאי הסטודנטים מהווים תשתית פוטנציאלית ליישום מודלים של דמוקרטיה דיונית בתוך המפלגה. הם המקום הראשון לפעול

בו. בדומה למפלגות בעולם, על המפלגות בישראל לתקצב את פעילות המטות הנושאים ולערב אותם בתהליכים הדיוניים כחלק מתהליכי קבלת ההחלטות במפלגה. משיתברר כי לפורומים אלו יש השפעה של ממש בתוך המפלגה יהיה זה תמריץ לפעילים להצטרף ולהשתתף בהם.

בצד זאת מומלץ שמפלגות תערוכנה כינוסים מרכזיים אחת לתקופה (אחת לשנה או לקראת פתיחת כנס של הכנסת למשל) אשר יהיו מוקד של חיבור בין תומכי המפלגה לאליטה שלה. בכינוסים ישתתפו חברי הכנסת ובעלי התפקידים המרכזיים במפלגה וכן יוזמנו להשתתף חברי המפלגה ותומכיה הפעילים (בהתאם להגדרת המפלגה). במהלכם יציגו חברי הכנסת את עיקר פעילותם הנוכחית והעתידית בכנסת ומחוצה לה ואת הצעדים בתוך המפלגה שנעשים ברמה האסטרטגית, וכן יהיה שיח פתוח ובלתי אמצעי בינם לבין הפעילים. כך תושג מטרה כפולה: חיבור האליטה של המפלגה עם השטח וכן הזדמנות לתעמולה ומפגן כוח של המפלגה שכל הנראה יזכה להדים בתקשורת.

על מנת להבטיח שהפורומים הנושאים לא יפעלו במנותק מהפעילות המפלגתית ושתהיה להם השפעה אמיתית יש לצַוֵּן את חברי הסיעה כמובילים של הפורומים הללו. בכך ניתן להעצים את חברי הכנסת וגם להבטיח כי קידום הרעיונות שעולים בפורומים הללו יהיה אינטרס של הפוליטיקאים.

אימוצן של פרקטיקות דיוניות מעורר לא אחת שאלות בעניין רמת המחויבות של המפלגה למסקנות המתקבלות בפורומים הדיוניים, כמו גם בעניין משקלן ביחס למשקל עמדתם של בכירי המפלגה. אומנם ראוי להעניק לדיונים המפלגתיים מעמד חשוב, וככל שהשפעתם על פעילות המפלגה תגבר, כך תגבר גם הלגיטימציה של המפלגה ויחזוק הקשר עם חבריה, אך לא ניתן לוותר על האוטונומיה של בכירי המפלגה. בלא אפשרות לתמרון תתקשה הצמרת של המפלגה לתרגם את ההערפות שהועלו בדיון לכדי החלטות וצעדים. יותר מכך, בכירי המפלגה יתקשו לממש את יעדיהם לנוכח הדרישה לפשרות ולשיתוף עם מפלגות אחרות ובעלי עניין (Wolkenstein, 2016b). אין בכך כדי להפחית את מחויבותם של בכירי המפלגה לתת דין וחשבון לחברי המפלגה ולהצדיק לפנייהם את עשייתם והחלטותיהם כחלק בלתי נפרד מההליך הדיוני.

לנוכח העובדה ששילוב תהליכים דיוניים פנים-מפלגתיים צפוי לשפר את עבודת הצוות במפלגה – ולתרום לשיכוך האטומיזם המפלגתי וגם לחזק את הזיקה בין המפלגה לתומכיה – נראה כי היתרונות של המודל הדיוני הם מענה למגמה של ירידת המפלגות ולתהליכי הפרסונליזציה הביזורית המלווים אותה. התרופפות הקשר בין האזרחים למפלגות, חוסר האמון במוסד המפלגתי והפעילות האטומיסטית של חברי הכנסת צריכים להוביל את המפלגות לשלב יסודות דיוניים ולהכניסם לתוך מודל הפעולה שלהן. מודל דיוני של הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית יהפוך את המפלגות לדמוקרטיות יותר, יאפשר להן לתפקד טוב יותר כמפלגה מאוחדת ויסייע לשקם את תדמיתן הציבורית.

לסיכום: מומלץ למפלגות לאמץ מודלים של דמוקרטיה דיונית פנים-מפלגתית. בכוחם של מודלים אלו לשפר את מעמדן של המפלגות באמצעות חיבור מחדש בינן לבין האזרחים; ליצור חיבורים מהותיים בין תומכי המפלגה, חבריה ונבחריה הציבור שלה; לעודד עבודה משותפת, לא אטומיסטית, של חברי הסיעה; ליצור בסיס משותף לעבודה שבו חברי הסיעה פועלים כנציגי המפלגה ולא כפוליטיקאים בודדים. המלצה זו משותפת הן למפלגות שמוסדותיהן דמוקרטיים והן למפלגות הנשלטות על ידי מנהיג. אימוץ מודל כזה יאפשר גם למפלגות האישיות לקיים חיי מפלגה עשירים מבלי להשפיע על כוחו של מנהיג המפלגה ומבלי לפגוע באופיין באופן מהותי.

3.2.2. פלטפורמות מקוונות לעבודה משותפת עם הציבור

הזירה המקוונת נתפסת כפלטפורמה נוחה לשינוף ציבור ולקיום דיונים, אך היא מערימה קשיים על יצירת דיון איכותי, שיש לו יתרונות רבים. לפיכך נראה כי ראוי לייחד לה התייחסות נפרדת ולבחון כיצד להפיק ממנה את המרב.

עוד בטרם הוקמו פלטפורמות ייעודיות לשם עריכת דיונים וקבלת החלטות שימשו הרשתות החברתיות את הפוליטיקאים לתקשר עם קהל הבוחרים שלהם, ואת הבוחרים להשמיע את קולם. אומנם הרשתות החברתיות אפשרו קשר מסוג חדש ובלתי מתווך בין הפוליטיקאים לבוחרים, אך כאמור לא היה בכוחן ליצור זיקה עמוקה וחיבור חזק ביניהם. הקשר המקוון הוא בבסיסו קשר ארעי ורגעי. העלות הנמוכה מאפשרת חשיפה גדולה אך מרוחקת ומנוכרת – לא נדרשת

שום קרבה פיזית או אמיתית. העוקבים נשארים מאחורי המקלדות ובאפשרותם להתחבר לדיון ולהתנתק ממנו בקלות וללא מחויבות.

כיום ניתן למצוא שלל פלטפורמות מקוונות ייעודיות לניהול דיונים שמבקשות לתת מענה לאתגרי הדיון ברשת. המפלגות בישראל טרם החלו להשתמש בפלטפורמות הללו לדיונים מקוונים עם חבריהן, אך תנועות חוץ-ממסדיות ומשרדים ממשלתיים כבר החלו לקיים תהליכים של שיתוף ציבור מסוג זה. ברחבי העולם מפלגות רבות אימצו את השימוש בממשקים אלו כחלק מתהליכי קבלת ההחלטות במפלגה.

ההיגיון של השימוש בממשקים אינטרנטיים ייעודיים ברור: הוא מתגבר על בעיות של זמן ומרחק ומאפשר לחבר אל הדיון המפלגתי אזרחים רבים מתמיד. כך המפלגה יכולה להשיג לגיטימציה לפעולותיה ולנסוך תחושת השפעה ומעורבות בקרב חבריה. עם זאת, ניסיונות ברחבי העולם מלמדים כי גם בשימוש בפלטפורמות הייעודיות מטרותיו של הדיון המקוון לא תמיד מושגות, פעמים רבות בשל יישום לקוי.

מפלגות רבות כבר החלו להתנסות באימוץ פרקטיקות דיוניות על גבי פלטפורמות מקוונות ייעודיות. כפי שצוין לעיל, מפלגת פודמוס וחזית ברצלונה בקומונה השתמשו בפלטפורמות מקוונות לדיוני מדיניות ולהצבעה על נושאים פוליטיים ובחירת מועמדים. בשתי המפלגות הדיון המקוון נותר רדוד: מעט מאוד משתמשים הראו נכונות לשינוי בעמדותיהם, ותוכנו של תגובות רבות התמקד בהצבעה עצמה ובקריאה לאחרים להצביע בדיון, ופחות בדיון עצמו (Bravo and Sáez, 2016).

מפלגת הלייבור בבריטניה הקימה פורומים מקוונים לשיח מוכוון נושא במטרה לאפשר דיון ציבורי נרחב סביב צעדי המדיניות של המפלגה. גם בניסיון זה ניכר היה שמהלכים כאלו מקדמים שיתוף של הציבור אך העקרונות הדיוניים נותרים בשוליים. ניתוח השיח בפורומים של מפלגת הלייבור העלה כי מרבית השיח היה של הפוליטיקאים עצמם ואילו הציבור תרם לו רק במעט. תשתית השיח שנבנתה לא אפשרה דיון פורה; לא היה בו מקום לאינטראקטיביות; התגובות של האזרחים הוגבלו למספר שאלות על נושאי מדיניות שהוגדרו מראש; והדיון כולו היה ביוזמה ובניהול של אנשי המפלגה, אשר מנעו פרסום

תגובות הקשורות בנושאים שהמפלגה העדיפה להימנע מהם (Gauja, 2015b). אף שניסיונות מסוג זה לכאורה הופכים את המפלגה לדמוקרטית יותר, אין הם מצליחים לקדם דמוקרטיה במובנה הדיוני ואינם משיגים בפועל את המטרות של הדיון הרחב.

מפלגת דמוס (Demos) ברומניה פתחה בהליך דיון מקוון לקראת בחירות 2019 במטרה להגביר את הלגיטימציה שלה ולחזק את התקשורת עם הבוחרים ואת הלכידות הפנים-מפלגתית. הדיון אכן חיזק את הקשר עם הבוחרים אך נכשל בהגשמת שאר המטרות: המהלך יצר פילוג בתוך המפלגה והדגיש את ההומוגניות של קבוצות מסוימות אשר ניצלו את ההזדמנות לחזק את האינטרסים האישיים שלהן על חשבון האחידות המפלגתית. אחת המסקנות מהתהליך הייתה שהשימוש במסגרת המקוונת משך חברים שאינם מחויבים לתהליך בניית המפלגה אך נלהבים להתערב. חברים אלו חיפשו מעורבות אד הוק, ורובם היו דעתניים מאוד מבלי שהייתה להם בהכרח הבנה של התמונה הגדולה. מסקנה אחרת הייתה שהיעדר מידע רלוונטי לא אפשר לדיון מהותי ומושכל להתפתח, וכך רגשות השתלטו על הדיון על חשבון טיעונים רציונליים (Gherghina and Stoiciu, 2020).

ניסיונות העבר מספקים לנו כר נרחב ללמוד ממנו ולהשתפר. ניכר כי הזירה המקוונת אינה אידיאלית לדיון אך יישום נכון של האפשרויות שבה יכול לשרת היטב את המפלגה. ראשית, הדיון בפלטפורמות האינטרנטיות אינו יכול לעמוד בפני עצמו אלא עליו להיות חלק מתהליך הכולל מפגשים פנים אל פנים. למשל, אפשר לסכם את הדברים שעלו בדיון המקוון לקראת הכינוסים הפיזיים ולהעלות בהם את הסיכומים באופן מסודר. הדיון המקוון יכול לשמש להמשך שיח שהתחיל פנים אל פנים או כרקע והכנה לדיון שכזה.

שנית, חשוב להפריד את שלב ההצבעה משלב הדיון. יש להשתמש בפלטפורמה המתאימה לניהול דיון של ממש ולא רק לשיתוף פוסטים מתחלפים ותגובות רדודות. אחד הלקחים שהופקו מניסיונות דומים בעבר הוא לחלק את תהליך ההחלטה לשלבים כך שהדיון לא יהיה מוכוון כולו להצבעה ותוכל להיווצר אווירה תחרותית פחות ועניינית יותר.

כדי להשיג את מטרות הדיון המקוון חשוב לייעד אותו בראש ובראשונה לאנשי המפלגה – חברים רשומים, פעילים ומתנדבים, או כל מעגל התומכים – ולא לפתוח אותו באופן מלא לכלל הציבור. כדי שהפלטפורמה תמלא את תפקידה בציבור האזרחים התומכים בקו המפלגתי נדרשים חסם כניסה ברור ועלות מסוימת.⁸ עלות זו יכולה להיות כספית, דרך גביית סכום נמוך יחסית שלא ימנע מחסרי אמצעים להשתתף בשיח הפוליטי; לחלופין אפשר להתנות את ההשתתפות בהצרת תמיכה, כך שרק מי שנרשם כתומך של המפלגה ומצהיר כי הוא תומך בקו המפלגתי יוכל לקחת חלק בדיונים; אפשרות אחרת היא לדרוש מהמעוניינים להשתתף בדיונים להשקיע מאמץ מסוים, למשל לחייב הרשמה פיזית באירוע כלשהו של המפלגה. הבחירה היא כמובן של המפלגה – עד כמה אנשיה רוצים להרחיב את הפורום המתדיין.

מובן שחסם כניסה כזה עלול להניא רבים מהשתתפות בדיוני המפלגה, וברור שנפח הפעילות בפלטפורמה כזו לא יכול להשתוות למה שמתרחש ברשתות החברתיות. אף על פי כן יש לזכור כי הרשתות החברתיות אינן משמשות לקבלת החלטות או לתיווך bottom-up של העדפות האזרחים. חסמי הכניסה חשובים כדי למנוע מבול תגובות לא ענייניות ולאפשר שיח פורה ומשמעותי בפלטפורמה.

כמה מהפלטפורמות הבולטות בתחום ששימשו מפלגות ביצירת דיונים ענייניים עם חבריהן הן DemocracyOS, המשלבת אלגוריתם שמקדם את הטענות המוצלחים ביותר ומסנן את הרעשים, ו־LiquidFeedback, המציעה אפשרות להפריד בין שלב הדיון לשלב ההצבעה ובכך מעודדת דיון מנומק ומורכב. יש לזכור כי זהו תחום בהתפתחות – הפלטפורמות הקיימות משתכללות, וחברות חדשות נכנסות לשוק ומשיקות פלטפורמות המבקשות לענות על הצורך בדיונים רחבים ואיכותיים באמצעות שיטות וכיוונים חדשים. Consenz למשל היא פלטפורמה ישראלית בתחילת דרכה אשר מבקשת להתגבר על המגרעות של הדיון הנהוג ברשתות החברתיות ומציעה ממשק המעודד את המשתתפים להגיע

8 Plaza Podemos לחשל, טשחיה הדיון המקוונת של מפלגת פודמוס, חסמי כניסה נמוכים מדי אפשרו ל"פולשים" מהצד השני של המפה הפוליטית לנצל לרעה את הדיון (Borge Bravo and Sáez, 2016). פתוח

להסכמות. בכך הוא מאפשר להפיק תוצרים שיכולים להיות בסיס למדיניות מוסכמת שיש לה תמיכה רחבה.

הראיות מצביעות על כך שהיכולת לקיים דיון מקוון שיקדם שיח משמעותי ומנומק היטב נמוכה (Ignazi, 2020), ועל כן יש להמשיך לבחון ניסיונות דומים מרחבי העולם וללמוד מהם. חשוב לוודא שהתשתית המקוונת יוצרת את התמריצים הנכונים ומותאמת לעידוד שיח מפרה ולא לעידוד התנהלות אטומיסטית ומוכוונת הצבעה. דיונים מקוונים הפתוחים לכלל אנשי המפלגה ומנוהלים כהלכה יכולים לחזק את הקשרים בין המפלגה לתומכיה ואת מעמדה, הן במישור האלקטורלי והן במישור המוסדי.

לסיכום, מומלץ למפלגות להשתמש בפלטפורמות מקוונות ייעודיות לטובת ניהול דיונים מהותיים ומושכלים הפתוחים לפעילי המפלגה ותומכיה. הדיון המקוון אינו תחליף אלא נלווה לדיונים הנערכים במפגשים פנים אל פנים. בכך תוכל המפלגה להיות קשובה יותר לאנשיה, תיצור חיבור עמוק עם תומכים רבים יותר ותחזק את הלגיטימציה של פעילותה.

3.2.3. מודל גיוס תרומות מעודכן

אף על פי שכיום היקף התרומות למפלגות בישראל מהציבור מצומצם, כפי שהוצג לעיל (תת-פרק 3.1.2), מודל מעודכן של גיוס תרומות יכול לחזק את הקשר בין המפלגות ובין ציבור תומכיהן. אחת הדרכים היעילות לעשות זאת היא לאפשר לתורמים לבחור כיצד תשמש התרומה שלהם ולאייזו פעילות היא תוקצה.

כאמור, העדפות האזרחים בעידן הנוכחי השתנו: ההעדפה לפעול באופן ממוקד ומוכוון מטרה ספציפית גברה, ואילו הרצון להיות חלק מפעילות אידיאולוגית כוללת ומקיפה נחלש. יותר ויותר אזרחים אשר תורמים את כספם לארגונים רוצים לדעת שתורמתם מנותבת למיזם הקרוב אליהם. בהתאם לכך, אחד המודלים הנפוצים כיום לגיוס תרומות מאפשר לתורמים לבחור את המיזם המסוים שהתרומה תקדם. בשיטה זו, במקום שהמפלגה תגייס תרומות כלליות היא יכולה להציע לתורמים כמה אפשרויות לתרומה ולהבטיח שהכסף שייתרם יסייע לקדם מטרה מוגדרת שהתורם מאמין בה במיוחד.

מנעד האפשרויות המוצעות יכול להיות רחב: מימון העבודה השוטפת של אחד מתאי המפלגה או מהמטות הנושאים (תא מסוים או עבודת התאים באופן כללי), מימון תעמולת בחירות, מימון מחקר נלווה להצעת חוק בנושא מסוים וכדומה. כדי לאפשר למפלגה מרווח תמרון וכדי להקל על התורמים אשר אינם מעוניינים לייעד את כספם למטרה מסוימת המפלגה יכולה להציע שהכסף ישמש את הצורך הבוועד ביותר של המפלגה, כך שהמפלגה תוכל לנתב את התרומות כראות עיניה.

לסיכום, מומלץ למפלגות לגייס תרומות באמצעות מודל התרמה ממוקד מטרות, שבו התורם יכול לבחור לאיזו פעילות מפלגתית ישמש כספו. מודל זה מעודד תרומות וגם מבטיח אחריותיות גבוהה ושקיפות מצד המפלגה.

.4

סיכום ההמלצות

מטרתו של מאמר זה הייתה להציע הצעות שיתרמו לשיקום מעמדה של המפלגות בישראל לנוכח המגמות בעידן הנוכחי. ההמלצות חולקו לשני סוגים עיקריים: רפורמות על-מפלגתיות

אשר מאפשרות להתעלות על האינטרס המפלגתי קצר הטווח, יש לפעול ליישומן במישור המוסדי ונדרשת חקיקה עבירה; ורפורמות פנים-מפלגתיות אשר אינן סותרות את האינטרסים המידיים האלקטורליים של המפלגות, ועל כן כל מפלגה תוכל לאמץ בנפרד.

המפלגות הן מעמודי התווך של הדמוקרטיה הייצוגית, ואין הן יכולות למלא את ייעודן בלא אמון הציבור בהן. המגמות הנוכחיות והתחרות הגוברת מובילות את המפלגות להקדיש יותר ויותר משאבים לתעמולה ריקה ומבוססת מנהיג ולגיוס רגעי של קולות הבוחרים, ולזנוח את הקשר העמוק עם האזרחים שהן מייצגות ואת פיתוח האידיאולוגיה.

כדי למנוע מהמפלגות להמשיך בהרס העצמי מבלי לתת על כך את הדעת יש להסדיר מחדש את המימון מטעם המדינה באופן שיעודד מפלגות להשקיע בפעילות מפלגתית בעלת ערך. לפיכך מוצע: (1) להגביל את השימוש במימון השוטף שהמדינה מספקת ולמנוע את השימוש בו למטרות בחירות; (2) לשנות את מודל המימון לשיטת המימון התואם, המעודדת מפלגות לחזק את הזיקה עם תומכיהן דרך גיוס תרומות, מגדילה את התלות שלהן באזרח הקטן ומפחיתה את

תלותן במדינה; (3) להקצות מימון ייחודי לטובת הקמה ותחזוקה של גופי מחקר מפלגתיים.

בשל אופיו של הסיקור התקשורתי, אשר מעודד ציניות כלפי עבודת המפלגות והכנסת, מוצע להקים במסגרת הכנסת יחידה איכותית וצעירה שמרכז פעילותה הוא במדיה הדיגיטלית. יחידה זו תהא אמונה על הנגשת הפעילות של חברי הכנסת לציבור הרחב, על הבהרת הליכים פוליטיים אשר אינם מוכנים לציבור ועל שיקוף של פעילות המפלגות באור שונה מהמצויר בתקשורת.

רפורמות מוצעות גם ברמת המפלגה. בראש ובראשונה מוצע למפלגות לאמץ מודל של דמוקרטיה דיונית לניהול תהליכי קבלת ההחלטות בתוך המפלגה. מודל זה תואם את הצרכים המשתנים של האזרח בעידן המודרני ובכוחו להשיב למפלגה את הקשר העמוק עם תומכיה ולהעצים את הלכידות במפלגה. עוד מוצע לשלב פלטפורמות מקוונות לניהול הדיונים המפלגתיים. בשוק קיים מגוון של פלטפורמות ייעודיות לניהול דיונים ושיתוף ציבור, ותחום זה ממשיך להתפתח לנוכח לקחים שמופקים מניסיונות עבר. יתרונו של הדיון המקוון הוא כמובן באפשרות להגיע למספר רב של משתתפים ולנהל את הדיון לאורך זמן בעלות נמוכה ובאופן רצוף. אך ניכר כי דיון מקוון זה לוקה בפגמים חמורים אשר התמודדות לא נכונה עימם מעקרת אותו ממהותו ומקעקעת את האפשרות להגשים את מטרותיו. לפיכך הוצע להשתמש בכלי זה בזהירות יתרה ורק כצעד משלים לדיונים פנים אל פנים, כחלק מהמודל הדיוני של הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית.

לבסוף, מוצע למפלגות לאמץ מודל של גיוס תרומות המבוסס על מיזמים. המפלגות מגייסות כיום תרומות בהיקפים נמוכים במיוחד, וגיוס תרומות מהציבור צפוי לחזק את הקשר בין התורמים לבין המפלגה. מודל שבו התורם בוחר באיזו מטרה יושקע הכסף מגביר את תחושת ההשפעה של התורם ואת תחושת האחירותיות של המפלגה ועוזר לשקם את מעמדה בציבור.

שילוב כלל ההמלצות המופיעות בנייר זה, בכוחו לשפר לאין ערוך את המעמד של מוסד המפלגה בחברה ולהשיב למפלגות את הכוח וההגליטימציה לממש את ייעודן בדמוקרטיה הישראלית. הוא יאפשר למפלגות לפעול בצורה מבוססת, עשירה ומלאת משמעות מבלי לאבד את היתרון התחרותי שלהן בזירה האלקטורלית.

רשימת המקורות

אבנון, דן, 1996. "מפלגות בישראל בין 'פריימריס' לפרלמנטריזם", בתוך: עליזה בר, "פריימריס": בחירות מקדימות ושיטות אחרות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה והקיבוץ המאוחד: 11-25.

אוחובסקי, גל, 2019. "איזו מפלגה תזכה בקולות הלהט"בים?", mako, 24.2.2019.

אזולאי, מורן, 2019א. "אחרי מתקפה ובוז אושרו הצעות גבאי בוועידת העבודה", ynet, 10.1.2019.

- אזולאי, מורן, 2019ב. "סער פנה רשמית: לכנס את מרכז הליכוד ולקיים פריימריס", *ynet*, 24.11.2019.
- אזולאי, מורן, ורועי רובינשטיין, 2019. "הליכוד לא יקיים פריימריז לרשימה: קרב צעקות בין חומכי נתניהו וסער", *ynet*, 9.12.2019.
- אטמור, ניר, 2010. **שיטות לבחירת בתי נבחרים דמוקרטיים**, מחקר מדיניות 82, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- איצקוביץ'-מלכה, רעות, ואסף שפירא, 2013. "המפלגות בזירה הפרלמנטרית: לכידות סיעתית", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה: 251-273.
- בלאנדר, דנה, וגדעון רהט, 2000. **משאל עם: מיתוס ומציאות**, מחקר מדיניות 20, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בן בסט, אבי, ומומי דהן, 2014. **רפורמות, פוליטיקה ושחיתות**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בר, עליזה, 1996. **"פריימריס": בחירות מקדימות ושיטות אחרות**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה והקיבוץ המאוחד.
- הרמן, תמר, אור ענבי, וויליאם קביסון ואלה הלר, 2019. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- וקסמן, אפרת, ודנה בלאנדר, 2002. **דגמים של שיתוף אזרחים**, מחקר מדיניות 26, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- זמיר, שחף, וגדעון רהט, 2019. **פרסונליזציה פוליטית מקוונת: מפלגות ופוליטיקאים בישראל במבט השוואתי**, מחקר מדיניות 124, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- זרחיה, צבי, ואדריאן פילוט, 2018. "כחלון בונה על הבריתות הכלכליות ממקפצה פוליטית", **כלכליסט**, 26.12.2018.

- ירקצי, דנה, 2019. "הליכוד עשה את שלו": אחרי המחאה יוצאי אתיופיה מחפשים בית פוליטי חדש", **וואלה!news**, 16.9.2019.
- כהן, עמיחי, 2018. **פסקת ההתגברות: איזונים ובלמים של המוסדות הפוליטיים ומערכת המשפט**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לוין, דב, 2000. **הוועדה הציבורית לבחינת מימון פעילות פוליטית: דין וחשבון**.
- ליס, יהונתן, 2019. "ביקורת במחנה הציוני על התוכנית המדינית של כבל: אפרטהייד זה קו אדום", **הארץ**, 27.5.2018.
- מבקר המדינה, 2016. **נתונים על תרומות וערבויות שקיבלו הסיעות**.
- מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות, 2016. "מעמד הכנסת מוסיף להיות בשפל ציבורי", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 29.3.2016.
- סגל, עמית, 2019. "ביש עתיד ביטלו את הפריימריז: לפיד יכהן כיושב ראש עד לכנסת ה-25 - כולל", **mako**, 21.11.2019.
- פרידברג, חן, וניר אטמור, 2013. "שיטת בחירות יחסית אזורית", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 60-113.
- פרידברג, חן, ניר אטמור ואנה קנפלמן, 2013. "שיטות בחירות רשימתית סגורה, פתוחה למחצה ופתוחה", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 46-59.
- פרידברג, חן, אביטל פרידמן וניב שובל, 2019. "הכנסת ה-20 במספרים", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 1.5.2019.
- קורן, דני, 1998. **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**, רעננה: הקיבוץ המאוחד.

- קליין, יהונתן, 2018. "וועידת הבית היהודי אישרה את שינויי החוקה: בנט ספג קריאות בוז", **כיפה**, 14.10.2018.
- קליין, צביקה, 2019. "הקול היהודי, בקונגרס הציוני צפויה טלטה פוליטית", **מקור ראשון**, 5.11.2019.
- קניג, עופר, 2014. "מחשבים מסלול מחדש", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 22.12.2014.
- קניג, עופר, 2018. **פריימריז פתוחים בישראל: הזדמנויות ואתגרים**, הצעה לסדר 17, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קניג, עופר, רעות איצקוביץ'-מלכה ואסף שפירא, 2013. "דמוקרטיה פנים-מפלגתית", בתוך: גדעון רהט, שולמית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, תל אביב: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה: 214-236.
- קניג, עופר, ואור טוטנאור, 2017. "היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני?", בתוך: מיכל שמיר וגדעון רהט (עורכים), **הבחירות בישראל 2015**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 25-57.
- קניג, עופר, ואנה קנפלמן, 2013. "דעיכת המפלגות הגדולות: ישראל במבט השוואתי", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 145-183.
- קניג, עופר, וגדעון רהט, 2020. "מפלגות מנהיג, דמוקרטיה פנימית ובחירת מועמדים לכנסת", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**.
- קניג, עופר, גדעון רהט, מיכאל פיליפוב ואור טוטנאור, 2014. **פחות תמורת יותר: חברי מפלגות בישראל**, מחקר מדיניות 102, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קרני, יובל, 2019. "כחלון 5 בליכוד: אושר איחוד עם כולנו וביטול הפריימריז", **ynet**, 28.5.2019.

רהט, גדעון, 2006. "כיצד ראוי לבחור את מועמדי המפלגות לכנסת? הצעה לשיטה תלת-שלבית", בתוך: גדעון רהט (עורך), **בחירת מועמדים בישראל: המצוי והרצוי**, תל אביב: המכון לחקר החברה והכלכלה ע"ש ספיר: 149-138.

רהט, גדעון, 2019. **ירידת הקבוצה ועליית הכוכב(ים): מפוליטיקה מפלגתית לפוליטיקה אישית**, מחקר מדיניות 145, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רהט, גדעון, ונטע שר-הדר, 1999א. **הפריימריס המפלגתיים של 1996 ותוצאותיהם הפוליטיות**, נייר עמדה 12, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רהט, גדעון, ונטע שר-הדר, 1999ב. **איך נבחרים חברי הכנסת: בחירת מועמדי המפלגות לרשימה לכנסת ולראשות הממשלה 1995-1997**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שלו, חמי, 2019. "בוועידת העבודה התווכחו על השריונים של גבאי כאילו שמדובר בגורל הציונות", **הארץ**, 7.2.2019.

שליטא, חן, 2019. "גנרל, הייטקיסט, להט"ב ונכה נפגשו במפלגה: לא חאמינו איך הורכבו הרשימות לכנסת", **גלובס**, 7.3.2019.

שניידר, טל, 2018. "מפלגת מרצ הודיעה על עריכת פריימריז פתוחים בפעם הראשונה בתולדות המפלגה", **גלובס**, 31.12.2018.

שפירא, אסף, 2017. "מה הרעיון? דרכים לעידוד פעילות רעיונית של מפלגות", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 21.3.2017.

שפירא, אסף, עופר קניג, חן פרידברג ורעות איצקוביץ'-מלכה, 2013. **ייצוג נשים בפוליטיקה: ישראל במבט השוואתי**, מחקר מדיניות 99, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפירא, אסף, וגדעון רהט, 2015. "מדד הדמוקרטיה הפנים-מפלגתית: פיתוח, יישום ותוצאות", בתוך: מיכל שמיר (עורכת), **הבחירות בישראל 2013**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 130-162.

Adam, Silke, and Michaela Maier, 2010. "Personalization of Politics: A Critical Review and Agenda for Research," *Annals of the International Communication Association* 34 (1): 213-257.

Akzin, Benjamin, 1955. "The Role of Parties in Israeli Democracy," *Journal of Politics* 17 (4): 607-645.

Albert, Zachary, and Raymond J. La Raja, [forthcoming]. "Who Should Decide the Party's Nominee? Understanding Public Attitudes toward Primary Elections," *Party Politics*.

Allern, Elin, and Tània Verge, 2017. "Still Connecting with Society? Political Parties' Formal Links with Social Groups in the 21st Century," in: Susan E. Scarrow, Paul D. Webb, and Thomas Poguntke (eds.), *Organizing Political Parties: Representation, Participation and Power*, Oxford: Oxford University Press, pp. 106-135.

Andre, Audrey, Sam Depauw, Matthew S. Shugart, and Roman Chytilek, 2017. "Party Nomination Strategies in Flexible-List Systems: Do Preference Votes Matter?," *Party Politics* 23 (5): 589-600.

Bailo, Francesco, 2017. "The Citizen-User and the Crowd-Mediated Politics of the Five Star Movement," Ph.D. Thesis, University of Sydney.

Bale, Tim, 2014. "Introduction," in: Jess Garland and Will Brett (eds.), *Open Up: The Future of the Political Party*, London: Electoral Reform Society, pp. 4-5.

Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheafer, and Shaul Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization," *Party Politics* 20 (1): 37-51.

Bennett, Lance, and Alexandra Segerberg, 2011. "Digital Media and the Personalization of Collective Action," *Information, Communication and Society* 14 (6): 770-799.

Bennett, Lance, and Alexandra Segerberg, 2013. *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*, New York: Cambridge University Press.

Berg, Janne, 2017. "Political Participation in the Form of Online Petitions: A Comparison of Formal and Informal Petitioning," *International Journal of E-Politics* 8 (1): 14-29.

Bertoa, Casal, and Juan R. Teruel, 2017. "Political Party Funding Regulation in Europe, East and West: A Comparative Analysis," discussion paper prepared for the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.

Borge Bravo, Rosa, and Eduardo Santamarina Sáez, 2016. "From Protest to Political Parties: Online Deliberation in New Parties in Spain," *Media Studies: Medijske Studije* 7 (14): 104-122.

Brettschneider, Frank, 2008. "Personalization of Campaigning," in: Wolfgang Donsbach (ed.), *The International Encyclopedia of Communication*, Malden, MA: Blackwell.

- Bryson, John M., and Farnum K. Alston, 2011. *Creating Your Strategic Plan*, San Francisco: Jossey-Bass (3rd edition).
- Carty, R. Kenneth, 2004. "Parties as Franchise Systems: The Stratarchical Organizational Imperative," *Party Politics* 10 (1): 5-24.
- Carty, R. Kenneth, 2013. "Are Political Parties Meant to Be Internally Democratic?," in: William P. Cross and Richard S. Katz (eds.), *The Challenges of Intra-Party Democracy*, Oxford: Oxford University Press, pp.11-26.
- Chadwick, Andrew, and Jennifer Stromer-Galley, 2016. "Digital Media, Power, and Democracy in Parties and Election Campaigns: Party Decline or Party Renewal?" *The International Journal of Press/Politics* 21 (3): 283-293.
- Chambers, Simone, 2003. "Deliberative Democratic Theory," *Annual Review of Political Science* 6 (1): 307-326.
- Coutinho, Frank, 2018. "US Study Finds Israelis Lead the World in Social Media Usage," *The Times of Israel*, 6 July, 2018.
- Cross, William, Ofer Kenig, Scott Pruysers, and Gideon Rahat, 2016. *The Promise and Challenge of Party Primary Elections: A Comparative Perspective*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Dalton, Russell J., David M. Farrell, and Ian McAllister, 2011. *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*, Oxford: Oxford University Press.

Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg (eds.), 2000. *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press.

Deacon, David, 2004. "Politicians, Privacy and Media Intrusion in Britain," *Parliamentary Affairs* 57 (1): 9-23.

den Herder, Bas, 2013. "Personal Questions, Political Answers: Personalization in Political Newspaper Interviews in Great Britain, France, and the Netherlands, 1990-2010," *Journalism Practice* 7 (4): 465-480.

Dommett, Katharine, and Luke Temple, 2018. "Digital Campaigning: The Rise of Facebook and Satellite Campaigns," *Parliamentary Affairs* 71 (Supplementary Issue 1): 189-202.

Enos, Ryan D., and Eitan D. Hersh, 2015. "Party Activists as Campaign Advertisers: The Ground Campaign as Principal-Agent Problem," *American Political Science Review* 109 (2): 252-278.

Faucher, Florence, 2014. "New Forms of Political Participation: Changing Demands or Changing Opportunities to Participate in Political Parties?," *Comparative European Politics* 13 (4): 405-429.

Friedman, Avital, and Chen Friedberg, 2021. "Personalized Politics and Weakened Parties: An Axiom? Evidence from the Israeli Case," *Party Politics* 27 (2): 258-268.

Galnoor, Itzhak, 1982. *Steering the Polity: Communication and Politics in Israel*, London: Sage.

Garland, Jess, and Will Brett, 2014. *Open Up: The Future of the Political Party*, London: Electoral Reform Society.

- Gauja, Anika, 2013a. "Policy Development and Intra-Party Democracy," in: William P. Cross and Richard S. Katz (eds.), *The Challenges of Intra-Party Democracy*, Oxford: Oxford University Press: 116-135.
- Gauja, Anika, 2013b. *The Politics of Party Policy*, London: Palgrave Macmillan.
- Gauja, Anika, 2014. "Political Parties and Community Organizing in an Era of Membership Decline," paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington DC.
- Gauja, Anika, 2015a. "The Construction of Party Membership," *European Journal of Political Research* 54 (2): 232-248.
- Gauja, Anika, 2015b. "The Individualization of Party Politics: The Impact of Changing Internal Decision-Making Processes on Policy Development and Citizen Engagement," *The British Journal of Politics and International Relations* 17 (1): 89-105.
- Gauja, Anika, 2016. *Party Reform: The Causes, Challenges and Consequences of Organizational Change*, Oxford: Oxford University Press.
- Gauja, Anika, 2018. "Party Reform: Where Are Australia's Political Parties Headed in the Future?," *Papers on Parliament* 67: 19-41.
- Gauja, Anika, and Max Grömping, 2020. "The Expanding Party Universe: Patterns of Partisan Engagement in Australia and the United Kingdom," *Party Politics* 26 (6): 822-833.

Gherghina, Sergiu, and Victoria Stoiciu, 2020. "Selecting Candidates through Deliberation: The Effects for Demos in Romania," *European Political Science* 19 (2): 171–180.

Gunther, Richard, and Larry Diamond, 2003. "Species of Political Parties: A New Typology," *Party Politics* 9 (2): 167–199.

Halupka, Max, 2018. "The Legitimation of Clicktivism," *The Australian Journal of Political Science* 53 (1): 130–141.

Hazan, Reuven Y., 2018. "Parties and the Party System of Israel," in: Reuven Y. Hazan, Alan Dowty, Menachem Hofnung, and Gideon Rahat (eds.), *The Oxford Handbook of Israeli Politics and Society*, Oxford: Oxford University Press.

Hazan, Reuven Y., and Gideon Rahat, 2010. *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*, Oxford: Oxford University Press.

Heidar, Knut, and Bran Wauters (eds.), 2018. *Do Party Members Still Represent? An Analysis of the Representativeness of Political Parties in Western Democracies*, London: Routledge.

Hermann, Tamar, Or Anabi, William Cubbison, and Ella Heller, 2019. *The Israel Democracy Index 2019*, Jerusalem: The Israel Democracy Institute.

Hermann, Tamar, Or Anabi, Ella Heller, and Fadi Omar, 2018. *The Israel Democracy Index 2018*, Jerusalem: The Israel Democracy Institute.

Hibbing, John R., and Elizabeth Theiss-Morse, 2002. *Stealth Democracy: Americans' Beliefs about How Government Should Work*, New York: Cambridge University Press.

Ignazi, Piero, 2020. "The Four Knights of Intra-Party Democracy: A Rescue for Party Delegation," *Party Politics* 26 (1): 9–20.

Invernizzi-Acetti, Carlo, and Fabio Wolkenstein, 2017. "The Crisis of Party Democracy, Cognitive Mobilization, and the Case for Making Parties More Deliberative," *American Political Science Review* 111 (1): 97–109.

Jebiril, Nael, Erik Albaek, and Claes H. De Vreese, 2013. "Infotainment, Cynicism and Democracy: The Effects of Privatization vs Personalization in the News," *European Journal of Communication* 28 (2): 105–121.

Karvonen, Lauri, 2010. *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*, Colchester: ECPR Press.

Katz, Richard S., and William P. Cross, 2013. "Problematizing Intra-Party Democracy," in: William P. Cross and Richard S. Katz (eds.), *The Challenges of Intra-Party Democracy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 170–176.

Katz, Richard S., and Robin Kolodny, 1994. "Party Organization as an Empty Vessel: Parties in American Politics," in: Richard S. Katz and Peter Mair (eds.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, London: Sage, pp. 23–50.

Katz, Richard S., and Peter Mair, 1995. "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party," *Party Politics* 1 (1): 5–28.

Katz, Richard S., and Peter Mair, 2018. *Democracy and the Cartelization of Political Parties*, Oxford: Oxford University Press.

Kenig, Ofer, Michael Philippov, and Gideon Rahat, 2013. "Party Membership in Israel: An Overview," *Israel Studies Review* 28 (1): 8–32.

Kölln, Ann-Kristin, 2015. "The Value of Political Parties to Representative Democracy," *European Political Science Review* 7 (4): 593–613.

Kreiss, Daniel, 2012. *Taking Our Country Back: The Crafting of Networked Politics*, New York: Oxford University Press.

Langer, Ana Inés, 2010. "The Politicization of Private Persona: Exceptional Leaders or the New Rule? The Case of the United Kingdom and the Blair Effect," *The International Journal of Press/Politics* 15 (1): 60–76.

Lanzone, Maria Elisabetta, and Stefano Rombi, 2018. "Selecting Candidate Online in Europe: A Comparison among the Cases of M5S, Podemos and European Green Party," in: Guillermo Cordero and Xavier Coller (eds.), *Democratizing Candidate Selection: New Methods, Old Recipes?*, London: Palgrave Macmillan, pp. 99–122.

Loader, Brian D., Ariadne Vromen, and Michael A. Xenos, 2014. "Introduction: The Networked Young Citizen: Social Media, Political Participation and Civic Engagement," in: Brian D. Loader, Ariadne Vromen, and Michael A. Xenos (eds.), *The Networked Young Citizen: Social Media, Political Participation and Civic Engagement*, London: Routledge, pp. 17–30.

Luna, Juan Pablo, Rafael Piñeiro Rodríguez, Fernando Rosenblatt, and Gabriel Vommaro, 2021. "Political Parties, Diminished Subtypes, and Democracy," *Party Politics* 27 (2): 294–307.

Mair, Peter, 1997. *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford: Oxford University Press.

Mair, Peter, 2013. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*, London: Verso.

McKelvey, Fenwick, and Jill Piebiak, 2018. "Porting the Political Campaign: The NationBuilder Platform and the Global Flows of Political Technology," *New Media and Society* 20 (3): 901–918.

Michels, Robert, 1915. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Glencoe, IL: The Free Press.

Mosca, Lorenzo, Cristian Vaccari, and Augustu Valeriani, 2015. "An Internet-Fuelled Party? The Movimento 5 Stelle and the Web," in: Filippo Tronconi (ed.), *Beppe Grillo's Five Star Movement: Organisation, Communication and Ideology*, London: Routledge, pp. 127–151.

Norris, Pippa, 2000. *A Virtuous Circle: Political Communications in Postindustrial Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pakulski, Jan, and Andras Körösnéyi, 2012. *Toward Leader Democracy*, London: Anthem Press.

Pattie, Charles, Patrick Seyd, and Paul Whiteley, 2004. *Citizenship in Britain: Values, Participation and Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pattyn, Valérie, Gilles Pittoors, and Steven Van Hecke, 2017. "Who Are the Political Parties' Ideas Factories? On Policy Analysis by Political Party Think Tanks," in: Marleen Brans, Iris Geva May, and Michael Howlett (eds.), *Routledge Handbook of Comparative Policy Analysis*, New York and London: Routledge, pp. 245–260.

Poguntke, Thomas, 1987. "The Organization of a Participatory Party: The German Greens," *European Journal of Political Research* 15 (6): 609–633.

Poguntke, Thomas, Susan E. Scarrow, Paul D. Webb, Elin H. Allern, Nicholas Aylott, Ingrid van Biezen, Enrico Calossi, Marina Costa Lobo, William P. Cross, Kris Deschouwer, Zsolt Enyedi, Elodie Fabre, David M. Farrell, Anika Gauja, Eugenio Pizzimenti, Petr Kopecký, Ruud Koole, Wolfgang C. Müller, Karina Kosiara-Pedersen, Gideon Rahat, Aleks Szczerbiak, Emilie van Haute, and Tània Verge, 2016. "Party Rules, Party Resources and the Politics of Parliamentary Democracies: How Parties Organize in the 21st Century," *Party Politics* 22 (6): 661–678.

Pruysers, Scott, William P. Cross, and Richard S. Katz, 2018. "Personalism, Personalization and Party Politics," in: William P. Cross, Richard S. Katz, and Scott Pruyers (eds.), *The Personalization of Democratic Politics and the Challenge for Political Parties*, London: Rowman and Littlefield, pp. 1–18.

Putnam, Robert D., 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.

Rahat, Gideon, 2008. "Entering through the Back Door: Non-Party Actors in Intra-Party (S)electoral Politics," in: David Farrell and Rudiger Schmitt-Beck (eds.), *Non-Party Actors in Electoral Politics: The Role of Interest Groups and Independent Citizens in Contemporary Election Campaigns*, Baden-Baden: Nomos, pp. 25-44.

Rahat, Gideon, 2009. "Which Candidate Selection Method Is the Most Democratic?," *Government and Opposition* 44 (1): 68-90.

Rahat, Gideon, 2013. "What is Democratic Candidate Selection?," in: William Cross and Richard S. Katz (eds.), *The Challenges of Intraparty Democracy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 136-149.

Rahat, Gideon, and Reuven Y. Hazan, 2007. "Political Participation in Party Primaries: Increase in Quantity, Decrease in Quality?," in: Thomas Zittel and Dieter Fuchs (eds.), *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?*, London: Routledge, pp. 73-88.

Rahat, Gideon, Reuven Y. Hazan, and Richard S. Katz, 2008. "Democracy and Political Parties: On the Uneasy Relationship between Participation, Competition and Representation," *Party Politics* 14 (6): 663-683.

Rahat, Gideon, and Ofer Kenig, 2015. "Party Membership in Israel: The Era of Party Primaries," in: Emilie van Haute and Anika Gauja (eds.), *Party Members and Activists*, London: Routledge, pp. 100-116.

- Rahat, Gideon, and Ofer Kenig, 2018. *From Party Politics to Personalized Politics? Party Change and Political Personalization in Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Rahat, Gideon, and Tamir Sheafer, 2007. "The Personalization(s) of Politics: Israel, 1949–2003," *Political Communication* 24 (1): 65–80.
- Scarrow, Susan, 2009. "Parties and the Expansion of Direct Democracy: Who Benefits?," *Party Politics* 5 (3): 341–356.
- Scarrow, Susan, 2015. *Beyond Party Members: Changing Approaches to Partisan Mobilization*, Oxford: Oxford University Press.
- Schutz, Aaron, and Marie G. Sandy, 2011. *Collective Action for Social Change: An Introduction to Community Organizing*, London: Palgrave.
- Shapira, Assaf, 2019. "The Absurdity of Campaign Financing in Israel," *The Times of Israel*, 5 July 2019.
- Shirkey, Clay, 2008. *Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations*, New York: Penguin.
- Smith, Owen, and Rachel Reeves, 2013. *One Nation: Power, Hope, Community*, London: One Nation Register.
- Topaloff, Liubomir, 2017. "The Rise of Referendums: Elite Strategy or Populist Weapon?," *Journal of Democracy* 28 (3): 127–140.
- van Aelst, Peter, Tamir Sheafer, and James Stanyer, 2012. "The Personalization of Mediated Political Communication: A

Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings," *Journalism* 13 (2): 203–220.

van Biezen, Ingrid, and Petr Kopecký, 2014. "The Cartel Party and the State: Party–State Linkages in European Democracies," *Party Politics* 20 (2): 170–182.

van den Berg, Caspar F., Kati Piri, Sam van der Staak, and Levan Tsutskitidze, 2013. *Strategic Planning for Political Parties: A Practical Tool*, Stockholm and The Hague: Institute for Democracy and Electoral Assistance and Netherlands Institute for Multiparty Democracy.

van Haute, Emilie, and Anika Gauja (eds.), 2015. *Party Members and Activists*, London: Routledge.

Voerman, Gerrit, and Wijbrandt van Schuur, 2011. "Dutch Political Parties and Their Members," in: Emilie van Haute (ed.), *Party Membership in Europe: Exploration into the Anthills of Party Politics*, Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles, pp. 77–94.

Vromen, Ariadne, 2017. *Digital Citizenship and Political Engagement: The Challenge from Online Campaigning and Advocacy Organizations*, London: Palgrave.

Vromen, Ariadne, and William Coleman, 2013. "Online Campaigning Organizations and Storytelling Strategies: GetUp! in Australia," *Policy and Internet* 5 (1): 76–100.

Wauters, Bram, 2009. "Intra–Party Democracy in Belgium: On Paper, in Practice and through the Eyes of the Members," paper presented at the 37th ECPR Joint Sessions, Lisbon, 14–19 April, 2009.

- Wauters, Bram, Gideon Rahat, and Ofer Kenig, 2015. "Democratising Party Leadership Selection in Belgium and Israel," in: Giulia Sandri, Antonella Seddone, and Fulvio Venturino (eds.), *Party Primaries in Comparative Perspective*, London: Routledge, pp. 103–122.
- Wolkenstein, Fabio, 2016a. "A Deliberative Model of Intra-Party Democracy," *Journal of Political Philosophy* 24 (3): 297–320.
- Wolkenstein, Fabio, 2016b. "Deliberative Democracy within Parties," Ph.D. dissertation, The London School of Economics and Political Science (LSE).
- Wright, Scott, 2016. "'Success' and Online Political Participation: The Case of Downing Street E-petitions," *Information, Communication and Society* 19 (6): 843–857.
- Xenos, Michael A., Ariadne Vromen, and Brian D. Loader, 2014. "The Great Equalizer? Patterns of Social Media Use and Youth Political Engagement in Three Advanced Democracies," in: Brian D. Loader, Ariadne Vromen, and Michael A. Xenos (eds.), *The Networked Young Citizen: Social Media, Political Participation and Civic Engagement*, London: Routledge, pp. 17–38.
- Zuckerman, Ethan, 2014. "New Media, New Civics?," *Policy and Internet* 6 (2): 151–168.

The Reconstruction of Israeli Political Parties

Editors:

Assaf Shapira | Ofer Kenig | Gideon Rahat

Text Editor (Hebrew): Noa Shalitin
Series & Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Ronit Gilad
Printed by Graphos Print, Jerusalem

Cover photo: Flash90

ISBN: 978-965-519-356-5

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2021 by the Israel Democracy Institute (RA)

Printed in Israel

The Israel Democracy Institute

4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Tel: (972)-2-5300-800

Website: <http://en.idi.org.il>

Online Book Store: en.idi.org.il/publications

E-mail: orders@idi.org.il

The views expressed in this book do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Introduction

Assaf Shapira | Ofer Kenig | Gideon Rahat

Israeli political parties are currently undergoing a severe crisis; their situation is worse than in the past and worse than in other countries, and the crisis in the aggregative democratic parties is particularly bad. This is manifested not only in their declining electoral support but also in the weakening of their linkage with society and the flourishing of personal politics in Israel. Apparently, the parties have been unable to adapt to far-reaching changes—social, cultural, technological, and political—that have occurred in Israel and in all developed democracies in recent decades.

The problem with party decline is that political parties are vital to representative democracy. They are still the main actors that can provide a stable framework for representing and aggregating worldviews and interests, enabling politicians to engage in coordinated political action, and gaining voters' support. The existing alternatives—for instance, direct democracy via referenda, representative democracy based on a direct vote for individual candidates rather than parties, or nonpartisan interest groups—are inadequate. In particular, they cannot take over the role of parties as an essential component in the web of checks and balances of liberal democracy. The basic assumption is therefore that parties will remain major actors in politics, and this is good—but we have to find ways of strengthening them and thus strengthening democratic governance in general.

All four of the articles in this collection concern the reconstruction of Israeli political parties. All share the concern about the current state of political parties in Israel, the understanding that parties are vital to the functioning of a stable democracy, and a desire to propose a way to maintain successful parties with an internal democratic life. Each article adopts different emphases when defining the problem, and, most significantly, suggests a different solution.

The first article was written by the three editors of this volume. All three of us have been working on the subject for years, but this is the first time we have presented an overall, comprehensive plan for reconstructing the parties. Our article begins by answering a few preliminary fundamental questions: What is a party? What is the role of a party? What is the present state of political parties in Israel? What is the state of intra-party democracy and is it related to the parties' success? We then present a long list of recommendations for remedial action on the level of the state and the level of the party.

The second article is by Tomer Lotan, who makes use of both research and strategic-political experience (among his other positions, he was Avi Gabbay's chief of staff when Gabbay was leader of the Labor party) and demonstrates sharp analytical ability. Lotan focuses on the intra-party arena and proposes a middle ground, or a third way, for reconstructing the parties: a path between that of the old democratic parties, which he maintains follow an archaic model, and the centralized, undemocratic model of the new leader-centered parties. Recognizing the weaknesses (and strengths) of the democratic parties, Lotan suggests a new model that will enable the parties to maintain internal democracy while not wallowing in the mud of endless internal conflicts.

The third article was written by Anika Gauja, a world-renowned professor of political science from Australia who specializes in political parties in general and party reform in particular. Gauja argues that while the era of individual politics poses numerous challenges for parties, it also presents opportunities for beneficial reforms. The first part of her article looks at a series of organizational reforms that parties can adopt by changing their internal structures and processes; the second part examines reforms that would require legislation. What makes the article unique is the combination of an outside perspective on Israeli party politics and research-based knowledge about reforms adopted by political parties in other countries.

The last article is by Niv Shoval, who at the time he wrote it was a research assistant at the Israel Democracy Institute and a student at the Hebrew University of Jerusalem. Like the other authors of this collection, Shoval proposes remedies to the parties' present-day problems based on research pertaining to the state and parties. What makes his article unique is its combination of extensive research knowledge and a fresh, novel, and idealistic approach. He considers how to convince people who want to be politically active and who are, in fact, politically active to do so

within a party and how to make the parties attractive. According to him, succeeding in this task can increase trust in the parties.

Lotan's article is different from the others. Lotan comes mainly from the world of political action, whereas the other authors come from the world of research (academic and applied). Our article and those of Gauja and Shoval propose models for a party characterized by broad internal democracy, based on addressing current challenges as well as failures in the conduct of Israeli democratic parties until now. In contrast, Lotan's proposed model is intended from the start to propose a middle ground between internal democracy and leader-centered parties. Therefore, alongside certain similarities between his model and the others (e.g., greater online party activity), there are also differences. One major difference concerns the methods proposed for selecting candidates: Lotan recommends giving the party leader a much more significant role. However, that does not necessarily mean that the proposed models are mutually contradictory: they all call for a system with strong democratic foundations, and different models can be relevant to different parties.

כותבי המאמרים בקובץ זה מביאים עימם נקודות מבט שונות: העולם האקדמי, עולם המחקר היישומי, עבודה בתוככי המפלגות הישראליות והיכרות עם מפלגות בדמוקרטיה אחרות. ואכן, כל אחד מהמאמרים מציג דגשים אחרים להגדרת הבעיה ובעיקר לפתרונה; ובכל זאת, כולם שותפים להנחת היסוד שאין תחליף למפלגות – הן חייבות להישאר שחקניות מרכזיות בפוליטיקה הישראלית – ולכן הם מציגים המלצות מרחיקות לכת לשיקומן.

המפלגות בישראל נתונות במשבר קשה, והמשבר במפלגות הדמוקרטיות המצרפיות, קרי מפלגות שאינן מגזריות או "מפלגות של נושא אחד", חמור במיוחד. כמעט לפי כל אמת מידה – מהיקפי החברות במפלגות ועד מעמדן בשלטון המקומי ועוד – המפלגות נחלשו מאוד בעשורים האחרונים. אילו תיקוני חקיקה נדרשים כדי לחזק את המפלגות המצרפיות הדמוקרטיות; אילו שיטות לבחירת מנהיג ומועמדים לכנסת כדאי למפלגות לאמץ; כיצד יש לארגן את פעילות המפלגה "בשטח"; האם, וכיצד, כדאי למפלגות לשלב מרכיבים של דמוקרטיה דיונית; אילו סמכויות יש להעניק לחברי המפלגה, פעיליה ותומכיה; האם המפלגה צריכה להשקיע משאבים בבחירות המקומיות; כיצד צריכה המפלגה להתנהל ביחסיה עם גורמים חיצוניים כמו מכוני מחקר והחברה האזרחית?

כל ארבעת המאמרים שבקובץ זה עניינם שיקום המפלגות. אבל בטרם שואלים כיצד לשקם את המפלגות, תחילה יש לברר מדוע לשקם אותן: במה המפלגות מועילות לדמוקרטיה; האם אפשר למצוא להן תחליפים; האם קיימות או יכולות להתקיים מפלגות מצליחות שהן גם דמוקרטיות?

מחיר מומלץ: 82 ש"ח

אוקטובר 2021

מסת"ב: 978-965-519-356-5

www.idi.org.il

0 4500001246 2

דאנאקוד 450-1246